

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
FACULTY OF PHILOLOGY

СТИЛ У ЕПОСИ ПАРАЛЕЛНИХ (И)РЕАЛНОСТИ

Зборник научних радова

Бања Лука, 2025. године

СТИЛ У ЕПОСИ ПАРАЛЕЛНИХ (И)РЕАЛНОСТИ
Зборник научних радова

СТИЛ У ЕПОСИ ПАРАЛЕЛНИХ (И)РЕАЛНОСТИ

Зборник научних радова

Издавач Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

Уредник Доц. др Горан Милашин (Универзитет у Бањој Луци)

*Организациони одбор
конференције* Проф. емер. др Бранко Тошовић (Универзитет „Карл Франц“ у
Грацу)
Проф. др Наталија И. Клушина (Московски државни универзитет
„М. В. Ломоносов“)
Проф. др Биљана Бабић (Универзитет у Бањој Луци)
Проф. др Зорана Ковачевић (Универзитет у Бањој Луци)
Проф. др Дијана Црњак (Универзитет у Бањој Луци)
Проф. др Мирјана Арџина (Универзитет у Бањој Луци)
Проф. др Драгомир Козомара (Универзитет у Бањој Луци)
Проф. др Слађана Цукут (Универзитет у Бањој Луци)
Доц. др Горан Милашин (Универзитет у Бањој Луци)

*Научно-уређивачки одбор
конференције* Проф. емер. др Бранко Тошовић (Универзитет „Карл Франц“ у
Грацу)
Проф. др Наталија И. Клушина (Московски државни универзитет
„М. В. Ломоносов“)
Проф. др Татјана В. Ицкович (Уралски федерални универзитет
„Б. Н. Јељцин“)
Проф. др Јана Хофманова (Институт за чешки језик Академије
наука Републике Чешке)
Проф. др Дијана Црњак (Универзитет у Бањој Луци)
Проф. др Лидија Тантуровска (Институт за македонски језик
„Крсте Мисирков“ у Скопљу)
Проф. др Страхинја Степанов (Универзитет у Новом Саду)
Доц. др Лариса Т. Касперова (Московски државни универзитет
„М. В. Ломоносов“)
Доц. др Надежда В. Смирнова (Московски државни универзитет
„М. В. Ломоносов“)
Доц. др Горан Милашин (Универзитет у Бањој Луци)

Рецензенти Проф. др Милан Ајдановић (Универзитет у Новом Саду)
Проф. др Татјана Бијелић (Универзитет у Бањој Луци)
Доц. др Лариса Т. Касперова (Московски државни универзитет
„М. В. Ломоносов“)
Проф. др Корнелије Квас (Универзитет у Београду)
Проф. др Драгомир Козомара (Универзитет у Бањој Луци)

Проф. др Мијана Кубурић Мацура (Универзитет у Бањој Луци)
Проф. др Марина Николић (Институт за српски језик САНУ
/ Универзитет у Приштини са привременим седиштем у
Косовској Митровици)
Др Биљана Савић (Институт за српски језик САНУ)
Доц. др Анастасија Самсонова (Санктпетербуршки државни
универзитет)
Доц. др Надежда В. Смирнова (Московски државни универзитет
„М. В. Ломоносов“)
Проф. др Дијана Црњак (Универзитет у Бањој Луци)
Проф. др Слађана Цукут (Универзитет у Бањој Луци)

Лектура и коректура Мср Галина-Марија Мићић (Универзитет у Бањој Луци)

Припрема за штампу Доц. др Данијел Дојчиновић (Универзитет у Бањој Луци)

Штампа Print shop, Источно Сарајево

За штампарију Зоран Миовчић

Тираж 100

Лиценца Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

ISBN 978-99976-045-3-8

Овај зборник садржи радове који су представљени на Другом стилистичком колоквијуму „Стил у епоси паралелних (и)реалности“, одржаном на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци 6–7. септембра 2024. године. Зборник се штампа на основу одлуке Научно-наставног вијећа Филолошког факултета бр. 09/3.1422-19/24.

САДРЖАЈ

<i>Предговор</i>	7
<i>Оксана Акай</i> Детерминанты гендерной лингвистической трансформации: феминативы в современном русском языке (анализ персонального Интернет-дискурса).....	11
<i>Ивана Антонић</i> Позиционирање синтаксема и стилизација реченице.....	27
<i>Горан Милашин</i> Мултимодалност и савремена стилистика	61
<i>Анастасија Самсонова</i> Специфика возражения в гипермедиатексте, посвященном истории научного открытия	89
<i>Страхиња Степанов</i> Псеудочитуље – дискурсне и језичко-стилске одлике.....	101
<i>Елена Стоянова</i> Метафора как инструмент популяризации научного знания в болгарском медиадискурс.....	137
<i>Branko Tošović</i> Stilistička diferencijacija jezika virtuelnog razuma	149
<i>Зорана Штрбац</i> Поетички аспекти стила немачке романтичне бајке.....	165

ПРЕДГОВОР

Тематски зборник *Стил у епоси паралелних (и)реалности* доноси дио радова изложених на Другом стилистичком колоквијуму, који је, под истим називом, у организацији Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци и Комисије за стилистику Међународног славистичког комитета, одржан на Филолошком факултету у Бањој Луци 6. и 7. септембра 2024. године, у хибридној форми – уживо и онлајн. Ова научна конференција окупила је 17 проучавалаца језика и стила из девет земаља: Аустрије, Бугарске, Републике Српске / Босне и Херцеговине, Руске Федерације, Сјеверне Македоније, Сједињених Америчких Држава, Србије, Црне Горе и Хрватске. Пленарна предавања, посвећена категорији стила у контексту вјештачке интелигенције, одржали су др Наталија Клушина (Наталья И. Клушина), професор на Факултету за журналистику Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов“ и предсједник Комисије за стилистику Међународног славистичког комитета, те др Бранко Тошовић, професор емеритус на Институту за славистику Универзитета „Карл Франц“ у Грацу и предсједник Организационог одбора Другог стилистичког колоквијума, а затим се рад одвијао у пет секција.

Прву секцију отворила је Татјана Ицкович (Татьяна В. Ицкович, Јекатеринбург, Руска Федерација), а тема њеног реферата, *Религиозная коммуникация в цифровую эпоху*, тицала се промјена у савременој религијској комуникацији под утицајем интернета и нових технологија. Оксана Акај (Оксана М. Акај, Санкт Петербург, Руска Федерација) изложила је рад под називом *Дискурсивные характеристики гендерной асимметрии в современном медиадискурсе*, у коме се бавила тенденцијама у савременом руском медијском дискурсу, односно стањем изазваним разним врстама екстралингвистичких фактора, као што су: усмјереност на западне идеје политичке коректности, еманципација, ширење феминистичких ставова и активна

улога жена у данашњем друштву, што је резултирало настанком великог броја нових фемининатива. Свјетлана Рупцова (Светлана Ю. Рубцова, Санкт Петербург, Руска Федерација) представила је истраживање под насловом ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТЬ КАК ВЫРАЗИТЕЛЬНОЕ СРЕДСТВО В КРЕОЛИЗОВАННОМ ТЕКСТЕ, у чијем је фокусу интертекстуалност као средство за постизање експресивности у текстовима на друштвеној мрежи Телеграм.

Друга секција започела је излагањем Елене Стојанове (Елена Стојанова, Шумен, Бугарска) МЕТАФОРА КАК ИНСТРУМЕНТ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ В БОЛГАРСКОМ МЕДИАДИСКУРСЕ, које је засновано на материјалу савремених бугарских медијских текстова о питањима животне средине, а усредсређено је на улогу метафоре у контексту популаризације научних сазнања. Александар Строканов (Александр Строканов, Вермонт, Сједињене Америчке Државе) у свом реферату СТИЛИСТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ИСТОРИЧЕСКОГО МЕДИАДИСКУРСА пажњу је посветио начину на који се у медијском дискурсу излажу историјске чињенице, тј. илокуционо-модалним значењима тог дискурса и средствима њиховог изражавања. Лилија Дускајева (Лилия Р. Дускаева, Санкт Петербург, Руска Федерација), као и Елена Стојанова, бавила се научно-популарним дискурсом, с тим да су предмет њеног рада, под називом СТИЛЬ ВОЗРАЖЕНИЯ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОЙ МЕДИАКОММУНИКАЦИИ, била језичко-стилска обиљежја негативне критике научно-популарних медијских текстова.

Трећу секцију отворила је Ивана Антонић (Нови Сад, Србија) рефератом ПОЗИЦИОНИРАЊЕ СИНТАКСЕМА И СТИЛИЗАЦИЈА РЕЧЕНИЦЕ, у којем је показала како позиционирање морфолошки краћег, а фонетски атоничног, те морфолошки дужег, а фонетски тоничног, облика глагола *јесам/је* утиче на интонациону структуру реченице, а тиме и на њену синтаксичку, односно прагматичку стилизацију. Христина Андоновска (Скопље, Сјеверна Македонија) изложила је резултате истраживања терминологије у македонском дипломатском (под)стилу некад и сад, а Анастасија Самсонова (Анастасия А. Самсонова, Санкт Петербург, Руска Федерација) говорила је о специфичностима негативне критике у медијским хипертекстовима посвећеним историји научног открића.

У четвртој секцији представљена су три инспиративна рада из стилистике књижевноумјетничких текстова. Милица Вуковић (Грац, Аустрија) бавила се стилским поступцима и наративном напетости у ДОСАДНОЈ ПРИЧИ и ДВОБОЈУ Антона Павловича Чехова, Марија Ненезић (Никшић, Црна Гора) освјетлила је проблематику фанфикције – њену појаву, заступљеност, елементе који утичу на њено стварање, однос према прототексту и др., док је Зорана Штрбац (Београд, Србија) истраживачку пажњу усмјерила на постичке аспекте стила њемачке романтичне бајке.

Другог дана конференције одржана је само једна секција, а њу је отворио Тин Лемац (Задар, Хрватска) рефератом МОГУЋА ПОЛАЗИШТА ЗА СТИЛИСТИЧКИ ОПИС ВИЗУАЛНОГ ПЈЕСНИШТВА, у којем је одредио типове семантичког међудјеловања текста и слике у визуелној поезији, те опсег и границе визуелно-текстуалног исказа као минимума дискурзивности визуелног пјесништва. Страхина Степанов (Нови Сад, Србија) изложио је рад о дискурсивним и стилским одликама тзв. псеудочитуња, које по својим спољним текстуалним карактеристикама подсећају на праве читуње, али њихова језичко-стилска и комуникативна обиљежја нарушавају конвенције тог жанра. Горан Милашин (Бања Лука, Република Српска / Босна и Херцеговина) говорио је о стилистичкој анализи различитих мултимодалних текстова.

Посљедњи сегмент Другог стилистичког колоквијума, стилистички форум на тему СТИЛИСТИКА У (ПОСТ)ДИГИТАЛНОЈ ЕРИ, био је прилика да учесници дискутују о тренутном стању у стилистици и њеној будућности. Као основни закључак овог разговора може се навести то како стилистика, захваљујући капацитету да у своје приступе угради све оно до чега су дошле неке друге дисциплине, непрестано расте и развија се.

Други стилистички колоквијум, потпуно у складу са својом темом, показао је да се стилистика данас бави најразноврснијим текстовима и из различитих углова објашњава на који се начин у њима обликује језичка грађа, а посебан допринос огледа се и у покушајима да се понуде научно утемељени одговори на питања односа стила и вјештачке интелигенције. Организација овог скупа, у вријеме када се забрањују

неки научни и културни контакти, није била једноставна, али се и оваје показало како научни дијалог и трагање за новим сазнањима не могу зауставити вјештачке препреке.

Једно пленарно предавање и седам изложених реферата уобличени су у научне чланке и окупљени у зборнику *Стил у епоси паралелних (и)реалности*. Овај наслов, односно назив конференције, предложио је професор Бранко Тошовић, а основна идеја била је да се њиме стручњаци из различитих земаља подстакну на размишљање о категорији стила у времену у којем живимо, времену које одликује стапање реалних и виртуелних простора у комплексну стварност или неки привид стварности. Радови који сачињавају овај зборник, ширином тематског оквира, разматраним феноменима и приступима, свједоче о сложености овог проблема, а уједно потврђују то да стилистика, као својеврсна интердисциплина или трансдисциплина, захваљујући својој отворености, развијеним теоријама и богатом појмовно-терминолошком апарату, може рећи много о језику и његовим нераскидивим везама са друштвом и мишљењем.

Захваљујемо свим учесницима Другог стилистичког колоквијума, као и ауторима прилога објављених у овом зборнику. Велику захвалност дугујемо рецензентима, који су својим пажљивим читањем, драгоцјеним запажањима и корисним сугестијама умногоме допринијели квалитету појединачних радова, а самим тим и публикације у цијелости. Захвалност изражавамо и Комисији за издавачку дјелатност Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци што је овај зборник укључила у свој издавачки план.

Бања Лука, јуна 2025. године

Уредник

ДЕТЕРМИНАНТЫ ГЕНДЕРНОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: ФЕМИНАТИВЫ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (АНАЛИЗ ПЕРСОНАЛЬНОГО ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРСА)

В статье рассматриваются процессы гендерной лингвистической трансформации в современном русском языке, проявляющиеся в расширении использования феминативов и эволюции системы грамматического рода. На материале персонального Интернет-дискурса анализируются как лингвистические факторы, обуславливающие распространение феминных образований (внутрисистемные закономерности словообразования, стремление к парадигматической симметрии), так и экстралингвистические детерминанты, включающие социокультурные изменения в гендерных ролях и представлениях, а также влияние политических и идеологических дискурсов. Подчеркивается, что понимание данных трансформаций требует комплексного подхода, учитывающего взаимосвязь различных факторов, формирующих языковую практику в цифровой среде. Результаты исследования позволяют выявить основные тенденции развития феминативной лексики и оценить перспективы дальнейшей гендерной эволюции русского языка.

Ключевые слова: грамматический род, феминативы, персональный Интернет-дискурс, прагматика, семантика.

1. Введение

Современный персональный Интернет-дискурс можно охарактеризовать как чрезвычайно креативную лингвистическую среду (Сидорова 2014). С одной стороны, ввиду расширения лингвистических средств выражения в фокусе внимания автора становится не непосредственное донесение информации, а максимально возможное воздействие на реципиента в зависимости от интенции адресанта. С другой стороны, за последние годы интенсифицировалась авторская подача информационного материала – количество телеграм-каналов с 2020 года увеличилось вдвое. Таким образом, исследование языкового развития видится продуктивным анализировать на материале персонального Интернет-дискурса. В рамках исследования взаимосвязи между языком и мышлением представляется целесообразным отметить, что грамматическая система языка, обладая более глубоким уровнем абстракции по сравнению с лексическим уровнем, выступает в качестве рефлексора изменений в когнитивной сфере, детерминированных экстралингвистическими факторами. К числу последних относятся, в частности, влияние идеологии политкорректности, транслируемой западным дискурсом, процессы эмансипации, распространение феминистических настроений в социуме, а также активизация социальной роли женщин. Указанные факторы обуславливают расширение функционального потенциала категории грамматического рода в русском языке, манифестирующееся в появлении и активизации новых форм феминативных обозначений.

2. Материалы и методы

В данном исследовании применен комплексный методологический подход к анализу гендерной асимметрии в современном персональном Интернет-дискурсе. Эмпирическая база состоит из корпуса текстов, извлеченных из современных медиа, демонстрирующих неравенство гендерных репрезентаций. Анализ осуществляется с использованием когнитивно-коммуникативного подхода, дополненного функционально-прагматическим анализом и методами социолингвистики. Такой интегрированный подход позволяет провести многоаспектный анализ

как когнитивных механизмов, формирующих гендерные стереотипы, так и прагматических функций языковых средств, задействованных в их репродуцировании в медиапространстве.

3. Результаты исследования и их обсуждение

Когнитивная деятельность человека представляет собой непрерывный процесс активного конструирования смыслов и интерпретации окружающего мира. Этот процесс опосредован языковым знаком, который, будучи дуальным по своей природе (объединяющим в себе формальный и содержательный аспекты), обуславливает сложную когнитивную работу, включая номинацию, интенциональность, интерпретацию, концептуализацию, дискурсивные и контекстуальные факторы (Голованова 2013). Лингвистические единицы, отражая типизированные значения и ассоциации, являются значимыми инструментами в процессе познания и воспроизведения реальности. Эти единицы и их многоаспектная работа в системе языка выступают основным объектом исследования при рассмотрении когнитивных механизмов человеческого мышления.

Грамматическая категория рода занимает привилегированное положение в языковой системе, отражая фундаментальные социокультурные концепты, связанные с гендером. Гендерная дихотомия, как отмечает М.А. Кронгауз, является определяющим фактором в формировании и фиксации культурных стереотипов поведения, мышления и восприятия, в значительной степени определяя социальные роли и ожидания в отношении индивидов в зависимости от их гендерной принадлежности (Кронгауз 2005). Таким образом, языковая категория рода выступает не только грамматическим, но и важным социокультурным маркером, отражающим глубинные аспекты человеческих взаимоотношений.

Грамматические категории осуществляют когнитивное членение реальности, причём способы этого членения являются лингвоспецифичными. Разнообразие грамматических категорий в мировых языках свидетельствует о тесной взаимосвязи между языковой системой и когнитивной архитектурой человека. Это подтверждается многочисленны-

ми исследованиями, подчеркивающими взаимозависимость когнитивных процессов и грамматической структуры языка (Кубрякова 2012).

Среди основных причин распространения феминных форм в русском языке можно выделить следующие:

а) **Доминирующее положение английского языка в качестве языка международного общения.** В рамках современных лингвосоциологических исследований отмечается трансформация языковых систем под влиянием глобальных идеологических трендов, опосредованных доминированием англоязычного дискурса в международной коммуникации. Как следствие интенсивной языковой интерференции, инициированной процессами глобализации, наблюдается импорт концептуальных моделей, исторически сформированных в рамках западноевропейской лингвокультурной традиции (Филипсон 2018).

Ключевым аспектом данного явления выступает активизация гендерно-ориентированного реформирования языковых норм, берущего начало в феминистской лингвистике англоязычного ареала. Императив дегендеризации коммуникативного пространства, концептуализированный как инструмент деконструкции традиционной бинарной оппозиции мужское/женское, реализуется через стратегии элиминации морфологических маркеров рода (ср. замену суффиксальных форм типа *-man* на нейтральные *-person* в английском) и семантической универсализации лексических единиц.

Важно подчеркнуть, что данная тенденция, будучи элементом идеологической экспансии, транслируется в иноязычные среды через механизмы культурного трансфера: переводческие практики, медийные нарративы, академические дискурсы. В русской лингвистической реальности это проявляется в искусственной актуализации феминитивов ('авторка', 'режиссёрка'), внедрении бинарных местоименных конструкций (*он/она*) и экспериментах с грамматическим родом, нарушающих системные принципы языка.

Для английского языка, где категория рода имеет ограниченную реализацию (преимущественно в местоимениях), такая тенденция кажется естественной в связи с происходящими социополитическими и лингвистическими трансформациями (Скачкова 2009). Однако

для языков с более развитой системой грамматического рода, таких как русский, где категория рода обладает высокой лингвокогнитивной значимостью, влияние глобализационных процессов проявляется в виде динамических изменений (Норман 2009). Распространение феминативов свидетельствует о попытках адаптации языковой системы к изменяющемуся социальному контексту и не всегда гармоничном взаимодействии традиционных грамматических норм с современными социокультурными реалиями. Персональный Интернет-дискурс отражает эти процессы, распространяя тенденцию феминизации имен:

Джорджа Мелони, ставшая первой в Италии женщиной, возглавившей правительство, настаивает, чтобы к ней в ее новой должности обращались в мужском роде — "синьор председатель Совмина". Девочки, а вы как предпочитаете, чтоб к вам обращались? Менеджер или менеджерка, врач или врачиха?)) – Фрау Маруся 2023.

Как отмечал А.Т. Твардовский, использование парных существительных, таких как 'повар-повариха', может восприниматься нейтрально в отсутствие конкретного лица, к которому они относятся (Русская грамматика-80, с. 480). Однако в ситуации, когда речь идет о присутствующем человеке, употребление женского коррелята зачастую приобретает негативный или даже оскорбительный оттенок (Ласкова 2001).

Особый интерес представляет противопоставление детской и взрослой речи. В детском языке, для которого характерна гиперрегуляризация, включая соответствие грамматического рода биологическому полу даже у неодушевленных существительных, формы вроде 'врачиха' могут звучать естественно. Однако в речи взрослых такие образования, как правило, воспринимаются как стилистически сниженные и даже уничижительные.

В рамках дискурса о гендерной лингвистике и нормативности языковых единиц, следует отметить, что формальное тождество аффиксальных морфем, маркирующих гендерную принадлежность женского пола, в антропонимической и анималистической лексике (ср. *врачиха* и *крольчиха*) препятствует процессу институционализации фе-

минативов. Данное явление обуславливает перцептивное снижение статуса женских профессиональных обозначений, поскольку ассоциативно приравнивает их к дериватам, обозначающим самок животных, что, в свою очередь, затрудняет формирование конвенционального и гендерно-нейтрального восприятия соответствующих терминов в социолингвистическом контексте (Акай 2020).

Альтернативным способом образования феминативов в русском языке является заимствование и адаптация иноязычных женских форм. Однако такие формы часто не полностью адаптируются к русской морфологической системе, сохраняя иноязычные особенности и производя эффект чужеродности и отсутствия полной интеграции в языковую систему. Это выражается в нарушении стандартных правил образования слов и, возможно, в неполной семантической адаптации, что может вызывать дискомфорт при восприятии и использовании таких форм:

«Мой уход с поста мог стать вкладом [в нападение на Украину] наравне с манкированием Минского соглашения» Мутти Меркель снова на арене. В новом интервью экс-канцлерин сокрушается: не удержала Путина, не уберегла Европу! (Папочка Канцлера 2023).

В условиях языковой интерференции и рецепции иноязычных лексических единиц, процесс инкорпорации заимствования в реципиентный язык сопряжен с трансформационными процессами, обусловленными необходимостью соответствия нормативным параметрам принимающего дискурса. В частности, наблюдается тенденция к морфологической адаптации, выражающаяся в приобретении грамматических показателей, характерных для флективной системы реципиентного языка, таких как категории склонения, рода и числа, манифестируемые посредством флексий и иных морфологических маркеров:

Очень было показательно, когда нынешние власти Польши демонстрировали канцлерине Меркель польского узника Освенцима, который ей рассказывал про то, что там было холодно и еды не хватало... Для евреев память была о другом. О газовых камерах и крематориях (Армагеддоныч 2024).

Таким образом, феминизация русской языковой системы интерпретируется не как органическое развитие, а как результат экзогенного воздействия, где англо-американская модель гендерного редукционизма выступает метаязыковым шаблоном. Данный процесс отражает более широкий социокультурный конфликт между автохтонными языковыми традициями и глобалистскими установками на унификацию гендерных различий через лингвистические практики.

б) **Эволюция и реконфигурация социальных ролей и социокультурных представлений о них.** Современные трансформации гендерных ролей и связанных с ними социальных ожиданий вызывают когнитивный диссонанс, подрывая традиционные стереотипы. Традиционно ассоциированные с мужественностью качества (например, самостоятельность, уверенность) все чаще встречаются и в женском образе, в то время как конвенционально «женские» черты (нежность, мягкость) подвергаются переосмыслению (Рикёр 2008). Эти изменения, затрагивающие социальные, политические, экономические и правовые сферы, приводят к постепенной дестабилизации традиционных гендерных бинарных представлений. Размывание границ между «мужским» и «женским» порождает когнитивные противоречия, поскольку восприятие социальных ролей у различных членов сообщества может существенно различаться. Это свидетельствует о динамичной эволюции гендерных дискурсов и необходимости пересмотра устаревших концепций о роли мужчины и женщины в обществе (Воронцова 2021), ср.:

Одиозная украинская общественница Ирина Фарион обвинила Владимира Путина в своем увольнении (Вождь 2024).

Самое прекрасное в награждении фем-активистки (любимицы авторок из Вандерзина, Сноба и Медузы), за роман про сложную судьбу лесбиянки в "этой стране", это кто её награждал. А делал это с радостной улыбкой громко и пронзительно молчащий о войне и поддержке Родины патриотический писатель Шаргунов. Чем ему так приглянулся роман на тему ЛГБТ отношений и путешествия авторки в русскую хтоническую и деградирующую провинцию, сказать трудно. Ну ок. Хоть не "Лето в пионерском галстуке" наградили, и то хлеб (Медведев. Вести 2024).

Необходимо отметить, что предметом настоящего исследования выступает не экспликация новаторских феминативных дериваций как таковых, но аргументация целесообразности расширения прагматического потенциала рассматриваемых форм, обусловленная как лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами, включая социополитические детерминанты.

в) **Чрезмерная суффиксальная продуктивность.** В русском языке грамматическая категория рода, демонстрируя высокую продуктивность, стимулирует развитие богатого спектра дополнительных значений и коннотаций при образовании феминативов. Многообразие суффиксов, используемых в словообразовании (таких как *-к(а)*, *-ш(а)*, *-ниц(а)* и др.), обеспечивает значительную вариативность в формировании этих лексических единиц. Однако это многообразие не способствует консолидации и устойчивому восприятию вновь образуемых форм. Нерегулярность словообразовательных моделей и отсутствие четкой, однозначной ассоциации с определенным грамматическим родом препятствуют стабилизации и широкому распространению феминативов, затрудняя формирование устойчивой языковой нормы, что подтверждается отсутствием стабильного употребления того или иного суффикса с конкретной лексемной единицей: *блогерша – блогерка, президентка – президентша, авторка – авторша – авторица*.

Анализ феминизированных наименований должностей и профессий в русском языке свидетельствует о преобладании пейоративных коннотаций в отношении ряда таких форм. Эта тенденция к негативной эмоциональной окраске наиболее заметна в отношении феминативов, обозначающих женщин на высоких государственных постах и в сферах, традиционно ассоциируемых с мужским доминированием. Так, феминативы типа «*послица*», «*послиха*», «*посолка*», «*министерка*» часто воспринимаются как стилистически неудачные или даже оскорбительные, вызывая отрицательную реакцию у носителей языка. Аналогичная тенденция прослеживается и в отношении феминативов, используемых в творческих профессиях. Формы вроде «*авторка*», «*авторица*», «*худручка*», «*директорка*» и им подобные могут восприниматься как не лишённые пренебрежительного оттенка, что связано как с самими

суффиксами, так и с устоявшимися социокультурными стереотипами, ассоциирующими данные профессии с мужчинами.

Тут, скорее всего чувствуется помощь кого-то очень опытного. И очень кстати, на месте оказывается «серый кардинал» ФБК Марина Певчих, загадочная дама, которая постоянно сопровождала Алексея Навального и вместе с его туловищем прилетевшая на санитарном самолёте в Германию. Она, тоже вряд ли является авторкой сего перформанса, но вот её кураторы – вполне. А кураторы, у дамы постоянно проживающей в Лондоне, судя по всему, очень серьёзные (Голос Мордора 2024).

Таким образом, прагматический аспект использования феминативов в данных контекстах негативно влияет на их восприятие, подтверждая существование явно выраженной тенденции к пейоративности, которая обусловлена как лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами. Дальнейшее исследование требуется для определения точных причин и степени воздействия этих факторов.

г) **Элиминация грамматических лакун.** В рамках эволюции языковой системы современного русского языка наблюдается динамика, направленная на компенсацию гендерно обусловленных лакун, связанных с отсутствием формализованных номинаций для обозначения лиц женского пола в ряде профессиональных и социальных сфер. Данный процесс представляет собой значимый социолингвистический феномен, детерминированный стремлением к достижению системной симметрии: существование лексем мужского рода, маркирующих профессиональные категории, актуализирует потребность в создании соответствующих гендерно-специфицированных коррелятов, ср.:

В этой аристократической группе не только продвинутые психологини и блогерки. Она достаточно обширна. Очень много и творческой «интеллигенции», причём в данном случае «интеллигенция» не имеет никакого отношения к слову «интеллект» (Голос Мордора 2024).

В экспозиции представлены следующие работы – глиняные маски, символизирующие погибших за время конфликта (с 24 февраля,

*заметьте) детей, **авторица**, некая Дарья Кольцова, сбежавшая из Одессы в феврале, через Молдавию в безопасный Палермо (практически маршрутом Остапа Ибрагимовича, тот, правда, через Румынию пытался)... (Голос Мордора 2024).*

Ключевым принципом этого процесса выступает идея системной полноты, согласно которой наличие базовой формы мужского рода предполагает потенциальную возможность формирования её семантически ассоциированного женского эквивалента. Однако эмпирические исследования демонстрируют, что достижение полной семантической паритетности между гендерными вариантами не является автоматическим. Формируемые феминативы зачастую приобретают дополнительные прагматические и коннотативные компоненты, детерминированные:

- структурно-морфологическими факторами (выбор словообразовательных моделей, стилистическая маркированность суффиксов);
- социокультурным контекстом (исторически сложившаяся асимметрия в восприятии профессиональных ролей, статусные иерархии, гендерные стереотипы).

Так, например, суффиксальные паттерны, используемые для создания феминативов (*-са, -ица, -ша*), несут различную стилистическую нагрузку — от нейтральной до сниженной или дискурсивно-маркированной. Это приводит к тому, что новые номинации могут восприниматься либо как нормализация гендерного баланса, либо как нарушение языковой традиции.

*Одна – **алкоголица**, второй – нарколыга... Каких актеров потеряла Россия (Кот Костян 2024).*

*Оба адвоката Навального буквально набросились на капитана ФСИН, допрашивают нагло, повышая голос, не стесняясь в интонациях (хоть во фразах более-менее корректно). На меня так **директриса** с завучем за 11 лет не кричали (Неистовый мольберт ZOV 2024).*

Таким образом, компенсация лакун предстает не как механическая репликация морфологических структур, а как многоуровневый процесс, в котором пересекаются:

- внутриязыковые закономерности (принципы словообразования, стилистическая вариативность);
- экстралингвистические реалии (социокультурные трансформации, рефлексия гендерного равенства).

Для русского языка характерна гендерная асимметрия, которая находит выражение в привативной родовой оппозиции одушевленных существительных. В данной системе мужской род выступает как немаркированный член оппозиции, используемый для обозначения класса в целом, тогда как женский род выполняет функцию маркированного члена, целенаправленно указывая на женский пол.

Лакунарность, то есть отсутствие парного коррелята женского рода, сохраняется в тех случаях, когда акцент делается на обобщенном представлении о классе, а не на индивидуализации или преодолении стандарта. Например, в объявлениях о вакансиях формулировки типа *«поликлинике требуется врач-терапевт»* или *«фирме требуется квалифицированный сотрудник»* отражают именно такой подход, где важна профессиональная принадлежность, а не гендерная спецификация.

Тем не менее, от практически любого существительного мужского рода, обозначающего профессию или социальную роль, может быть образовано неузואльное наименование женского рода. Такие образования, как правило, носят интенциональный характер и используются для подчеркивания гендерной идентичности, что нередко сопровождается стилистической маркированностью и может вызывать дискуссии в рамках языковой нормы.

Результатом становится формирование гибридных номинативных моделей, отражающих как системные возможности языка, так и динамику социальных практик. Данный феномен требует дальнейшего изучения в контексте взаимодействия языковой нормы, речевого узуса и социокультурной эволюции.

4. Заключение

С целью выявления закономерностей словообразования и функциональных особенностей феминативов в современном русском языке, а также установления корреляций между лингвистическими и экстралингвистическими факторами, представляется необходимым проведение дальнейшего лингвистического анализа вариативного спектра существующих и потенциальных феминативных дериваций, генерируемых в рамках современного дискурса. Анализ, проведенный на материале персонального Интернет-дискурса, свидетельствует о том, что генезис и распространение феминативов в современном русском языке детерминированы сложным взаимодействием лингвистических, социокультурных и политических факторов, установление вклада каждого из которых представляет собой методологически непростую задачу, требующую комплексного, многоаспектного подхода. В связи с этим, целесообразным представляется рассмотрение указанных факторов не в изоляции, а в контексте их взаимосвязи и взаимного влияния. К лингвистическим факторам относятся внутрисистемные закономерности русского языка, действующие словообразовательные модели, а также имманентное языку стремление к системной полноте и парадигматической симметрии. Социокультурные факторы, в свою очередь, отражают трансформации в социальных представлениях о гендере, расширение гендерных ролей в различных сферах общественной жизни, а также влияние общественных движений, пропагандирующих принципы гендерного равенства. Политические факторы включают в себя государственную политику в области обеспечения гендерного равенства и языкового регулирования. Таким образом, комплексный анализ указанных взаимосвязанных факторов представляется необходимым условием для адекватного понимания процессов формирования и распространения феминативов в современной русской языковой системе.

Источники

1. Армагеддоныч 2024: официальный канал: канал Telegram. – In: <https://t.me/oldhellboy>. 15.09.2024.

2. Вождь 2024: официальный канал: канал Telegram. – In: <https://t.me/indeec1937>. 16.01.2024.
3. Голос Мордора 2024: официальный канал: канал Telegram. – In: <https://t.me/golosmordora>. 08.10.2024.
4. Кот Костян 2024: официальный канал: канал Telegram. – In: <https://t.me/kotreal>. 10.10.2024.
5. Медведев. Вести 2024: официальный канал: канал Telegram. – In: <https://t.me/MedvedevVesti>. 22.06.2024.
6. Неистовый мольберт ZOV 2024: официальный канал: канал Telegram. – In: https://t.me/frantic_casel. 07.05.2024.
7. Папочка канцлера 2023: официальный канал: канал Telegram. – In: <https://t.me/kanzlerdaddy>. 21.07.2023.
8. Фрай Маруся 2023: официальный канал: канал Telegram. – In: https://t.me/frau_marussja. 09.07.2023.

Литература

1. Акай 2020: Акай, Оксана. *Феномен грамматической лакунарности: когнитивный и лингвопрагматический аспекты*. Ростов-на-Дону.
2. Большой толковый словарь русского языка 2008: гл. ред. Кузнецов, С.А. Санкт-Петербург – Москва.
3. Воронцова 2021: Воронцова, Татьяна. Бытовой дискурс в сети Интернет. In: *Вестник Челябинского государственного университета*. № 9 (455). С. 48–52.
4. Голованова 2013: Голованова, Елена. *Категория рода как когнитивная матрица*. Челябинский гуманитарий.
5. Кронгауз 2005: Кронгауз, Максим. *Семантика: учебник*. Москва.
6. Кубрякова 2012: Кубрякова, Елена. *В поисках сущности языка. Когнитивные исследования*. Москва.
7. Ласкова 2001: Ласкова, Марина. *Грамматическая категория рода в аспекте гендерной лингвистики*. Ростов-на-Дону.
8. Норман 2009. Норман, Борис. *Лингвистическая прагматика на материале русского и других славянских языков: курс лекций*. Минск.
9. Рикёр 2008: Рикёр, Поль. *Конфликт интерпретаций: очерки о герменевтике*. Москва.
10. Российская энциклопедия: In: <https://bigenc.ru>. 10.06.2023.
11. Руководство по учету гендерной специфики в устной и письменной речи. Организация Объединенных Наций. 2018. – In: <https://www.un.org/ru/gender-inclusive-language/guidelines.shtml>. 15.09.2024.

12. Русская грамматика 1980. – Т. I. Москва: Наука.
13. Сидорова 2014: Сидорова, Ирина. *Коммуникативно-прагматические характеристики жанров персонального Интернет-дискурса (сайт, блог, социальная сеть, комментарий)*. Волгоград.
14. Скачкова 2009: Скачкова, Ирина. Гендерная проблематика в зарубежном теоретическом языкознании: к истории вопроса. In: *Вестник Тихоокеанского государственного экономического университета*. № 4. С. 119–132.
15. Филипсон 2018: Phillipson, Robert. Linguistic Imperialism. – In: <https://www.researchgate.net/publication/31837620>. 15.09.2024.

Oksana Akay

DETERMINANTS OF GENDER LINGUISTIC TRANSFORMATION: FEMINITIVES IN THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE (ANALYSIS OF PERSONAL INTERNET DISCOURSE)

Summary

The article deals with the processes of gender linguistic transformation in modern Russian, manifested in the expansion of the use of the feminine and the development of the grammatical genus system. Based on the material of personal Internet discourse, both linguistic factors causing the spread of feminine formations (intrasystemic regularities of word formation, desire for paradigmatic symmetry) and extra-linguistic determinants, including socio-cultural changes in gender roles and representations, as well as the influence of political and ideological discourses, are analyzed. It is emphasized that understanding these transformations requires a comprehensive approach that takes into account the interrelation of different factors that shape language practice in the digital environment. The results of the research allow to identify the main trends in the development of feminitive vocabulary and to assess the prospects for further gender development of the Russian language.

Keywords: grammatical gender, feminitives, personal Internet discourse, pragmatics, semantics.

ДЕТЕРМИНАНТЫ ГЕНДЕРНОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: ФЕМИНАТИВЫ В
СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (АНАЛИЗ ПЕРСОНАЛЬНОГО ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРСА)

Оксана Акай
Санкт-Петербургский государственный университет
Факультет иностранных языков
Кафедра иностранных языков в сфере экономики и права
o.akay@spbu.ru

Oksana Akay
Saint Petersburg University
19903, Saint Petersburg
Tel.: +7 (812) 914-64-43
o.akay@spbu.ru
<https://foreignlang.spbu.ru/>

Ивана Антонић

ПОЗИЦИОНИРАЊЕ СИНТАКСЕМА И СТИЛИЗАЦИЈА РЕЧЕНИЦЕ

У раду ће се, на примерима из више функционалних стилова српског језика, прикупљених из различитих извора током дужег периода, показати како позиционирање морфолошки краћег, а фонетски атоничног, и морфолошки дужег, а фонетски тоничног, облика глагола јесам/је, у функцији копуле, утиче на интонациону структуру реченице, а тиме и на њену синтаксичку, а у одређеним случајевима, и на прагматичку стилизацију.

Кључне речи: лингвистика, српски језик, стандард, синтакса, стилистика, синтаксичка стилистика, прагматичка стилистика, копула, глаголска енклитика је.

Увод. Опште је познато да индоевропски језици, поред прозодијски аутономних речи, располажу и клитикама – прозодијски несамо-сталним речима које се у тонским сегментима реченице наслањају на друге речи и с њима чине јединствену акценатску и изговорну целину. Притом, општи је принцип да проклитике то чине са речју која им непосредно следи, а енклитике са речју која им непосредно претходи – дакле проклитике су у препозицији у односу на акцензовану реч, а енклитике су у постпозицији у односу на акцензовану реч. Уз то, српски језик се, као и језички ентитети социолингвистички проистекли, пред сам крај XX века, из корпуса српскохрватског језика, у већем делу укупног корпуса, укључујући и стандардни језички израз, одликује и тонским акцентом – четвороакценатским прозодијским системом који карактерише тонски квалитет (силазност : узлазност) укрштен с тонским квантитетом (краткоћа : дужина), укључујући и послеакценатски

квантитет. С обзиром на такве опште прозодијске особености, које се, с једне стране, тичу дистинктивних одлика супрасегменталног нивоа, као интегралног дела фонолошког нивоа језичке структуре, а с друге, фонетских карактеристика појединачних и групних говорних сегмената, као и опште интонационе линије реченице као исказа, тј. основне говорне јединице, српски језик припада политонијским европским језицима, заједно са словеначким, литванским и шведским (Лехисте/Ивић 1996: 13).¹

Поред тога, српски језик (као и српскохрватски језички корпус) један је од ретких језика који и у својој морфолошкој структури, тј. у појединачним морфолошким подсистемима, и то у деклинационој парадигми личних заменица (у генитиву, дативу и акузативу једнине и множине) и повратне заменице, и у конјугационој парадигми глагола, који у реченици функционишу као копула, или као огзилијар – помоћни глаголи у сложеним глаголским облицима, поседује дуже (акцентоване) и краће (неакцентоване) облике, са начелном оградом да то, ипак, не важи за све наведене падежне облике личних заменица, као ни за све помоћне глаголе, већ пре свега за *јесам* и *хтети*, и то само у афирмативном поларитету, будући да ови глаголи у негираном поларитету имају само један, и то акцентовани облик, док се у случају осталих, морфолошки ради о једном облику са две прозодијске варијације (акцентованом и неакцентованом) условљене његовим позиционирањем у реченици, или посебним тонским истицањем.² Уз то, у реченичној конструкцији (= линеарном следу реченичних елемената) поједине тзв. функционалне лексеме: предлози и везници, и негација, понашају се у тонској конфи-

¹ Илсе Лехисте и Павле Ивић (1996), који су се опсежно, двадесетак година, бавили фонетско-фонолошким карактеристикама српскохрватског прозодијског система, све закључке доносили су на основу експерименталних истраживања извођених већином у Лабораторији комуникацијских наука Мичигенског универзитета. На истом месту наглашавају и да политонијски карактер српскохрватског језика, с обзиром на друкчију фонолошку и морфофонолошку улогу супрасегменталних обележја, треба разликовати нпр. од тонских језика југоисточне Азије, западне и централне Африке и делова Мексика.

² У случају заменица, један облик појављује се у генитиву и акузативу заменица за 1. (*нас/нас*) и 2. (*вас/вас*) лице множине, а у случају глагола такви су облици аориста помоћног глагола *бити* као морфолошких елемената потенцијала (*бих, би, би, бисмо, бисте, би*). Само неакцентовани облик има енклитика *ли*.

гурацији као клитике, и то предлози и негација само као проклитике, наслањајући се на именице / номиналне синтагме (и неке прилоге: *до скоро, до јуче, од данас*), а везници претежно као проклитике, мада њихов статус у неким случајевима може бити и дискутабилан, поготово с обзиром на чињеницу да неки везници утичу на место енклитике, тј. везују је за себе (нпр. *да, па, јер*), други пак не утичу (нпр. *и, а*), а трећи су опет у том погледу неутрални, тј. дозвољавају енклитику у контактної, али и у дистантној позицији, везаној за недвосмислено акцентовану реч (нпр. *али, него*).

Надаље, моја пажња ће, због ограниченог простора, бити усмерена само на позиционирање пуног и краћег, дакле енклитичког облика глагола *јесам* у функцији копуле.³

Начелно, позиционирање енклитике, добро је познато, подлеже општем Вакернагеловом правилу,⁴ по којем је место енклитике увек непосредно иза прве акцентоване речи или групе речи. Овде се *прва* акцентована реч по свој прилици тиче прве речи у реченици која у прототипичној реченичној структури у индоевропским језицима углавном припада номиналној/проминалној речи у функцији граматичког субјекта, али би ова одредница, бар када је српски језик у питању, могла и изостати, будући да распоређивање синтаксема подлеже прилично високом степену слободе, па реченица не мора почети субјектом. Група речи је у српском, посебном стандардном, језику променљива синтаксичка јединица будући да формално може бити двочлана, трочлана, вишечлана, а структурно устројена на различитим синтаксичко-семантичким принципима, чији елементи, притом, могу бити у чвршћим и

³ Глагол *јесам* и у функцији помоћног глагола за грађење перфекта обухваћен је корпусом и обраћен, али ће, ипак, због ограниченог простора, морати бити остављен за другу прилику.

⁴ Ово правило носи назив по његовом аутору Јакобу Вакернагелу [Jacob Wackernagel (1853–1938)], швајцарском компаратисти, класичном филологу и санскритологу (Вакернагел 2020 [1892] са врло информативним предговором, допуњеним и бројном библиографијом новије литературе која се бави клитикама у различитим језицима, па и у српско-хрватском, и у новијим теоријским оквирима – нарочито су генеративисти показивали велики интерес за клитике [у том теоријском оквиру српскохрватске енклитике су разматране најпре у Браун 1968, 1974]: Вокден 2020).

лабавијим, с једне стране, лексичким колокацијским спојевима, а с друге стране, чвршћим и лабавијим синтаксичким везама.

У србистичкој и кроатистичкој (и сербокроатистичкој) граматичкој литератури од Маретића, па током читавог XX века, сразмерно често је писано о положају енклитике у реченици,⁵ а током 50-их па до средине 60-их, повремено се и дискутовало о овој теми, будући да није било потпуне сагласности о свим детаљима распоређивања енклитика (посебно глаголских),⁶ а у једном случају (дискусија је у вези с тим била и врло оштра) несагласност се тицала и енклитичког статуса глаголске енклитике *је* иза зависног везника *да* као проклитике, са којим чини клитички комплекс, па приликом таквог позиционирања, на извештан начин, губи својство енклитичности.⁷

Нормативна србистичка литература⁸ до данас је остала на становишту да правила која су формулисана у Пешикан 1959⁹ и даље треба да важе за стандардни језик иако су нека фонетско-фонолошка истраживања његове говорне реализације у електронским медијима (на радију и телевизији) током осамдесетих, а потом и двехиљадитих, указала на

⁵ Без намере да овом приликом улазим у детаљније коментарисање појединачних ставова, упућујем само на селективан избор старије сербокроатистичке литературе, хронолошким редом: Маретић 1963³ [1899]; Рончевић 1939; Гортан 1956/1957; Пешикан 1959; Мулић 1964/1965; Брабец 1964/1965; Бабић 1964/1965; Јонке 1965.

⁶ Нпр. у кроатистичкој Маретић (1963³ [1899]) и Брабец (1964/1965), који су били за слободнији распоред енклитике, према Рончевић (1939), Гортан (1956/1957), Бабић (1964/1965) и Јонке (1965), који су били за ригиднији распоред енклитике, што би значило за доследно поштовање Вакернагеловог правила (чак и у ситуацијама када се радило о синтагми састављеној од имена и презимена или синтаксичкој вези антецедента и релативизатора). У србистици, основна правила која је формулисао Пешикан (1959) јесу стриктна, али ипак у неким детаљима мање ригидна, пре свега у погледу апсолутног другог места иза прве акцентоване речи у номинативној синтагми, а поготово када се ради о њеном евентуално једино могућем позиционирању између именице у функцији антецедента и односне заменице којом се уводи релативна клауза.

⁷ Став изложен у Брабец 1964/1965 веома оштро је критиковао Стјепан Бабић (1964/1965). О спорном случају статуса глаголске енклитике *је* позициониране иза зависног везника *да* одличну анализу касније даје Милка Ивић (1973), осврћући се и на Брабецову интерпретацију.

⁸ Ивић П. и др. 1991 (и каснија издања); Пипер 2005; Суботић 2005; Пипер/Клајн 2013 / Пипер и др. 2022⁴.

⁹ Томе би свакако требало додати и разраду правила редоследа енклитика када се оне нађу у низу дат у Браун 1993, која прихватају и сви новији нормативни приручници.

врло учестало одступање од прозодијске норме, али и од стандардних правила дистрибуције енкликтика, како заменичких тако и глаголских.¹⁰ И само мало пажљивији увид у језик штампаних медија, последњих тридесетак година, а поготово дигиталних медија, у последњих двадесетак година, потврђује ове резултате. Бројни су примери који сугеришу да је интуитивна језичка компетенција просечног савременог говорника (стандардног) српског језика лишена, с једне стране, осећаја за одговарајућу тонску сегментацију и комуникативно ефикасну и сврсисходну интонациону линију реченице,¹¹ подједнако и у говорном (усменом) и у писаном изражавању,¹² а са друге пак стране, недовољно, па и половично знање нормираних правила стандардног (наддијалекатског) језичког идиома са великим упливом дијалекатске базе и сваковрсних других супстандардних варијетета.

Моја намера овом приликом није нити да браним утврђена нормативна правила дистрибуције глаголске енкликтике *је* по сваку цену, и у свим детаљима, нити пак да се залажем, у овом случају, за примену начела које све чешће данас заступају неки лингвисти, присталице рецентних теоријских усмерења, да она супстандардна језичка црта која се проширила у употреби треба да буде, од стране нормативиста, прихваћена као стандардна, дакле само због високе учесталости и објективно мале шансе да буде елиминисана у корист оне стандардне.¹³ Будући да су

¹⁰ Јоцић и др. 1982; Јокановић-Михајлов 1989, 1994; Суботић 2005; Драгин 2005 (в. и овде наведену литературу).

¹¹ „Интонација уобичава и организује исказ као целину, дајући нам истовремено и сазнање о унутрашњим односима у исказу, као и врло танане нијансе смисла, које ни једно друго језичко средство не преноси“ (Јокановић-Михајлов 1994: 31).

¹² „У реченичним структурама нема ничега што је обележено тзв. логичком интерпункцијом, а да му у говорном облику не претходи интонациони модел. С друге стране, има много нијанси смисла, јасно исказаних интонацијом, али без одговарајућих правописних решења. Зато у овом последњем случају сви слушаоци једнозначно разумеју казану реченицу, док ће је написану и обележену стандардном, општеприхваћеном интерпункцијом, сваки говорник прочитати на свој начин са различитом интонационом и смисаоном нијансом“ (Јокановић-Михајлов 1994: 31). Иако је ова последња констатација начелно тачна, треба, ипак, додати да неадекватна дистрибуцији енкликтика, тј. њихово смештање у тоничне (наглашене) позиције у реченици утиче често и на неадекватну тонску перцепцију реченице и у писаном облику изражавања.

¹³ Међу српским лингвистима последњих десетак година има оних који сматрају да би прескриптивну норму требало кориговати и уврстити у одлике стандарда нпр. личну

се овим питањима раније бавили претежно граматичари, нека ми се не замери на квалификацији, општег усмерења, а у новије време само фонолози и фонетичари, покушаћу да овде ову проблематику размотрим најпре из синтаксичко-семантичке перспективе, а онда и из перспективе стилистике, синтаксичке, па и прагматичке (реторичке). За то ће ми послужити језичка грађа коју сам прикупљала спорадично у дужем периоду, током последње три деценије, из различитих писаних извора који припадају претежно журналистичком и публицистичком стилу, али има примера и из белетристичког и научног стила, и који су објављени у штампаном или у дигиталном формату. Свакако, нису сви они доступни подједнако широком кругу перципијената, па у том смислу ни подједнако утицајни, али у већини случајева, посебно када су у питању извори у штампаном формату, аутори текстова су образовани, упућени, и писаном изражавању свикли говорници/новинари/публицисти/писци, чији су текстови можда и прошли, макар и летимичну, лекторску контролу (или аутоконтролу).¹⁴ Бележила сам оне примере у којима се глаголска енклитика *је*, као копула (и као огзилијар), није нашла на оном месту у реченици које је у сагласности са прописаном нормом. Одговарајућим методолошким поступком – конструкционом преобликом, а узимајући у обзир и принципе структурирања синтагме, као унутарреченичне синтаксичко-семантичке јединице, чије се границе

употребу модалног глагола *треба*ти и у синтаксичким позицијама у којима важећа норма захтева безличну употребу (што је, иначе, већ одавно одлика хрватског стандарда, а у српском колоквијалном изразу врло је распрострањена); или, синтаксичку секвенцу *ДА* + презент, место инфинитива, уз помоћни глагол *хмети*, у футуру I, на шта се наилази не само у говорном изразу и колоквијалном изражавању већ и у писаном изразу, притом не само у јавном медијском простору већ и у писаном штиву за које бисмо могли претпоставити да пролази гушћи филтер: ауторски, рецензентски, уреднички, ако не и лекторски.

¹⁴У том смислу, медији у дигиталном формату, сасвим је јасно, не подлежу било каквом лекторском надзору, доступнији су, у погледу језичке компетенције у писаном изражавању, мање вештим, па и граматички мање образованим, новинарима (али и људима непознатог образовног статуса – често полујезичним знаљцима енглеског језика са којег превode на српски текстове са иностраних сајтова, или се, нарочито у последње време, служе аутоматским преводима вештачке интелигенције, који нису упућени у особености језика који је продукт, с једне стране, говорног, а с друге стране, писаног медијума. Напокон, који пишу под императивом времена и ексклузивитета.

најчешће поклапају и са границама унутарреченичне тонске целине, и реченице, као синтаксички, семантички и комуникативно целовите јединице, покушаћу да покажем утицај распоређивања краћег/дужег облика глагола *јесам* на стилизацију реченице, на њен реторички потенцијал, а у одређеним случајевима и на њено значење.

Језички развој синтаксе нормираног српског језика током, сада већ скоро два века, његовог функционисања као стандардног идиома образовног, литерарног, стручног, интелектуалног, информативног, и свеколиког културног изражавања, ишао је, с једне стране, несумњиво ка организовању његове синтаксе, и у структурном, али посебно у конструктивном смислу, у правцу семантички логичнијег, прецизнијег, перцептивно пријемчивијег распореда синтаксичких елемената, али с друге стране, и ка усложњавању како синтагме тако и реченице, и по броју елементарних јединица (речи/лексема), али и по структурном устројавању. Синтагме као унутарреченичне синтаксичко-семантичке, најчешће номиналне јединице (са именицом или заменицом као структурно централним чланом), данас су у различитим функционалним стиливима, и у говорном, а нарочито у писаном медијуму, двочлане, трочлане, али и вишечлане, притом структурно устројене на синтаксичко-семантичком принципу како координације (паратаксе) тако и субординације (хипотаксе), а неретко и комбиновањем ова два принципа, при чему се однос субординације често испољава на два, па и више нивоа. Реченица се, по истом принципу, неупоредиво ређе формализује као једнопредикатска структура, а много чешће као двопредикатска, а у савременом писаном тематски и функционално профилисаном дискурсу, и као вишепредикатска структура, тј. као реченични комплекс, исто тако најчешће, устројен комбинацијом координације и субординације, посебно вишестепене субординације. И док је први смер развоја синтаксе несумњиво доприносио логичнијем, значењски јаснијем, перцептивно пријемчивијем и, без сумње, стилски уравнотеженијем, складнијем језичком изразу, дакле несумњиво когнитивно бржем и лакшем за обраду, а то све значи и комуникативно ефикаснијем, дотле је други смер развоја, иако с једне стране, семантички разубуђенији, детаљнији, обухватнији, интелектуализованији, појавно у неким сегментима кондензованији, па и у укупности значењске садржи-

не информативнији, ипак, често, водио ка синтаксичко-семантичким и стилским неравнинама, неусклађеностима, незграпним конструкцијама. Управо када је у питање позиционирање глаголске енклитике *је*, први смер развоја је имао позитиван утицај, јер се она често из тоничних позиција у реченици, и посебно финалне позиције (која није, међутим, обавезно морала бити и тонична), премештала ка почетку реченице и у атоничне позиције, тј. у „другу“ позицију – ону непосредно иза акцентоване речи. То је имало директног утицаја како на адекватну синтаксичко-семантичку и тонску сегментацију реченице тако и на њену складнију стилизацију. Други смер развоја, међутим, негативно је утицао на позиционирање глаголске енклитике, и то нарочито када се она налази у синтаксичкој позицији копуле, утичући на то да се енклитички (краћи) неакцентовани облик нађе у тоничним позицијама у реченици чиме се нарушава унутарреченична тонска, а онда и адекватна синтаксичко-семантичка сегментација реченице, те њена складна синтаксичка стилизација, а у неким случајевима таква њена позиција доводи и до амбигвитета, тј. могућности да се реченична пропозиција разуме на два различита начина, а у другима опет да се не оствари одговарајући реторички ефекат.

Пре но што пређем на анализу конкретних примера, скрећем пажњу на још две важне чињенице. Прва је: иако позната нормативна начела распореда глаголске енклитике издвајају неколико општих правила у синтаксички најтипичнијим контекстима, треба, ипак, приметити да је (1) приликом формулисања правила, првенствено у фокусу било смештање глаголске енклитике у једнопредикатским реченицама и са двочланим, евентуално трочланим синтагмама релативно једноставног структурног устројства, (2) да се имао у виду мање-више прототипични структурни модел, (3) да се није посебно улазило у могуће конструкционе варијације, (4) ретко се улазило у број атоничних позиција у реченици, (5) а за енклитику која се нашла у тоничној реченичној позицији по правилу је сугерисано премештање у атоничну – тек у изузетним случајевима као крајње (понегде се могло разумети и најлошије) решење препоручивано је да се место краћег, енклитичког, неакцентованог облика стави пуни, акцентовани облик глагола *јесам*. А друга чињеница, која се по правилу губила из вида, јесте да краћи облик глагол *јесам* у

функцији копуле (као и у функцији помоћног глагола у перфекту) не испољава једнак степен супститутивности пуним обликом, а у одређеним синтаксичким ситуацијама ни једнак степен семантичке еквивалентности с пуним обликом. Имајући у виду ово последње, овом приликом размотрићу примере у којима овај глагол има функцију копуле, а анализа примера из корпуса у којима има функцију помоћног глагола у перфекту, као што је већ речено, мора остати за неку другу прилику.

Позиционирање глаголске копуле *JE/JESAM*. Синтаксичко-семантички модел реченице с копулом, која је носилац основних граматичких параметара (глаголског лица, граматичког броја, глаголског времена и, уколико је у перфекту, и граматичког рода), али која је у погледу инхерентне лексичке семантике празна синтаксема, на нивоу реченичне пропозиције има релациону вредност, тј. индикатор је успостављања односа еквивалентности између синтаксема смештене са леве стране копуле и синтаксема смештене са њене десне стране. Синтаксички посматрано, ради се о типу реченичне структуре и којем лева страна копуле припада обично субјекту, а десна страна копуле семантичком језгру са којим копула конституише предикат реченице. Начело флексибилне дистрибуције синтаксичко-семантичких елемената у структури овога типа у српском језику дозвољава и конструкциону могућност у којој ће субјекат и семантичко језгро заменити места у односу на копулу, чиме се неће променити тип структуре реченице. Дакле, са становишта позиције копуле, која је прототипично централна, структура овога типа поседује две копулом разграничене сфере. Средишња позиција у реченици сутерише да се синтаксички ради о тоничној позицији, што би захтевало пуни, акцендовани облик глагола *јесам*. Међутим, када се у левој и десној сфери копуле нађе једночлана синтаксема у структурама овога типа копула је ипак енклитика *је* (у презенту, односно *је био*, *-ла*, *-ло* у перфекту) која се тонски везује за синтаксему позиционирану у левој сфери независно од тога да ли се структурно ради о субјекту или о семантичком језгру, уп. *Пера је добро : Добро је Пера*.¹⁵ Али уколико се на тим позицијама нађе двочлана синтагма – било да се ради о фраз-

¹⁵ Функционално-реченичну перспективу остављам овом приликом по страни.

ној синтагми (или фразној лексеми)¹⁶ или синтагми са препонованим адноминалним детерминатором – биће могуће две конструкционе могућности: (1) да копула-енклитика остане у централној позицији и тонски се опет веже за синтагму у левој сфери, нпр. *Наш Пера је* ||¹⁷ *добар лекар* : *Добар лекар је* || *наш Пера*, и (2) да се копула-енклитика позиционира између елемената синтагме како у левој тако и у десној сфери, уп. *Наш је Пера* || *добар лекар*¹⁸ / *Наш Пера* || *добар је лекар* : *Добар је лекар* || *наш Пера* / *Добар лекар* || *наш је Пера*.¹⁹ Све ове могућности позиционирања енклитике у функцији копуле сугеришу да је централна позиција у зависности од сложености синтаксема у левој и десној сфери копуле или пуна тонична позиција или ослабљена тонична позиција, тј. атонична позиција ниског интензитета.²⁰ Међутим, уколико се у левој или десној сфери копуле (или у обе истовремено) нађу вишечлане синтагме сложеније структуре, централна позиција копуле биће изразито тонична (у говорном медијуму то може бити и додат-

¹⁶ Синтагме које представљају колокацијски мање-више устаљене спојеве најчешће две или три лексеми и денотирају јединствен ентитет или апстрактни појам.

¹⁷ Символи и скраћенице: Adv_{ProN} – заменички прилог; Adj – придев; Adj_{pas} – придев трпни; Adj_{pos} – придев посесивни; Сор – копула; Cl_{ГДЕ} – клауза с везником *где*; Cl_{ДА} – клауза с везником *да*; Cl_{КОЈИ} – клауза с везником *који*; Cl_{ШТО} – клауза с везником *што*; Cl_О – клауза с нултим везником; Lex – семантичко језгро; N – именица примарна; N/ProN – управна именица/замиеница у номиналној синтагми; N_{DeV} – именица девербативна; N_{DeAdj} – именица деадјективна; N_{Nom} – именица у номинативу; N_{Gen} – именица у генитиву; N_{Ak} – именица у акузативу; N_{Instr} – именица у инструменталу; N_{Lok} – именица у локативу; N_{Nomina agentis} – именица типа *nomina agentis*; Num_{Gen} – број у генитиву; ProN – заменица; ProN_{Nom} – заменица у номинативу; Sin_N – номинална (именичка) синтагма; Subj – субјекат граматички; Quant – квантификатор; Ø – нулта јединица; + – повезује се; = – једнако је; ≡ – еквивалентно је; {} – скуп нужних елемената који изграђују једну унутарреченичну структуру; [<] – изведено од; / – или, алтернација; || – тонска пауза; > – конструкциона могућност.

¹⁸ Уз ову конструкциону могућност стоји напомена да је у хрватском стандарду препоручена и уобичајена, а у српском стандарду је мање обична, начелно се сугерише њено избегавање (Пешикан 1959: 306–307), али никако није синтаксички супстандардна или конструкционо немогућа.

¹⁹ Ова последња конструкциона могућност резервисана је само, евентуално, за поетски израз, нпр. могла би се појавити као стих у дечјој поезији.

²⁰ Притом треба рећи да на степен тоничности/атоничности централне позиције може утицати и дужина речи које чине номиналну синтагму, а не само њихов број или структурна сложеност. Овакав вид степеновања тоничности/атоничности реченичних позиција, колико ми је познато, бар у сербо-кroatистичкој нормативистици, није раније разматран.

но потенцирано појавом хезитације²¹), што ће захтевати да енклитика буде замењена пуним обликом, или да буде дислоцирана у једну од две атоничне позиције, притом обе високог интензитета, било ону у левој сфери било ону у десној сфери копуле-енклитике, нпр. *Наш комшија Пера Петровић || је || добар човек лепих манира* > (а) *Наш комшија Пера Петровић || јесте || добар човек лепих манира* / (б) *Наш је комшија Пера Петровић || добар човек лепих манира* / (в) *Наш комшија Пера Петровић || добар је човек лепих манира*. Са становишта синтаксичке стилистике, најмање добра била би конструкциона могућност под (б), а са становишта прагматичке стилистике, дакле са одговарајућим реторичким ефектом, најбоља би била конструкциона могућност под (а). Конструкциона могућност под (в) синтаксичко-стилски је складна, и управо је одговарајуће решење за ове прагматичке ситуације, посебно у писаном медијуму, када нема изричите потребе за постизањем нарочитог реторичког ефекта. Међутим, овде треба додати још нешто. Полазна конструкциона могућност ове реченице, иако синтаксички има две тонске паузе (једну на граници између леве сфере и копуле, и другу између копуле и њене десне сфере, остварена у говорном медијуму, може, потенцијално, бити изговорена само са једном тонском паузом, и то оном између леве сфере и копуле-енклитике, док би друга тонска пауза била неутралисана тонским наслањањем копуле-енклитике на први (управни/матрични) елемент (у овом случају двочлану номиналну синтагму са препонованим придевским детерминатором) у десној сфери копуле, уп. *Наш комшија Пера Петровић || је добар човек лепих манира*. Уколико би се управна именица ове сложене синтагме остварила

²¹ Хезитација је појава која се често среће у спонтаном, тзв. непланираном говору, а односи се на запињање, оклевање, устезање, колебање, неодлучност у процесу продукције исказа, тј. одабира појединачних лексема, лексичких колоката, синтагматских спојева и реченичних конструкција, а као последица чињенице да процес когнитивног осмишљавања исказне пропозиције и њене синтаксичке организације, и говорне продукције, тече практично истовремено. То утиче на продукцију како синтаксички неконгруентних, а стилски неуравнотежених исказа, тако и на дисконтинуирану тонску линију са паузама на местима на којима их не би требало бити (или на којима се не очекују).

без препонованог детерминатора, то би било још очигледније, уп. *Наш комисија Пера Петровић || је човек лепих манира.*²²

Општа одлика савременог писаног дискурса различите функционалне и тематске оријентације (као што је напред већ поменуто) јесу разуђени реченични вишепредикатски комплекси чији су елементи врло често и разуђени синтагматски комплекси неретко вишестепене хијерархијске устројености. Такав је случај не само са реченичним структурама са глаголским предикатима већ и са реченичним комплексима чија је бар једна унутрашња сенценцијална форма синтаксички и семантички устројена као копулативна структура. Такви синтаксички комплекси посебан су изазов за позиционирање глаголске копуле. Језичка грађа којом располажемо пружила ми је потврде за различите синтаксичке ситуације у којима се позиционирање глаголске копуле *је/јесам* може проблематизовати. У даљој анализи, полазни пример јесте онај који је забележен у извору, и у којем се, по нормативним правилима српског стандарда, копула-енклитика нашла на погрешном месту, тј. смештена је у тоничну позицију. Пошто је овом приликом простор ограничен, оставићу за другу прилику анализу оних реченица које имају и тоничну и, бар једну, атоничну позицију, а позабавићу се синтаксичким копулативним структурама, које се и не помињу у основним правилима, будући да су она дефинисана првенствено за једнопредикатску реченицу. То су: (А) реченице које немају ни једну атоничну позицију, него само једну тоничну (централну) позицију, и (Б) реченице које имају једну тоничну и две атоничне позиције, једну у левој сфери копуле (у којој се налази и тонична позиција), али чије би активирање довело до семантичке

²² У вези с овим конкретним примером треба додати и то да обе сложене (четворочлане) синтагме, дакле и она у левој и она у десној сфери копуле-енклитике, могу бити изговорене са по једном унутарсинтагматском тонском паузом (или полупаузом) које се налазе у оба случаја између две двочлане синтагме, уп. *Наш комисија | Пера Петровић || је || добар човек | лепих манира*, али се копула-енклитика не може дислоцирати ни у једну од те две позиције јер би се у оба случаја добила немогућа синтаксичка конструкција непрепознатљиве синтаксичко-семантичке структуре, и то не само према критеријима прескриптивне норме стандардног израза већ и према критеријима дескриптивне норме српског језика, уп. *Наш комисија је Пера Петровић добар човек лепих манира / Наш комисија Пера Петровић добар човек је лепих манира.*

непрецизности или чињеничне нетачности, а у неким случајевима и до комичне бесмислености, и другу у десној сфери копуле.

(А) Реченице без атоничне позиције, тј. реченице које имају само централну тоничну позицију. Матрична структура је копулативна, а синтагма, номинална или прономинална, с леве стране копуле вишечлана је са препонованим, конгруентним (придев, придевска заменица, заменица) и/или постпонованим, инконгруентним детерминатором, или комплементом, у неком од падежних облика (и у сва четири структурна лика, што може додатно формално увећати број елементарних лексичких јединица). Притом се неретко на месту постпонованог елемента појављује сентенијална форма (по дефиницији формално вишечлана), најчешће релативна клауза с релативизаторима *који/што*, или допунска клауза с комплементним везником *да*. У десној сфери копуле налази се, притом, јединична лексема или вишечлана синтагма сложене структуре или *да*-клауза, најчешће, али и поредбена клауза: *као да*, релативна клауза са индеклинабилним релативизатором *што* са експлицираним или имплицираним заменичким антецедентом, клауза с нултим везником (клауза само формално упитне структуре). У питању су, дакле, такве сентенијалне форме чији су унутарреченични склопови тако структурирани да, и ако имају унутарсинтагматске границе, па и тонске паузе, оне нису доступне глаголској енклитизи, односно не показују својство атоничне позиције високог, па ни ниског интензитета, у коју би се могла сместити енклитика.

Примери који су се нашли у корпусу потврђују увек исти тип структуре на нивоу матричне реченице: Subj + Cop + Lex, што је уједно и типична конструкциона могућност, али има примера који потврђују и обрнуту линеарну варијанту Lex + Cop + Subj, односно пропозицију са бинарним односом еквиваленције $A \text{ је/јесте } B \equiv B \text{ је/јесте } A$. Оно што је варијабилно и што најнепосредније утиче на постојање/непостојање атоничне позиције јесте формална и нарочито структурна сложеност синтагме у левој сфери копуле и синтагме у десној сфери копуле независно од линеаризације синтаксичко-семантичких елемената.

(1) Синтаксичко-семантички модели са формално вишечланом и структурно сложенom номиналном синтагмом у левој сфери копуле:

Модел а) $N_{Nom} + CA N_{Gen} + \{ \emptyset Num_{Gen} OD Adj + N_{Gen} \} + N_{Gen} + Cor + Cl_{AA}$ – у левој сфери копуле је вишечлана номинална синтагма вишестепене субординације са именицом и постпонованим инконгруентним именичким детерминатором у генитиву (аблативном), који је посесивно одређен партитивном вишечланом синтагмом у генитиву, а чија је именица детерминисана, такође, генитивом (посесивним). У десној сфери копуле је *да*-клауза.

Фотка са плаже једног од омиљених летовалишта Срба је да добијеш фрас (сајт 021) > Фотка са плаже једног од омиљених летовалишта Срба јесте да добијеш фрас.

Модел б) $N_{Nom} + N_{DeVGen} + N_{Instr} + \{ OD Adj_{Pos} + N_{Gen} DO Adj_{Pos} + N_{Gen} \} + Cor + Cl_{AA}$ – у левој сфери копуле је номинална синтагма с управном именицом и постпонованим детерминатором у генитиву (посесивном) са инструменталом средства и спацијалном одредбом у форми аблативно-адлативне двоструке падежне структуре у предлошком генитиву.

Порука вожње чамцима од Предићевог Орловата до Пупиновог Идвора је да се сачувају наше воде и у села врати живот (Политика: Магазин) > Порука вожње чамцима од Предићевог Орловата до Пупиновог Идвора јесте да се сачувају наше воде и у села врати живот.

Модел в) $\{ Adj + N \}_{Nom} + N_{DeVGen} + U N_{Lok} + Cor + Cl_{AA}$ – у левој сфери копуле је номинална синтагма чији је управни члан именица, са препонованим придевским детерминатором, у номинативу и постпонованом именицом у генитиву (посесивном) са спацијалном одредбом у локативу, а у десној сфери копуле је *да*-клауза.

[...] природни исход сукоба у Украјини је да Русија има излаз на Црно море (Политика) > [...] природни исход сукоба у Украјини јесте да Русија има излаз на Црно море.

Модел г) $\{ Adj + N \}_{Nom} + \{ Adj + N \}_{Gen} + \{ Adj + N \}_{Gen} + U N_{Lok} + Cor + Cl_{AA}$ – у левој сфери копуле је номинална синтагма са управном именицом, и препонованим придевским детерминатором, у номинативу, допуњеном именичко-придевском синтагмом у генитиву (експликативном), а она опет одређена номинално-придевском синтагмом у ге-

нитиву (посесивном), са спацијалном одредбом у локативу. У десној сфери копуле је *да*-клауза.

Прва претпоставка доброг положаја српског народа у Хрватској су добри односи Србије и Хрватске (Нин) > Прва претпоставка доброг положаја српског народа у Хрватској јесу добри односи Србије и Хрватске.

Модел Δ) {Adj + N_{Nomina agentis}}_{Nom} + {N_{DeAdjGen} и N_{DeAdjGen}} + {Adj + N_{Gen} и Adj + N_{Gen}} + Cop + Cl_{AA} – у левој сфери копуле је номинална синтаagma са управном именицом типа *nomina agentis*, и препонованим придевским детерминатором, у номинативу, са двочланом именичком синтагмом, чији су чланови две деадјективне именице у координираном саставном односу, у генитиву, као експоненту базичног објекта глагола који је у основи управне именице. Обе деадјективне именице истовремено регирају и две именичко-придевске синтагме, у координираном саставном односу, у генитиву као експоненту субјекта: носиоца особине исказане придевима, који су у бази деадјективних именица.

Основни показатељ вредности и квалитета одређеног документа и новинског текста је да изнете информације буду потпуне и тачне (Нин) > Основни показатељ вредности и квалитета одређеног документа и новинског текста јесте да изнете информације буду потпуне и тачне.

Модел Ђ) Adj и Adj + N_{Nom} + 3A N_{DeVAk} + {Adj + N_{Gen} + HAN_{Ak} + N_{Gen} + HAN_{{Adv_{ProN} N_{Lok}}} + Cop + N_{DeVNom} + OД Adj_{Pas} + N_{Gen} и N_{Gen} + {N_{Gen} + N_{Gen}} – у левој сфери копуле налази се вишечлана структурно комплексна номинална синтаagma чији елементи успостављају и координиране и субординиране, притом вишестепене, односе. Управна именица одређена је, најпре, у препозицији са два придевска детерминатора повезана саставним везником, а затим, у постпозицији, допуњена синтагмом са девербативном именицом у предлошком акузативу (комплементно-експликативном) и именичко-придевском синтагмом у генитиву (објекатском), чија је потом именица допуњена синтагмом са именицом у предлошком акузативу и именицом у генитиву (посесивном), те ње-

говом спацијалном одредбом у локативу. У десној сфери копуле налази се такође номинална синтагма са управном девербативном именицом у номинативу која уз себе везује две девербативне именице у предлошком генитиву (аблативном), при чему је прва именица одређена и препонованим придевом трпним (као експонентом релативне клаузе), а обе истовремено регирају синтагму од две именице (у односу хиперо-хипонимије, тј. таксонимије) у генитиву (објекатском).

[Додаје се и да „због очекиваних иреверзибилних промена у појединим екосистемима, као и ризика од значајног угрожавања живог света Јадра, Дрине и низводних водотокова,] оптимална и основна мера за спречавање негативних последица на стање биодиверзитета на овом подручју је одустајање од планиране експлоатације и прераде минерала јадарита“ (нова: Саопштење Биолошког факултета) > [...] оптимална и основна мера за спречавање негативних последица на стање биодиверзитета на овом подручју јесте одустајање од планиране експлоатације и прераде минерала јадарита.

Формално вишечлана, а структурно сложена синтагма у левој сфери копуле отвара синтаксички само тоничну позицију, која није погодна за енклитiku као прозодијски необележену реч,²³ а синтаксички елементи који такву синтагму изграђују или уопште немају атоничну позицију, у коју би се могла дислоцирати енклитика, или, уколико таква позиција и постоји (пре свега у случају да је управна именица одређена препонованим придевским детерминатором лабаве колокацијске и синтаксичко-семантичке везе), због структурне сложености постпонованог детерминатора, премештање енклитике није могуће јер то, по правилу, доводи до семантички недовољно јасне, или чак потпуно нејасне, структуре. Притом, формално вишечлана, а често и структурно сложена синтагма, или клауза, у десној сфери копуле, такође без атоничне позиције, не дозвољавају интерполирање енклитике. Стога је, са становишта синтаксичке стилизације реченице и успостављања

²³ Када енклитика стоји у тоничној позицији нарушава се еуфонија реченице тако што на месту енклитике ваздушна струја нагло слаби, па и колабира, или долази до неприродног продужавања вокала (*је*), што је поуздан знак да реченична позиција захтева пуни (*/дужи*), тј. прозодијски обележен облик.

еуфоничности, одговарајуће решење успостављање пуног облика глаголске копуле у једино могућој синтаксичкој позицији. Истовремено, са становишта прагматичке стилистике, у овом случају реторички ефекат који се тиче убеђивачког потенцијала реченичне пропозиције, задржавањем енклитике у датој позицији, крајње је ослабљен, а често и потпуно изостаје, за разлику од пуног облика копуле у датој позицији, којим се такав потенцијал у оптималној мери исказује, а у говорном медијуму, стављањем реченичног акцента на пуни облик копуле, он се и додатно појачава.²⁴

(2) Синтаксичко-семантички модели са формално вишечланом и структурно сложенom номиналном синтагмом, која интегрише и релативну клаузу, у левој сфери копуле:

Модел а) $N + Cl_{\text{КОЈИ}} + \text{Сор} + \{N_{\text{Nom}} + N_{\text{Gen}}\}$ – у левој сфери копуле је синтагма са именицом и постпонованим детерминатором у форми релативне клаузе чији је релативизатор притом у форми предлошког падежа (локативно-генитивна структура), а десна сфера копуле је двочлана номинална синтагма са именицом у номинативу и посесивном генитиву.

[...] *мерило на основу ко[је]г људи данас бирају салон је цена услуга (Политика) > [...] мерило на основу ко[је]г људи данас бирају салон јесте цена услуга.*

Модел б) $N + Cl_{\text{КОЈИ}} + \text{Сор} + N_{\text{DeVNom}} + \{Adj + N\}_{\text{Gen}}$ – у левој сфери копуле је синтагма са именицом и постпонованим детерминатором у форми релативне клаузе, а у десној сфери копуле је номинална трочлана

²⁴ У којој мери енклитика у тоничној позицији може ослабити убеђивачки потенцијал поруке види се и из примера који сам забележила у тренутку када сам овај текст приводила самом крају: *Борба против корупције је борба за образовање – нисмо ничији* (слоган на плакату који су студенти истакли на згради факултета у време протестне блокаде управо ових дана, почетком децембра 2024. у Београду). Иако је и у левој и у десној сфери копуле само трочлана, мада структурно синтагма с односом субординације (управна именица с постпонованим детерминатором у предлошком генитиву / предлошком акузативу), па би се централна позиција у којој се нашла копула-енклитика могла сматрати и ослабљеном тоничном позицијом (истина контактна позиција две је секвенце томе никако не доприноси), пуни облик копуле далеко би више одговарао прагматичкој ситуацији: допринео би неупоредиво бољем реторичком ефекту, тј. јачем убеђивачком потенцијалу поруке: *Борба против корупције јесте борба за образовање.*

синтагма са односом субординације: девербативна именица у номинативу са именичко-придевском синтагмом у генитиву (објекатском).

Начин помоћу кога може да се изврши та пројекција је сагледавање трансферзалних идентитета [...] (Сосир, 20) > Начин помоћу кога може да се изврши та пројекција јесте сагледавање трансферзалних идентитета.

Модел в) $N + Cl_{ГДЕ} + Cor + \{Adj + N\}_{Nom}$ – у левој сфери копуле је синтагма са именицом и постпонованим детерминатором у форми релативне клаузе са заменичко-прилошким инконгруентним релативизатором *где* као супститутом релативизатора *који* у локативу, а у десној сфери копуле је фразна двочлана номинална синтагма састављена од придева и именице у номинативу.

Област где је интернет већ практично незамислив је високо образовање (Дневник) > Област где је интернет већ практично незамислив јесте високо образовање.

Модел г) $N + \{Adj + N\}_{Nom} + \{Adj + N\}_{Gen} + Cl_{КОЈИ} + Cor + N_{Nom}$ – у левој сфери копуле је комплексна номинална синтагма са вишестепеном субординацијом: именица и постпоновани двочлани именичко-придевски конгруентни детерминатор у номинативу, чија именица има постпоновани инконгруентни двочлани детерминатор у генитиву (посесивном), чија је, опет, именица одређена релативном *који*-клаузом. У десној сфери копуле је именица у номинативу.

Земља почасни гост овогодишње манифестације која се отвара 19. октобра у 18 часова је Куба (Политика: КУН) > Земља почасни гост овогодишње манифестације која се отвара 19. октобра у 18 часова јесте Куба.

Модел д) $N + \{Cl_{КОЈИ} \text{ и } Cl_{КОЈИ}\} + Cor + \{N_{Nom} + N_{Gen}\}$ – у левој сфери копуле је номинална синтагма са управном именицом у функцији антецедента са два постпонована детерминатора, оба у форми релативне *који*-клаузе. Пошто се обе клаузе односе на исти антецедент, он је елидиран испред друге клаузе, а координирани саставни везник *и*, који повезује две релативне клаузе, експонент је идентичног синтаксич-

ко-семантичког односа који се заправо базично успоставља између две структурно идентичне синтагме са истом управном именицом. У десној сфери копуле је именичка синтагма у номинативу са постпонованим посесивним детерминатором у генитиву.

Књига која се највише краде на сајамским штандовима новосадског „Прометеја“ и која се највише фотокопира у Хрватској је „Формуле љубави“ Зорана Миливојевића (Дневник) > Књига која се највише краде на сајамским штандовима новосадског „Прометеја“ и која се највише фотокопира у Хрватској јесте „Формуле љубави“ Зорана Миливојевића.

Модел ђ) Модел а) $N + Adj_{Pas} [< Cl_{KOJI}] + Cop + \{ N_{Nom} + N_{Gen} \}$ – у левој сфери копуле је синтагма са именицом и постпонованим детерминатором у форми трпног придева као експонента базичне релативне *који*-клаузе (у примеру и са препонованим квантификатором и постпонованом темпоралном и спацијалном одредбом), а у десној сфери копуле је номинална синтагма са именицом (у примеру везаном синтагмом) и посесивним генитивом.

Књига највише читана 2021. у Библиотеци града Београда је „Моја бака вам се извињава“ Фредерика Бакмана (Политика) > Књига највише читана 2021. у Библиотеци града Београда јесте „Моја бака вам се извињава“ Фредерика Бакмана.

Модел е) $N_{Nom} + Cl_{KOJI} + Cop + Cl_{AA}$ – у левој сфери копуле је синтагма са управном именицом и постпонованим детерминатором у форми релативне *који*-клаузе, а у десној сфери копуле је *да*-клауза (у примеру још и са уметнутом кондиционалном *ако*-клаузом).

Препорука коју су школе добиле је да, ако не могу другачије, скрате часове и избаце неке наставне јединице (Дневник) > Препорука коју су школе добиле јесте да, ако не могу другачије, скрате часове и избаце неке наставне јединице.

Модел ж) $Adj + N_{Nom} + Cl_{KOJI} + Cop + Cl_{AA}$ – у левој сфери копуле је номинална синтагма чија управна именица има препоновани придевски детерминатор и постпоновани детерминатор у форми релативне

који-клаузе, а у десној сфери копуле је *да*-клауза. Уз то, у првом примеру је релативна клауза стављена и међу зарезе (иако није значењски нерестриктивна), а у последњем примеру десна сфера копуле почиње пресупозитором *и*, који додатно појачава тоничност позиције копуле.

Јединствена заблуда, које жене не могу никако да се ослободе, је да је дијета исто што и гладовање (Наша борба) > Јединствена заблуда, које жене не могу никако да се ослободе, јесте да је дијета исто што и гладовање; Најгора ствар коју можете да урадите је да budete цео дан на плажи (н1) > Најгора ствар коју можете да урадите јесте да budete цео дан на плажи; Овај роман који је Петровић завршио за живота је и нови „ток“ у Роману делти који је отпочео романима „Папир“ и „Иконостас“ (сајт нова) > Овај роман који је Петровић завршио за живота јесте и нови „ток“ у Роману делти који је отпочео романима „Папир“ и „Иконостас“.

Модел 3) Adj + N_{Nom} + HA N_{Ak} + Cl_{КОЈИ} + Cop + Adj_{Nom} – у левој сфери копуле је номинална синтагма са управном девербативном именицом, и препонованим придевским детерминатором, у номинативу, уз коју стоји предлошки акузатив као експонент објекта њеног базичног глагола, а она је, притом, допуњена *да*-клаузом, с тим да се између девербативне именице и *да*-клаузе налази уметнута релативна *који*-клауза, а на самом крају ове синтаксичке целине, иза *да*-клаузе, налази се и кооптирана (апозитивна) релативна *што*-клауза (као додатни коментар пропозиције *да*-клаузе). У десној сфери копуле је придев у номинативу.

Једини притисак на Брисел[,] који је могућ[,] да до 2030. у своје чланство заједно прими преостале државе Западног Балкана, што сада предлаже Словенија, је амерички (сајт 692) > Једини притисак на Брисел[,] који је могућ[,] да до 2030. у своје чланство заједно прими преостале државе Западног Балкана, што сада предлаже Словенија, јесте амерички.

У српском стандарду, начелно, структурно је обавезна контактна позиција антецедента и релативизатора као везника релативне клаузе, па и у случају једночланог номиналног антецедента, као и у случају вишечланог, било са препонованим, конгруентним, било са постпо-

нованим, инконгруентним, детерминатором, или са оба истовремено, а поготово у случају компликоване синтаксичке конструкције, какву илуструје модел 3), позиција између антецедента и релативне клаузе, иако погодна за тонску паузу, недоступна је глаголској копули, како у енклитичком тако и у пуном облику. Позиција иза релативне клаузе, без обзира на формалну и/или структурну сложеност антецедента, по дефиницији је тонична позиција, неподобна за енклитику, и може примити само пуни морфолошки облик глаголске копуле.

(3) Синтаксичко-семантички модели са формално вишечланом и структурно сложенom номиналном синтагмом, која интегрише и комплементу клаузу, у левој сфери копуле:

Модел а) $Adj + N_{Nom} + Cl_{\Delta A} + Cop + Cl_{\Delta A}$ – у левој сфери копуле је синтагма са управном именицом, и препонованим придеским детерминатором, у номинативу, уз коју стоји и комплемент у форми *да*-клаузе, а у десној сфери копуле је, исто тако, *да*-клауза.

Нови начин да се изгуби вишак килограма је да се једе храна богата хромом (Вива) > Нови начин да се изгуби вишак килограма јесте да се једе храна богата хромом; Једини начин да се вратимо нормалности је да се појави не прва генерација вакцина, већ друга, која би могла да буде супер-ефикасна и да је велики број људи прими (сајт крстарица) > Једини начин да се вратимо нормалности јесте да се појави не прва генерација вакцина, већ друга, [...].

Модел б) $Adj + N_{Nom} + Cl_{\emptyset} + Cop + N_{DeVNom} + \{Quant + N_{Gen}\}$ – у левој сфери копуле је синтагма са управном именицом, и препонованим придеским детерминатором, у номинативу, уз коју стоји комплемент у форми клаузе са нултим везником (зависна структура само формално упитна). У десној сфери копуле је номинална синтагма са управном именицом – девербативном која регира генитивну партитивну синтагму (састављену од двочланог квантификатора са именицом у генитиву), а која је експонент субјекта базичног глагола девербативне именице.

Основни разлози зашто није ушла у праксу је непостојање критичне масе стручњака [...] (Нин) > Основни разлози зашто није ушла у праксу јесте непостојање критичне масе стручњака.

Иако у овом примеру, у левој сфери копуле, између прва два елемента синтагме: препонованог придева и управне именице постоји атонична позиција, она овде није доступна енклитици јер би се њеним активирањем нарушила конгруенција, будући да је синтагма у левој сфери копуле у множини (па би се морао успоставити множински енклитички облик *су*), а синтагма у десној сфери копуле у једини. Пошто је синтагма у десној сфери копуле структурно сложена, унутар њених елемената нема атоничне позиције, па је централна синтаксичка позиција једина у којој може бити смештена копула, а будући да је она тонична, како са становишта синтаксичке тако и са становишта прагматичке стилизације реченице, једини одговарајући облик јесте пуни облик копуле.

Комплементна адноминална клауза, с обзиром на то да јој је улога да семантички експлицира апстрактне именице дифузне или непотпуне семантике, успоставља јаку синтаксичко-семантичку везу са управном именицом, често јачу него што је то у многим случајевима веза између именичког антецедента и релативне рестриктивне, а поготово нерестриктивне клаузе, па је позиција између именице и *да*-клаузе недоступна копули, а позиција иза *да*-клаузе је увек тонична и неподобна за енклитику. У оба модела у десној сфери копуле налази се вишечлана, структурно сложена синтаксичка структура у коју није могуће уметнути копулу-енклитику. Стога, и у овом моделу са становишта синтаксичке стилизације реченице једини одговарајући облик је пуни облик копуле у централној позицији.²⁵

(4) Синтаксичко-семантички модели са прономиналном синтагмом, коју чине заменички, формални антецедент и релативна клауза са релативизатором *што* (= индеклинабилно, везничко, *што*), у левој сфери копуле.

Модел а) $\text{ProN}_{\text{Nom}} + \text{Cl}_{\text{ШТО}} + \text{COP} + \text{N}_{\text{Nom}}/\text{Sin}_N$ – у левој сфери копуле је заменица у номинативу, катафорски просентецијализатор, као фор-

²⁵ Начелно правило о немогућности разбијања синтаксичко-семантичке везе антецедента и релативизатора копулом-енклитиком, у сенценцијалним структурама о којима је овде реч, важи пре свега онда када се номинална синтагма с релативном клаузом нађе у левој сфери копуле. Реченице у којима се таква синтагма налази у десној сфери копуле могу бити дискутабилне с обзиром на могућност смештања копуле-енклитике и оне ће бити анализирани у проширеној верзији овога рада.

мални антецедент релативне *што*-клаузе, чија је синтаксичка улога да обезбеди конгруенцију субјекта и личног глаголског облика у предикату, с обзиром на то да је релативизатор *што* везничког, а не заменичког порекла, те да нема конгруенцијски потенцијал, па његов антецедент, који може бити само заменички, не може бити слидиран. У десној сфери копуле појављује се номинална јединица: појединачна лексема у номинативу, партитивна синтагма или формално вишечлана, а структурно сложена номинална синтагма. У прва два случаја, у конкретним примерима (прва два), иза јединичне лексеме и партитивне синтагме следи прецизирање/набрајање, што онемогућава премештање енклитике иза првог елемента у десној сфери копуле.

Оно што се пред мене поставља је питање: [...] (Марковић: 120) > *Оно што се пред мене поставља јесте питање: [...]; Оно што о томе знамо су три ствари [...]* (Марковић: 87) > *Оно што о томе знамо јесу три ствари [...]; Оно што ми, међутим, много теже пада је тренутак када прођем поред вољене жене и детета, правећи се да их не примећујем* (Марковић: 143) > *Оно што ми, међутим, много теже пада јесте тренутак када прођем поред вољене жене и детета, правећи се да их не примећујем; Оно што свему даје изузетност и читљивост је лакоћа казивања, проицљивост, мешавина егзактности и хумора* (Дневник) > *Оно што свему даје изузетност и читљивост јесте лакоћа казивања, проицљивост, мешавина егзактности и хумора.*

Сама релативна *што*-клауза може бити и двопредикатска структура са интегрисаном нпр. другом релативном клаузом (у забележеном примеру с релативизатором *чији*):

То што ће имати проблема са јавношћу чије је антизападно расположење сам форматизовао је његов велики тест, вероватно највећи његове власти (Политика) > *То што ће имати проблема са јавношћу чије је антизападно расположење сам форматизовао јесте његов велики тест, [...].*

Или чак вишепредикатска са да-клаузом уз модални глагол у коју је интегрисана релативна клауза, а у њу и комплементна да-клауза:

Оно што мора да има свако ко реши да се бави керамиком је упорност и стрпљење (Дневник) > Оно што мора да има свако ко реши да се бави керамиком јесте упорност и стрпљење.

Модел б) $\text{ProN}_{\text{Nom}} + \text{Cl}_{\text{што}} + \text{Cop} + \text{Cl}_{\text{да}}$ – у левој сфери копуле налази се идентична структура као у претходном моделу, а у десној сфери копуле је да-клауза.

Оно што радује је да та динамика нормализације односа иде неким својим током [...] (Политика) > Оно што радује јесте да та динамика нормализације односа иде неким својим током; Оно што је мање познато је да улога јода почиње још у ембрионалном развоју (сајт 692) > Оно што је мање познато јесте да улога јода почиње још у ембрионалном развоју; Међутим, оно што овогодишњу изборну утакмицу издваја у односу на претходне локалне изборе је да се први пут појављују жене као носиоци листе (Политика) > [...] оно што овогодишњу изборну утакмицу издваја у односу на претходне локалне изборе јесте да се први пут појављују жене као носиоци листе; Оно што је посебно емотивно у вези са последњом сезоном је да је легендарни Жарко Лаушевић управо за потребе ове приче снимио свој задњи филски кадар (Дневник: Тв магазин) > Оно што је посебно емотивно у вези са последњом сезоном јесте да је легендарни Жарко Лаушевић управо за потребе ове приче снимио свој задњи филски кадар; Све што треба да урадите је да узмете кашичицу уља [...] (сајт крстарица) > Све што треба да урадите јесте да узмете кашичицу уља [...]; Последње што ћу учинити је да ухапсим једну тако талентовану и лепу жену (Марковић: 137) > Последње што ћу учинити јесте да ухапсим једну тако талентовану и лепу жену.²⁶

²⁶ Овом моделу припадала би и једна врло неспретно конструисана реченица, чак и ако се узме у обзир да се појављује у међуреченичном контексту, па се с обзиром на реченицу која јој претходи, може разумети, али би свакако могла бити боље стилизована: *Али све то није важно. Оно што јесте је да и за тако неподношљиву стиску постоји излаз (Микља: 140).* У непосредном контакту нашао се пуни облик глагола *јесам*, али

Модел в) $\text{ProN}_{\text{Nom}} + \text{Cl}_{\text{ШТО}} + \text{Cop} + \text{ProN}_{\text{Nom}} + \text{Cl}_{\text{ШТО}}$ – и у левој и у десној сфери копуле копуле појављује се идентична структура: заменички антецедент у номинативу, катафорски просентенцијализатор, са релативном *што*-клаузом. Иако се релативна *што*-клауза не може, из разлога наведених уз модел а), појавити без експлицираног антецедента, дешава се да, ипак, буде изостављен испред клаузе у десној сфери копуле, као што је случај у првом примеру, а што синтаксички, семантички, па ни стилски није добро.

Оно што изненађује и фрапира је [то] што колиба доиста оставља утисак „замка“, односно далеко већег простора унутра (Данас: Викенд) > Оно што изненађује и фрапира јесте [то] што колиба доиста оставља утисак „замка“, односно далеко већег простора унутра; „Оно што је код њега најлепше је то што су све његове композиције сасвим различите и никада није дозволио да личи на себе“ (сајт крстарица) > „Оно што је код њега најлепше јесте то што су све његове композиције сасвим различите и никада није дозволио да личи на себе“.

Модел г) $\text{ProN}_{\text{Nom}} + \text{Cl}_{\text{ШТО}} + \text{Cop} + \text{Cl}_0$ – у левој сфери копуле је структура идентична оној из претходна три модела, с тим да је у конкретном примеру у структуру релативне *што*-клаузе уметнута *као*-структура, а у десној сфери копуле је клауза с нултим везником, тј. клауза само формално упитна.

Оно што нас, као историчаре, занима је како старије представе бивају преформулисане и критиковане у светлу нових идеја [...]
(Мек Данел / Ланг: 7) > *Оно што нас, као историчаре, занима*

првенствено у функцији потврде речи, тј. супротне тврдње у односу на негацију у претходној реченици, а део релативне *што*-клаузе уз заменички антецедент у левој сфери копуле, и копула-енклитика у чијој десној сфери је *да*-клауза. Једина одговарајућа стилизација с обзиром на структурне карактеристике реченице била би да се у релативној клаузи појави енклитика и успостави семантичко језгро на којем би био реченични акценат, чиме би се сачувао исказан супротни став у односу на онај изречен у претходној реченици, а да се у централној, тоничној позицији нађе пуни облик копуле: *Али све то није важно. Оно што је једино важно јесте да и за тако неподношљиву стиску постоји излаз.*

јесте како старије представе бивају преформулисане и критиковане у светлу нових идеја.

На основу структурне устројености и претходна четири реченична модела (прономинална синтагма са релативном *што*-клаузом у левој сфери копуле и сложена синтагматска или сентенцијална структура с десне стране копуле), јасно је да и у њима постоји само тонична позиција која захтева пуни морфолошки облик копуле да би синтаксичка стилизација реченице била коректна, али и да би се постигао одговарајући реторички ефекат.

(Б) У реченици постоји једна тонична и две атоничне позиције. Најпре, постоје два места у вишечланој, структурно сложеној номиналној синтагми у левој сфери копуле на којима се може завршити тонска целина: у примеру који је забележен, то место је оно које је друго по реду и које је тонично, али се управо на том месту нашла копула-енклитика.

Посета државног секретара Колина Пауела Београду у јеку рата у Ираку || је досад највећа међународна подршка Србији [...] (Данас).

Тонска пауза се, међутим, може направити и испред последњег елемента синтагме (у овом примеру спацијалне одредбе у локативу). У том случају место на којем се нашла енклитика јесте атонично, па би то било њено стилски коректно позиционирање, али таквом тонском сегментацијом добила би се нетачна, нелогична па и бесмислена пропозиција:

Посета државног секретара Колина Пауела Београду у јеку рата || у Ираку је досад највећа међународна подршка Србији [...].

Стога, да би се обезбедило исправно разумевање, нужно је у постојећој тоничној позицији енклитику заменити пуним морфолошким обликом копуле:

Посета државног секретара Колина Пауела Београду у јеку рата у Ираку || јесте досад највећа међународна подршка Србији.

Или, енклитику дислоцирати у другу атоничну позицију у реченици која се налази у десној сфери копуле иза прве речи у синтагми (у овом

примеру иза темпоралног прилога), а иза синтагме у левој сфери копуле најчешће додати и интерпункцијски знак (запету) којим се читаоцу скреће пажња на тонску паузу:

Посета државног секретара Колина Пауела Београду у жеку рата у Ираку, || досад је највећа међународна подршка Србији.

И остали примери који су се нашли у корпусу понашају се исто у овим конструкцијским преобликама:

Опозициони кандидат за председника жупанијске скупштине у Загребу || је свима добро познат политичар [...] (према: Павловић 2000) / *Опозициони кандидат за председника жупанијске скупштине || у Загребу је свима добро познат политичар [...]* > *Опозициони кандидат за председника жупанијске скупштине у Загребу || јесте свима добро познат политичар [...]* / *Опозициони кандидат за председника жупанијске скупштине у Загребу, || свима је добро познат политичар [...]*; *Разговори о остваривању права на Косову || су потребни, али у нашој земљи* (према: Павловић 2000) / *Разговори о остваривању права || на Косову су потребни, али у нашој земљи* > *Разговори о остваривању права на Косову || јесу потребни, али у нашој земљи* / *Разговори о остваривању права на Косову || потребни су, али у нашој земљи*; *Пресађивање косе код мушкараца и повећавање груди код жена || су убедљиво најтраженије естетске операције у Србији* (према: Павловић 2000) / *Пресађивање косе код мушкараца и повећавање груди || код жена су убедљиво најтраженије естетске операције у Србији* > *Пресађивање косе код мушкараца и повећавање груди код жена || јесу убедљиво најтраженије естетске операције у Србији* / *Пресађивање косе код мушкараца и повећавање груди код жена, || убедљиво су најтраженије естетске операције у Србији*; *Међународни одјек промена у Србији || је био различит* (према: Павловић 2000) / *Међународни одјек промена || у Србији је био различит* > *Међународни одјек промена у Србији || јесте био различит* / *Међународни одјек промена у Србији || био је различит*; *Они који их охрабрују у намерама || су добронамерни* (према: Павловић 2000) / *Они који их охрабрују || у намерама су*

*недобронамерни > Они који их охрабрују у намерама || јесу недобро-
намерни / Они који их охрабрују у намерама, || недобронамерни су;
Нарушавање јавног реда на Косову || је терористичка делатност
(према: Павловић 2000) / Нарушавање јавног реда || на Косову
је терористичка делатност > Нарушавање јавног реда на Косову
|| јесте терористичка делатност / Нарушавање јавног реда на
Косову || терористичка је делатност.*

Овде стоји напомена да је у последњем примеру друга конструкциона могућност ређа опција у српском стандарду (за разлику нпр. од хрватског стандарда) с обзиром на то да је копула-енклитика смештена између елемената структурно једноставне синтагме састављене од именице и препонованог придевског детерминатора, у десној сфери копуле, али међу којима постоји јака колокацијска веза која реферише јединствен појам, па се заправо пре ради о фразној лексеми него о слободној синтагми.

Закључак. Иако сам овом приликом могла представити анализу само мањег дела прикупљене грађе, и на основу онога што је изложено, јасно је следеће. С једне стране, реченичне структуре – оне једнопредикатске, са формално вишечланим и структурно сложеним синтагмама у левој и/или десној сфери копуле, као и оне вишепредикатске са клаузом/клаузама у левој и/или десној сфери копуле – које, због своје формалне вишечланости и структурне сложености, а понекад и компликоване конструкционе схеме, немају атоничну синтаксичку позицију у коју би се могла сместити копула-енклитика, него само тоничну (централну) синтаксичку позицију која, није погодна за копулу-енклитику, иако не из стриктно синтаксичко-семантичких, већ првенствено из синтаксичко-стилских, али у одређеним типовима дискурса, или комуникацијским ситуацијама, и из прагматичких разлога – пре свега с обзиром на потребу исказивања јачег убеђивачког потенцијала пропозиције, условљавају употребу пуног морфолошког облика копуле. С друге стране, реченичне структуре са једном тоничном и потенцијално две атоничне позиције, са једном у левој, а са другом у десној сфери копуле, при чему копула-енклитика у првој атоничној позицији доводи до семантички нетачне, па и нелогичне или потпуно бесмислене пропозиције, и независно од синтаксичке стилизације реченице или прагма-

тичких потреба, већ због синтаксичко-семантичких разлога захтевају или њену замену, у датој позицији, пуним морфолошким обликом копуле или њено дислоцирање у другу атоничну позицију која се налази у десној сфери копуле.

Овде је морала изостати, најпре, анализа оних реченица са једном тоничном и једном атоничном позицијом, која може бити како у левој, тако и у десној сфери копуле, при чему се синтаксеме у тим позицијама, с обзиром на могућност интерполирања копуле-енклитике не понашају увек идентично, а изостављено је потом и представљање урађене анализе понашања глагола *јесам/је* у функцији огзилијара, које је у детаљима друкчије од понашања овога глагола у функцији копуле. То остаје за неку следећу прилику.

Извори

Штампани:

1. Вива: Viva, Mesečne novine posvećene medicini i zdravlju, novembar 1998.
2. Данас: Дневне новине, Београд, 7. IV 2003.
3. Данас – Викенд: Дневне новине, викенд двоброј, Београд, 21–22. IX 2002.
4. Дневник: Дневне новине, Нови Сад, 3. II 2002; 11. II 2002; 11. I 2003; 16. II 2003; 26. XI 2003.
5. Дневник: Тв магазин: Суботњи додатак, 1. IX 2024.
6. Марковић 2024: Марковић, Горан. *Завод*. Београд: Лагуна.
7. Мек Данел / Ланг 1997: Мек Данел, Колин; Ланг, Бернхард. *Рај – једна историја*. Превод с енглеског. Нови Сад: Светови.
8. Микља 2021: Miklja, Dušan. *Život za iznajmljivanje*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.
9. Наша борба: Дневне новине, Београд, 22. IX 1998.
10. Нин: Недељне новине, Београд, 3. XII 2020.
11. Павловић 2000: Павловић, Михаило. Нека запажања о погрешној употреби енклитика. *Језик данас* 12. Нови Сад. С. 9–12.
12. Политика: Дневне новине, Београд, 29. XII 2002, 24. VI 2022, 15. V 2024, 7. VII 2024.
13. Политика КУН: Допатак Политике суботом: Култура – уметност – наука, 19. X 2024
14. Политика Магазин: Допатак Политике недељом: Магазин, 11. IX 2024.

15. Сосир 2004: Sosir, Ferdinand de. *Spisi iz opšte lingvistike*. Prevod s francuskog. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Електронски и дигитални медији:

1. н1: TV N1, 14. II 2024.
2. сајт 021: In: www.021.rs, 14. II 2024.
3. сајт 692: In: www.b92.net, 14. II 2024.
4. сајт крстарица: In: www.krstarica.com, 14. II 2024.
5. сајт нова: In: www.nova.rs, 14. II 2024.

Литература

1. Бабић 1964/1965: Babić, Stjepan. Lingvistika i logika Ivana Brabeca. In: *Jezik* XII/5. S. 151–158.
2. Брабец 1964/1965: Brabec, Ivan. Enklitika – šta je to? In: *Jezik* XII/5. S. 143–151.
3. Браун 1968: Browne, E. Wayles. Srpskohrvatske enklitike i teorija transformacione gramatike. In: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XI. S. 27–29.
4. Браун 1974. Browne, Wayles. On the Problem of Enclitic Placement in Serbo-Croatian. In: *Slavic Transformational Syntax*. Michigan Slavic Materials. Ann Arbor: The Department of Slavic Languages and Literature of the University of Michigan.
5. Браун 1993. Browne, Wayles. Serbo-Croat. In: Comrie, Bernard; Corbett, Greville G. (eds.). *The Slavonic Languages*. London – New York: Routledge. S. 306–387.
6. Вакернагел 2020: Wackernagel, Jacob. *On a law of Indo-European word order: Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung*. Translator: George Walkden, Morgan Macleod and Christina Sevdali. (Classics in Linguistics 7). Berlin: Language Science Press. [Jacob Wackernagel, „Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung“. *Indogermanische Forschungen* 1, 1892, S. 333–436]
7. Вокден 2020: Walkden, George. Introduction. In: *On a law of Indo-European word order: Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung*. Translator: George Walkden, Morgan Macleod and Christina Sevdali. (Classics in Linguistics 7). Berlin: Language Science Press. S. 3–19.

8. Гортан 1956/1957: Gortan, Veljko. О мјесту енклитике у независној реченици. In: *Jezik* V/1. S. 14–16.
9. Драгин 2005. Драгин, Гордана. Прозодијске особине говора спикера (новинара) РТВ Нови Сад. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVIII/1–2. S. 277–283.
10. Ивић М. 1973: Ivić, Milka. Neka pitanja reda reči u srpskohrvatskoj zavisnoj rečenici s veznikom *da*. In: *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XVI/1. S. 187–195.
11. Ивић П. и др. 1991: Ивић, Павле; Клајн, Иван; Пешикан, Митар; Брборић, Бранислав. *Језички приручник*. Београд: Радио-телевизија Београд [и каснија издања под насловом *Српски језички приручник*. Београд: Београдска књига и Службени гласник].
12. Јокановић-Михајлов 1989: Jokanović-Mihajlov, Jelica. Supstandardni elementi segmentacije iskaza. In: *Fonološki i fonetski aspekti govornog jezika*. Zbornik sa naučnog skupa održan 17. i 18. ožujka 1988. Zagreb. S. 77–84.
13. Јокановић-Михајлов 1994: Јокановић-Михајлов, Јелица. Интонационо и правописно рашчлањавање исказа. In: *Књижевност и језик* 3–4. S. 31–38.
14. Јонке 1965: Jonke, Ljudevit. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb [Поремећаји реченичног ритма: S. 112–113; Још о реченичном ритму S. 114–115].
15. Јоцић и др. 1982. Јоцић, Мирјана; Петровић, Драгољуб; Суботић, Љиљана. *Комуникацијске и говорно-језичке карактеристике ТВ Дневника Телевизије Нови Сад на српскохрватском језику*. Нови Сад: Одељење за истраживање програма и аудиторијума радио-телевизије Нови Сад.
16. Лехисте/Ивић 1996: Лехисте, Илсе; Ивић, Павле. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића [превод са енглеског: Ilse Lehiste and Pavle Ivić 1986. *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*. The Massachusetts Institute of Technology].
17. Маретић 1963³ [1899]. Maretić, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
18. Мулић 1964/1965: Mulić, Malik. Da zaista ne bude zbrke oko enklitika. In: *Jezik* XII/1. S. 23–27.
19. Пешикан 1959: Пешикан, Митар. О месту енклитике у реченици. In: *Наш језик* н.с. IX/7–10. S. 305–311.
20. Пипер 2005: Пипер, Предраг. Именски израз. In: Пипер, Предраг; Антонић Ивана; Ружић Владислава; Танасић Срето; Поповић Људмила; Тошовић Бранко. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*.

- У редакцији Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска. С. 33–118.
21. Пипер/Клајн 2013. Пипер, Предраг; Клајн, Иван. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
 22. Пипер и др. 2022⁴. Пипер, Предраг; Клајн, Иван; Драгићевић, Рајна. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска [измењено и допуњено издање].
 23. Рончевић 1939: Rončević, Nikola. Prilog za red riječi. In: *Hrvatski jezik* I/8–9. S. 168–171.
 24. Суботић 2005: Subotić, Ljiljana. *Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije: WUS Austrija.
 25. Суботић 2005. Суботић, Љиљана. Положај енклитике у језику медија (шта се то дешава са енклитикама у језику медија?). In: Остојић, Бранислав (ур.). *Шести лингвистички скуп „Бошковићеви дани“* (Радови са научног скупа, Подгорица 19. и 20. мај 2005. године). Подгорица: ЦАНУ. С.269–280.

Ivana Antonić

SYNTAXEME POSITIONING AND SENTENCE STYLIZATION

Summary

Using examples from various functional styles, including journalism, opinion journalism, fiction and scholarly writing of the Standard Serbian language, in printed and digital format, collected from diverse sources over an extended period, the paper demonstrates how the positioning of the morphologically shorter but phonetically atonic form and the morphologically longer but phonetically tonic form of the verb *je/jesam* (*to be*), functioning as a copula, affects the intonational structure of the sentence, and thus its syntactic, and in certain cases, pragmatic stylization, achieving also the appropriate rhetorical effect. The analysis focuses on those sentence structures—single-predicate sentences with formally compound and structurally complex syntagms in the left and/or right sphere of the copula, as well as multi-predicate sentences with clauses in the left and/or right sphere of the copula—which, due to their formal complexity

and structural intricacy, and sometimes complicated construction patterns, lack an atonic syntactic position for the copula clitic. Instead, they feature only a tonic (central) syntactic position, which is unsuitable for the copula clitic—not for strictly syntactic-semantic reasons but primarily due to syntactic-stylistic considerations. In certain types of discourse or communicative situations, pragmatic factors—especially the need to express a stronger persuasive potential of the proposition—also play a role. The paper concludes with an analysis of sentence structures that have one tonic and potentially two atonic positions, one in the left and the other in the right sphere of the copula. It shows that when the copula clitic occupies the first atonic position, it results in a semantically incorrect, illogical, or even completely nonsensical proposition. In such cases, independent of the sentence's syntactic stylization or pragmatic needs, structural syntactic-semantic reasons necessitate either replacing the copula clitic in that position with its full morphological form or relocating it to the second atonic position in the right sphere of the copula.

Keywords: linguistics, the Serbian language, standard, syntax, stylistics, syntactic stylistics, pragmatic stylistics, copula, verbal (en) clitic *je*.

Ивана Антонић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2
21 000 Нови Сад
Србија
iantonic@ff.uns.ac.rs

Горан Милашин

МУЛТИМОДАЛНОСТ И САВРЕМЕНА СТИЛИСТИКА

Мултимодалност се схвата као карактеристика текстова у којима различити кодови, тј. семиотички ресурси, функционишу као једна целина. Иако она није нов феномен, тек су се у скорије вријеме почела појављивати истраживања посвећена комплементарности и симбиози више комуникацијских модуса, а једна од дисциплина које се баве овим питањем јесте и стилистика. Тако је настала њена нова грана – мултимодална стилистика, која детаљно разматра мултимодалност као обиљежје многих типова текстова, књижевних и некњижевних, нарочито савремених. С тим у вези, у раду се говори о стилистичким приступима мултимодалности у рецентној литератури, а дају се и примјери на којима се показује експланаторна моћ мултимодалне стилистике. Циљ је да се представи како стилистика анализира ове текстове у покушају да освијетли начин на који се у њима конструише значење.

Кључне ријечи: мултимодалност, стилистика, семиотички ресурси, кодови, конструкција значења.

1. Уводне напомене. Иако је стилистичка идеја рођена давно, у старом вијеку, а њена се историја једним дијелом преклапа са историјом реторике, сматра се да стилистика у модерном значењу тог појма постоји тек од 1909. године, када је швајцарски лингвиста Шарл Баји, ученик Фердинанда де Сосира, објавио два тома ТРАКТАТА О ФРАНЦУСКОЈ СТИЛИСТИЦИ (TRAITÉ DE STYLISTIQUE FRANÇAISE). Од тада до данас ова лингвистичка поддисциплина остала је вјерна општем принципу анализе стила у језику, односно у књижевним и некњижевним текстовима, с тим да је своје моделе и појмовно-терминолошки апарат обогати-

вала укључивањем сазнања из различитих хуманистичких, друштвених, па чак и природних наука (о томе в. нпр. Вејлс 2011³: s. v. *stylistics*), због чега је неки аутори називају интердисциплином (Лич 2013²: 1).¹

Развој стилистике посљедњих тридесет и више година, нарочито под утицајем (критичке) анализе дискурса, прагматике, корпусне и когнитивне лингвистике, теорије рецепције и др. (в. нпр. Вејлс 2011³: s. v. *stylistics*; Џефриз/Мекинтајер 2010: 1–2, као и тамо наведену литературу), указује на то да истраживање стила не подразумеива више само трагање за формалним особеностима текста и одређивање њихове функционалне, контекстуалне вриједности. Предмет проучавања у наведеном периоду постали су, између осталог, социјална, културна и политичка условљеност разлика међу стиловима, стилистичко функционисање говорних чинова, однос моћи у дијалогу, улога рецепијента у произвођењу значења, когнитивни аспекти разумевања текста, утицај интернета и нових технологија на језик, интертекстуалност, али и мултимодалност (в. нпр. Катнић Бакаршић 2001: 41–52; Џефриз/Мекинтајер 2010; Тошовић 2015, 2018а, 2018б).

1.1. Мултимодалност представља одлику текстова сачињених од природнојезичких средстава, звука, музике, слика или других визуелних односно графичких елемената, и то у различитим комбинацијама. Она се у кroatистичкој литератури често назива и вишеосјетљивост (в. нпр. Станојевић 2013: 124–127), а овим домаћим еквивалентом акценатује се то да рецепција текста који садржи више кодова подразумеива активирање најмање два чула. Типични примјери мултимодалних текстова јесу телевизијске рекламе, филмови, хипертекстови на интернет страницама, али се њима могу придружити, нпр., и неки традиционално штампани текстови, попут дјечјих сликовница и рекламних огласа у часописима, у којима се на различите начине користе типографија и боја, као и позоришне представе, гдје је вербална компонента само дио сложеног семиотичког система (Вејлс 2011³: s. v. *multimodality*; *multimodal discourse analysis* [MDA]). Појму мултимодалност (енгл.

¹ Марина Катнић Бакаршић (2001: 12) сматра да је у вези са еклектичношћу и отвореношћу стилистике боље говорити о кросдисциплинарности, јер та ријеч имплицира превазилажење граница једне изоловане дисциплине, док термин интердисциплинарност сугерише „како је стилистика дисциплина између“.

multimodality) веома је сродан појам мултимедијалност (енгл. *multimediality*), будући да оба концепта подразумевају плуралитет семиотичких ресурса, с тим да први, чини се, у фокус ставља различите начине преношења значења, док други профилише сам медиј, тј. средство комуникације и изражавања, мада је та два сегмента комуникације заиста тешко разграничити. На комбинацију двају или више типова комуникацијских средстава, двају или више медија, упућују и термини интермодалност (енгл. *intermodality*) и интермедијалност (енгл. *intermediality*), затим кросмодалност (енгл. *cross-modality*) и кросмедијалност (енгл. *cross-mediality*), те трансмодалност (енгл. *transmodality*) и трансмедијалност (енгл. *transmediality*), који означавају мање-више специфичне дијелове једног флуидног макрофеномена (в. Лино 2020).

1.2. Добро је познато да дискурс превазилази ниво говорног и писаног текста, па је нереално очекивати да разматрање елемената природног језика изоловано од осталих комуникацијских средстава, односно од контекста, буде довољно за потпуно разумијевање образаца комуникације. То су језикословци постепено увиђали, те су се на темељу тог сазнања у другој половини двадесетог вијека развили лингвистички правци који су узимали у обзир дијалектички однос језика и друштва или су своје modele засноване на проучавању вербалних компонената текста допуњавали укључивањем контекста. С друге стране, иако су мултимодалност и мултимедијалност, као комбинације писања, говора, визуелног представљања, звука, музике итд., одувијек биле обиљежја људске комуникације, тек су се релативно скоро аутори почели занимати и за улогу других компонената, попут визуелних и аудитивних, у произвођењу значења текста, чему је нарочито допринио развој нових технологија и интернета (о томе в. нпр. Вентола и др. 2004). Наиме, лингвисти су схватили како се јаснија слика савремене људске интеракције и различитих начина споразумијевања може добити једино освјетљавањем свих комуникацијских средстава и њихове семиотичке симбиозе у модерним дискурским свјетовима. Тако су настале три главне теоријске парадигме усмјерене на мултимодалност: (1) мултимодална социјална семиотика (енгл. *Multimodal Social Semiotics*)

– MSS) – Крес / Ван Левен 2021³; (2) мултимодална анализа дискурса (енгл. *Multimodal Discourse Analysis* – MDA) – О’Халоран 2004; (3) мултимодална анализа интеракције (енгл. *Multimodal Interaction Analysis* – MIA) – Норис 2004, а оне се разликују према фокусу истраживања и методологији (в. Бернад-Мечо 2021). Ослањајући се на ове теорије, али и идеје развијене у окриљу когнитивне лингвистике, феноменом мултимодалности бави се и стилистика (Вејлс 2011³: s. v. *multimodality*; *multimodal discourse analysis* [MDA]; Џефриз/Мекинтајер 2010: 194–197; Буљубашић 2015).

У овом раду пажња ће бити посвећена управо стилистичким описима феномена мултимодалности. Циљ је да се, без тежње за свеобухватношћу, на одабраним примјерима покаже како стилистика приступа текстовима заснованим на интеракцији и интеграцији двају или више семиотичких ресурса у покушају да освијетли све њихове комуникативне функције.

2. Мултимодална стилистика. Међу проблеме с којима се сусреће савремена стилистика Лесли Џефриз и Ден Мекинтајер (2010: 194) сврстали су и мултимодалност. Наиме, будући да многи текстови, као што је већ речено, подразумевају укрштање више семиотичких ресурса, тј. модуса комуникације, њихова стилистичка анализа била би непотпуна уколико би се у обзир узимали само природнојезички, вербални елементи. Стога је стилистика морала развити начине да опише ефекте које такви текстови генеришу, па се данас може говорити и о посебној грани науке о стилу – мултимодалној стилистици.²

Мултимодална стилистика, како се у литератури истиче (в. Буљубашић 2015), има двије доминантне струје: когнитивистичку и социосемиотичку, с тим да међу њима не постоји јаз јер су настале на темељима сродних теорија. Когнитивистички заснована мултимодална стилистика настала је укрштањем знања из когнитивне стилистике (когнитивне поетике), когнитивне лингвистике, теорије мултимодалности, али и

² Назив мултимодална стилистика овдје се употребљава као еквивалент називу мултимедијална стилистика, заступљеном, прије свега, у словенској стилистици (в. нпр. Дојчиновић/Милашин 2018). Иако се појмови и термини мултимодалност и мултимедијалност у великој мјери преклапају, о чему је у уводу већ било ријечи, у глобалној лингвистици више се говори о мултимодалности, па се и одабир назива мултимодална стилистика треба схватити као вид доприноса уједначавању општелингвистичког појмовно-терминолошког апарата.

неуронауке, науке о књижевности, теорије филма, рекламног дискурса и аргументације. Алисон Гибонс (2008, 2010а, 2010б, 2012), једна од истакнутијих представница овог усмјерења, истраживала је искуство читања мултимодалних романа с фокусом на појмовне метафоре остварене у њима, утјеловљење, њихову интермедијалност и др., док се Чарлс Форсвил у низу радова бавио мултимодалним метафорама, примјењујући теорију појмовних метафора на анализу визуелних компоненти текстова, тачније слика (в. нпр. Форсвил 1996, 2002, 2005а, 2005б, 2007, 2024). Мултимодални стилистичари који припадају социосемиотичком правцу, с друге стране, своја истраживања засновали су на споју идеја из традиционалне стилистике и (мултимодалне) семиотике, као и науке о књижевности, градећи теоријско-методолошки оквир за анализу текстова који уз језичке садрже и друге семиотичке ресурсе. На тај је начин мултимодална стилистика преузела сазнања развијена у теорији мултимодалности и дисциплинама које традиционално засебно разматрају модусе комуникације попут типографије, боје, динамичких и статичких слика, музике итд., а као њен основни циљ наметнуло се развијање системске дескриптивне „граматике“ свих семиотичких ресурса и њихових интеракција (Нергор и др. 2010: 30–31). Једно од упоришта мултимодалних стилистичара који стилистички приступ комбинују са семиотичким постало је мултимодално проширење Халидејевих начела о симултаном остваривању трију комуникацијских метафункција – идеацијске, интерперсоналне и текстуалне (в. Нергор 2010: 64).

2.1. Иако су предмет анализе савремене стилистике како књижевни тако и некњижевни текстови, чињеница је да се наука о стилу превасходно бавила књижевношћу, па је у складу с развојем овог вида умјетничког стваралаштва и сама морала да мијења свој инструментаријум. Једно од питања с којима се суочила била је мултимодалност књижевних текстова, која, додуше, ако се схвати шире, није нов феномен,³ али ју је стилистика дуго занемаривала јер је њен фокус био на језичким елементима. Сав-

³ Како истиче Ени Буљубашић (2015), у мултимодалну књижевност могу се, између осталог, убројати канонски романи (нпр. Стернов Тристрам Шенди), поезија (авангарда, летризам и конкретизам), а условно и дјела у којима су визуелни елементи присутни тек као илустрација (бројни примјери старије књижевности, илуминиране средњовјековне књиге и сл.).

ремена књижевност, тачније дјела у којима се значење свјесно ствара помоћу више семиотичких ресурса, инспирисала је, међутим, бројне стилистичаре да се детаљно позабаве ефектима које такви текстови генеришу, што потврђују анализе мултимодалних романа (в. нпр. Гибонс 2008, 2010а, 2010б; Халет 2009; Нергор 2010; Буљубашић 2015), односно поетских текстова (нпр. Северска 2018).

2.1.1. Посебан изазов за мултимодалну стилистику представљају драмски текстови, које на неки начин и дефинише укључивање више семиотичких ресурса. Наиме, ови текстови намијењени су, у првом реду, извођењу на сцени, па би њихова потпуна анализа подразумевала да се у обзир узму и ефекти који су с тим у вези (Џефриз/Мекинтајер 2010: 194). С једне стране, дакле, постоје схватања да се драма може проучавати само као представа, тј. као синкретичка семиотичка ситуација (о томе в. Катнић Бакаршић 2001: 141, као и тамо наведену литературу), али, с друге стране, стилистичари који су се бавили драмама нису посвећивали пажњу извођењима представа, и то из методолошких разлога, највише због тога што се појединачна извођења у већој или мањој мјери разликују, па је предмет анализе нестабилан, а критичка расправа неодржива (Шорт 1998). Другачије су природе стилистичка разматрања филмске адаптације неке драме, пошто је ту, осим у случају римејкова, ријеч о једном једином, трајном снимку извођења, те је самим тим и предмет истраживања стабилнији, ухватљивији (Џефриз/Мекинтајер 2010: 194).

Експланаторну моћ стилистике у том контексту показао је Ден Мекинтајер (2008), анализирајући филмску верзију Шекспирове драме Ричард III (RICHARD III, 1995), и то тако што је, ослањајући се на лингвистичку апаратуру, описао како се у извођењу наглашава оно што произлази из језичких елемената сценарија. Једно од упоришта била му је теорија учтивости Пенелопе Браун и Стивена Левинсона (1987), заснована на идеји да се социјална дистанца може кодирати у језику и да, у складу с тим, језички избори говорника могу утицати на друштвене односе. Мекинтајер истиче да се преко овог модела учтивости може објаснити функција приближавања или удаљавања од саговорника. Тако у вези с филмом Ричард III, служећи се терминима Браунове и Левинсона, он примјећује да Ричардово кретање ка камери у једној од сцена, те накнад-

но повлачење камере од њега, јесте паралингвистичко угрожавање лица (образа) гледаоца (тј. његове жеље да га нико не омета у гледању) – погледом ка камери Ричард као да успоставља контакт очима са гледаоцем (у ствари, камера ствара илузију да је гледалац у купатилу са Ричардом), а Ричардово приближавање камери утиче на то како гледалац, знајући шта камера представља, доживљава свој лични простор. Тиме се стиче утисак о постојању непосредне везе између свијета дискурса и свијета текста чији је Ричард дио, а угрожавање гледаочевог образа додатно карактерише Ричарда као пријетећег и потенцијално опасног лика (Мекинтајер 2008: 325). Осим на теорију учтивости, Мекинтајерова анализа ослања се и на приступ мултимодалним текстовима Гунтера Креса и Теа ван Левена, који су закључили да се анализа синтаксичког система транзитивности може примјенити и на визуелни код како би се утврдиле синтаксичке везе међу конституентима слике (о томе в. Крес / Ван Левен 2021³).

2.1.2. Дobar примјер књижевноумјетничког текста инспиративног за мултимодалну стилистику јесте и књига за младе *СТИЛСКЕ ИГРЕ* (2014), коју је, по узору на *СТИЛСКЕ ВЕЖБЕ* (*EXERCICES DE STYLE*, 1947) Ремона Кеноа, написао Симеон Маринковић, а илустровао и графички обликовао Душан Павлић. Ови аутори поиграли су се чувеном басном о лисици и гаврану, те дали око 70 стилских варијација, у облику бајке, сонета, елегije, баладе и др., а све те различите форме казивања и маштовите илустрације чине књигу истинским креативним покретачем. Једна од поменутих варијација носи назив *ВЕСТ у ШУМСКИМ НОВИНАМА* (Слика 1).

Слика 1. ВЕСТ у *ШУМСКИМ НОВИНАМА* (преузето из Маринковић 2014: 4)

На илустрацији је приказан гавран који носи наочаре за читање и држи новине с насловном страном окренутом тако да реципијент може видјети текст ударне вијести:

Велика шума,

15. јун

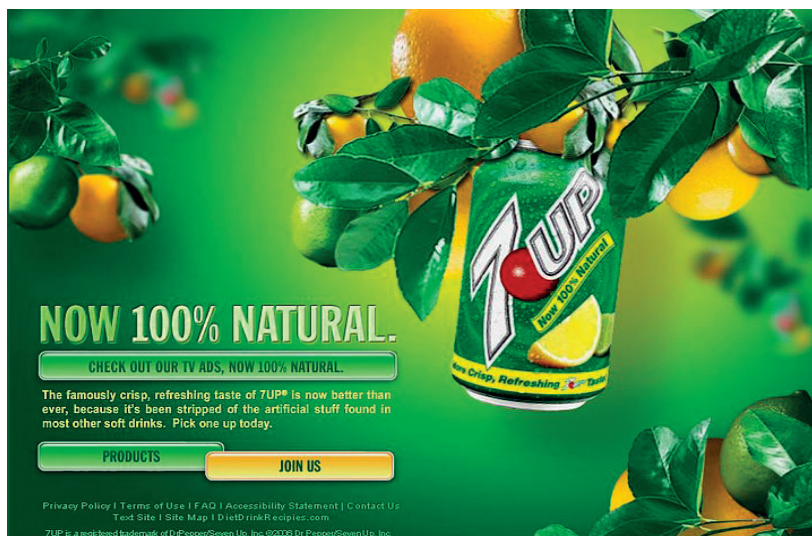
Према изјави гаврана Гаврила, данас се у Великој шуми догодила нека врста пљачке. Лисица му је на превару узела већи комад сира.

У току је истрага о којој ће јавност бити обавештена.

Као што се може примијетити, вијест је мање-више написана у складу са правилима жанра – кратке и јасне реченице дају одговоре на већину кључних питања (ко, шта, гдје, када и како), а садрже и устаљене новинарске изразе. Када је ријеч о визуелној компоненти, посебно је важан изглед новина. Њихов је наслов истакнут бојом, обликом и величином слова, а уз то су болдирани и мјесто и датум догађаја о коме се говори; основни текст распоређен је у ступце и допуњен сликом лисице и комада сира, при чему је лисица, као прави лопов, у црној одјећи и с разбојничком маском. Сви ови нејезички елементи, будући да су карактеристични за новинске текстове, ступају у интеракцију са језичким и употпуњују стилизацију.

2.2. Типични примјери мултимодалних текстова, како је у уводу већ речено, могу се пронаћи у оквиру рекламног стила (о томе в. нпр. Катнић Бакаршић 2001: 186–191; Ковачевић/Бадурина 2001: 153–182; Станојевић 2013: 125–126; Милашин 2020: 62–64). Наиме, укрштање вербалног, природнојезичког кода са визуелним и/или аудитивним врло често помаже реклами да оствари жељене ефекте у данашњем мултикултурном простору комуникације (Милашин 2020: 62).

2.2.1. Посебно занимљив предмет проучавања у том контексту представљају мултимодалне метафоре и метонимије, којима се, између осталих, бавила Паула Перез Собрино у књизи Мултимодална метафора и метонимија у рекламирању (MULTIMODAL METAPHOR AND METONYMY IN ADVERTISING, 2017). Један од њених примјера јесте билборд који је био дио рекламне кампање за напитака 7UP (Слика 2). Ту се најављује нова формула, са мање вјештачких састојака него у другим сличним напицима.

Слика 2. Реклама за 7UP (преузето из Перез Собрино 2017: 21)

На овом билборду, како се може видјети, представљена је велика лименка сока како виси са гране дрвета, на мјесту гдје се очекује плод лимуна, а праћећи текст гласи:

Diet 7UP, now more lemon-lime taste. The famously crisp, refreshing taste of 7UP is now better than ever, because it's been stripped of the artificial stuff found in most other soft drinks. Pick one up today.

[Дијетални 7UP, сада са више укуса лимуна и лимете. Добро познат свјеж, окрепљујући укус 7UP-а сада је бољи него икад јер је лишен вјештачких материја које се налазе у већини других безалкохолних пића. Узми један данас.]

Репрезентативна метафункција визуелног дијела открива се у приказаном објекту смјештеном у призор, а то су лименка и лимуни који виси са гране дрвета. Главни лик билборда јесте лименка 7UP-а, како се закључује из њене истакнуте позиције, дефиниције, сатурације и величине (у односу на лимуне у позадини). Визуелно кодиран наратив прилично је једноставан: лименка безалкохолног пића виси са грана лимуновог дрвета на исти начин као и остали плодови дрвета. Поред тога,

вербални дио *САДА 100% ПРИРОДНО (NOW 100% NATURAL)* позива реципијенте да закључе како ово безалкохолно пиће мора дијелити нека својства са лимуном, у овом случају – његово природно поријекло. Гледалац је тога свјестан због информација које пружа приказани околни простор (Перез Собрино 2017: 21–22).

2.2.2. Слична репрезентативна метафункција визуелног дијела може се препознати и у реклами за *Nutrino Lab* (Слика 3), гдје у пратећем тексту, тј. опису објаве, стоји:

Super voće nije nestalo, samo se preselilo u Nutrino Lab. Odaberi i ti svoju omiljenu 100% voćnu kombinaciju bez dodatog šećera i glutena – samo skvizzni!

Слика 3. Реклама за *Nutrino Lab* (Инстаграм, 13. 3. 2023)

И овдје је, дакле, визуелним кодом истакнуто да је ријеч о потпуно природном производу у чији састав улази само *супер воће*, тј. воће врхунског квалитета. Вербални сегмент поруке онеобичен је персонификацијом (воћу се придају људске особине, односно понашања – оно може да се пресели), али још више употребом англицизма *сквизнути* (према енгл. *squeeze* 'стиснути'), написаног са два слова *Z*, што би се могло

сматрати неком врстом графичке ономотопеје – визуелног подражавања продуженог изговора гласа, тј. звука, помоћу графема.

2.2.3. Мултимодалне метафоре веома се често користе у рекламирању производа фармацеутске индустрије. Као примјер може послужити реклама за *Uriage Cica Daily* линију (Слика 4).

Слика 4. Реклама за *Uriage Cica Daily* линију (Инстаграм, 11. 4. 2024)

На слици су приказана три производа из ове линије, омотана газом – прозирном тканином за завоје, за превијање рана. Њено значење сасвим је јасно ако се прочита опис објаве, који је, као и у претходном примјеру, сам по себи својеврсни мултимодални текст јер поред природнојезичког кода садржи и визуелни – емоције. Вербални дио гласи:

Umoran, neujednačen ten, fine linije, crvenilo, fleke?

Ovo su znaci da je vaša kožna barijera oštećena.

U ovom slučaju, sama hidratacija nije dovoljna, oslabljenoj koži je potrebno da se obnovi, umiri i regeneriše. Srećom, imamo rešenje: Cica-Daily liniju!

U srcu njene formule nalaze se sastojci poznati po svojim hidratantnim, antioksidativnim i obnavljajućim moćima:

10.5% termal-biotik kompleks: Uriage Termalna Voda prirodno obnavlja kožnu barijeru i inulin, prebiotik koji doprinosi obnavljanju i održavanju izbalansiranog mikrobioma.

Centella Asiatica: tradicionalna biljka koja obnavlja i štiti

Hijaluronska kiselina: pojačava hidrataciju i pomaže u oporavku kožne barijere

Otkrijte našu rutinu:

Na početku svake rutine serum za intenzivan oporavak i ujednačavanje tena.

Gel krema i njena ultra sveža tekstura

Obnavljajuća koncentrat krema za momentalni osećaj komfora

Jedva čekate zdravu i sjajnu kožu?

Дакле, произвођач жели увјерити потрошаче да ова линија производа, захваљујући пажљиво одабраним састојцима, умирује и регенерише ослабљену кожу, тј. оштећену кожну баријеру, а прозирна тканина на слици, као вид заштитног омотача, у комбинацији с језичким средствима поруке, јасно призива концептуалну метафору *Uriage Cica Daily* линија је газа.⁴

2.2.4. Успјешна реализација мултимодалне метафоре препознаје се и у примјеру из рекламне кампање *Није свака тачка крај*, чији је циљ била борба против меланом (Слика 5).⁵ Ту је крај који означава тачка као интерпункцијски знак – завршетак реченице или мисаоне цјелине – доведен у везу с крајем живота који означава меланом, а све то у функцији јачања свијести о значају превенције и раног откривања ове тешке болести. Другим ријечима, слоган праћен додатним вербалним порукама и фотографијом жене са младежом сугерише како је важно да људи обраћају пажњу на тачке и промјене на кожи, да се заштите од сунца и иду редовно на прегледе, а уз то свима улива наду да меланом, уколико се открије на вријеме, не мора имати најгори исход.

⁴ У когнитивној лингвистици установљена је конвенција да се концептуалне метафоре, као и појмови на које се односе, пишу великим словима. У овом раду, међутим, према упутству за припрему рукописа, оне се наводе малим размакнути (спационираним) словима.

⁵ На ову кампању пажњу ми је скренула проф. др Рајна Драгићевић у приватној комуникацији (мај 2024), па јој овом приликом најсрдачније захваљујем.

Слика 5. Реклама у склопу кампање *Није свака тачка крај*
(Бизлајф, 19. 6. 2024)

2.2.5. Знакови којима се у онлајн-комуникацији означава *свиђање* или *несвиђање*, односно *лајк* и *дислајк*, употребељени су у једном мулти-модалном огласу београдског Народног музеја (Слика 6). То би се могло довести у везу с намером да се у ову установу привуку млађи посетиоци, али, пошто се ради о данас општепознатим знаковима, могуће је и да је аутор мултимодалног текста само желио створити ефекат комичности и онеобичности, поготово ако се има у виду то да се догађај о коме је ријеч тиче Вука Стефановића Караџића, реформатора српског језика. У том свјетлу посезање за различитим семиотичким ресурсима намеће и питање какав би став Вук имао према језичким промјенама насталим под утицајем глобализације, интернета и нових технологија.

Слика 6. Позив на стручно вођење у Народном музеју
(Инстаграм, 20. 8. 2024)

2.3. Надахнуће за стилистику представљају такође неки мултимодални текстови из политичких кампања (в. Џефриз/Мекинтајер 2010: 195–196), о чему свједочи и рад Страхине Степанова МУЛТИМОДАЛНОСТ и политички дискурс: ПРИМЕР ПРЕДИЗБОРНОГ ПЛАКАТА (2018). Овај је аутор јединственим теоријским обрасцем, тј. системско-функционалном лингвистиком, анализирао плакат коришћен 2012. године као предизборно средство за покрајинске (војвођанске) изборе, приступајући различитим семиотичким ресурсима – вербалном коду и слици – као цјелини са јединственом поруком. У разоткривању комплексног значења посматрао је три метафункције (идеацијску, интерперсоналну и текстуалну) и уочио да постоји комуникација вербалног и визуелног, те да мултимодална природа плаката налаже не само изоловано уважавање једног и другог кода него и поштовање комплементарности и симбиозе различитих семиотичких ресурса како би се разумјела намјера аутора, односно смисао овог медија.

2.3.1. Као један од новијих примјера погодних за мултимодалну стилистичку анализу могао би се узети политички спот Ненада Нешића,

предсједника Демократског савеза и кандидата за српског члана Предсједништва Босне и Херцеговине на изборима 2022. године (Слика 7). У том видеу, који је изазвао различите реакције јавности, на симболичан начин описује се однос власти и опозиције у Републици Српској, као и позиција Трећег пута у односу на њих. Спот иде тако што се уским путем претичу и сударају два стара комбија, од којих један представља власт, а други опозицију. Док се они надмећу, појављује се човјек на мотоциклу, пролази између двају зараћених табора и избија на чело. Потом скида касигу и гледаоци схватају да је у питању Ненад Нешић, који изговара:

Водићемо Српску много брже и много боље. Наши план је економски јака и безбједна Република Српска.

У подлози овог спота налази се појмовна метафора политички процес је путовање, која је у вези са уопштенијом метафором сврсиходна активност је путовање.

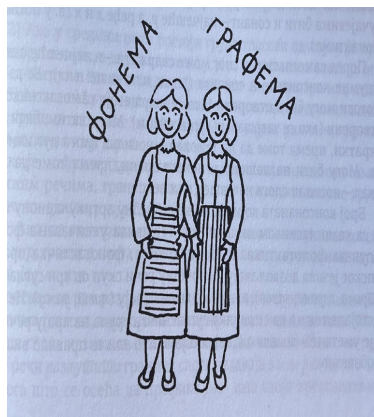
Слика 7. Снимци из политичког спота Ненада Нешића
(Фејсбук, 18. 9. 2022)

2.3.2. Занимљив за анализу јесте и примјер мултимодалног текста којим је странка Зелени Србије позивала своје гласаче и симпатизере да на републичким изборима 2023. године заокруже листу под редним бројем два: Ивица Дачић – премијер Србије (Слика 8). Аутор слогана свјесно је, уметањем гласа *л*, трансформисао устаљени израз *иде гас*, који данас користе одређене групе младих људи, прије свега тзв. гасери (о томе в. Милашин 2021: 81–84), а тим неочекиваним додатком измијенио је семантички потенцијал полазне конструкције, смјестио је у контекст избора, желећи да створи ефектно стилско средство за придобијање млађег гласачког тијела. Када је ријеч о невербалном дијелу, као важно средство за конструисање значења издвајају се боје, затим облик и величина слова, а посебно слика необичног аутомобила – он има препознатљив облик, прозоре, тачкове, али је сачињен од зеленог лишћа, а умјесто штетног гаса, на који упућује израз *иде гас*, током вожње испушта такође лишће, у складу с тим што се Зелени Србије, као и остале „зелене“ партије у Европи и свијету, залажу за очување животне средине.

Слика 8. Предизборна порука странке Зелени Србије (ЗС)

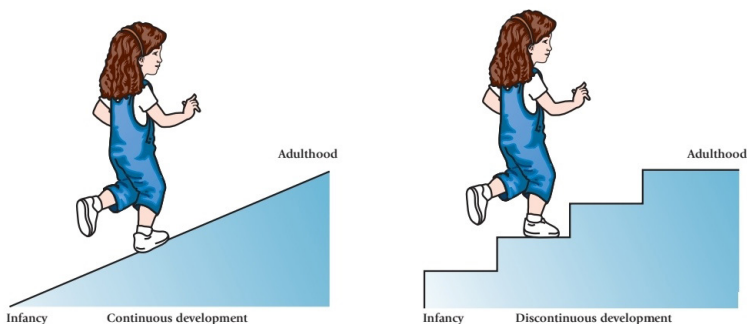
2.4. Мултимодалност је веома често обиљежје научних текстова. У усконаучном подстилу користе се, нпр., слике, фотографије и различити графички прикази, који илуструју и приближавају реципијентима оно о чему се говори у вербалном дијелу. У научноуџбеничком подстилу посебно важну функцију имају графички прикази, будући да су се показали веома кориснима у савладавању сегмената одређене науке. Тако аутори приручника ЈЕЗИК И ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА ЗА ПРВИ РАЗРЕД СРЕДЊЕ ШКОЛЕ (Николић и др. 2003⁵) своје излагање о специфичном односу фонеме и графеме, тачније о чињеници да фонемама у писању одговарају графеме, што би за реципијенте могло бити превише апстрактно, поткрепљују цртежом двију готово идентичних женских особа које иду руку под руку, с тим да изнад лијеве пише *ФОНЕМА*, а изнад десне *ГРАФЕМА* (Слика 9).

Слика 9. Илустрација односа фонеме и графеме
(преузето из Николић и др. 2003⁵: 75)

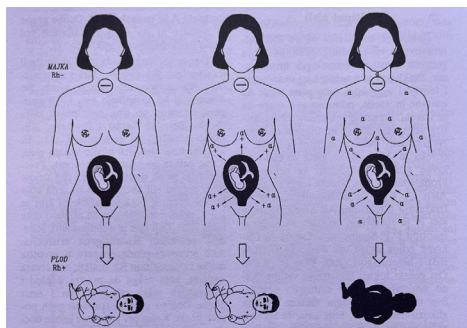
2.4.1. Претходно анализиран примјер иде у прилог тези да се потреба за мултимодалним метафорама које се реализују употребом текста и слике обично јавља када се у научном стилу говори о неким апстрактним појавама. То потврђују и бројне илустрације из књиге РАЗВОЈНА ПСИХОЛОГИЈА: ДЈЕТИЊСТВО И АДОЛЕСЦЕНЦИЈА (DEVELOPMENTAL PSYCHOLOGY: CHILDHOOD AND ADOLESCENCE) Дејвида Шафера и Кетрин Кип (2010⁸). На једној од њих (Слика 10) метафорично је представљена разлика између погледа на развојне промјене дјетета. Наиме, како аутори истичу, постоје двије групе теоретичара – на једној су страни они који сматрају да је дјечји развој континуиран (енгл. continuous development), тј. веома постепен, а на другој они који тврде да је тај развој дисконтинуиран (енгл. discontinuous development), скоковит, са серијом наглих промјена, од којих свака уздиже дијете на нов и вјероватно напреднији ниво функционисања. На слици лијево приказана је дјевојчица која се креће равном узлазном путањом од дјетињства према одраслој доби, чиме се илуструје виђење развоја као континуираног процеса, а на слици десно дјевојчица која се пење степеницама, с тим да свака степеница представља нову развојну фазу, што одговара тумачењу да је дјечји развој дисконтинуиран. Већ се у вербалном дијелу текста реализује појмовна метафора развој је

кретање, будући да се тај процес концептуализује као путовање (*On the other hand, discontinuity theorists describe the road to maturity [...] 'пут до зрелости'*), а у комбинацији с визуелним сегментом ова метафора остварује свој пуни потенцијал.

Слика 10. Илустрација разлика у погледима на дјечје развојне промјене (преузето из Шафер/Кип 2010⁸: 70)

2.4.2. Још један примјер из научноуџбеничког подстила представља илустрација посљедица које има неслагање крвне групе Rh^- мајке и крвне групе Rh^+ плода у књизи Биологија са хуманом генетиком (Диклић и др. 2001, стр. 232). Ту је употребом црне боје, којом је у потпуности затамњен плод, истакнуто да ово неслагање може изазвати и смрт плода (Слика 11).

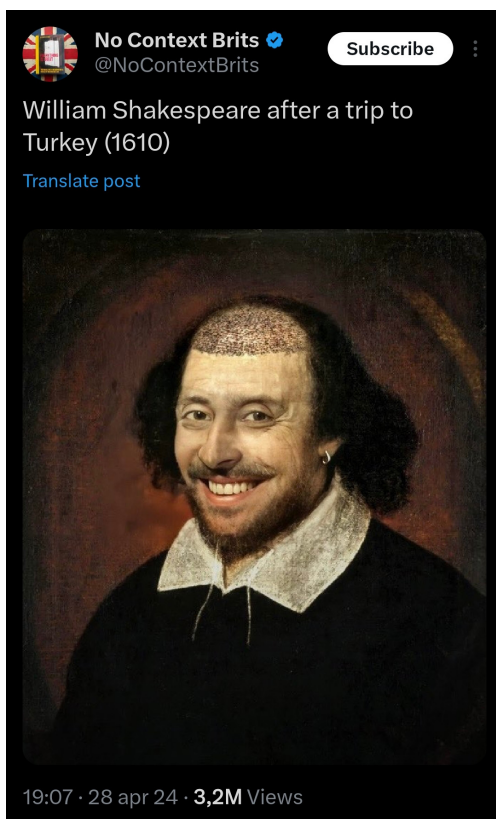

Слика 11. Илустрација посљедица које има неслагање крвне групе Rh^- мајке и крвне групе Rh^+ плода (преузето из Диклић и др. 2001: 232)

2.5. Мултимодална стилистика предмет истраживања може пронаћи и у популарној музици, што је показао Масимилијано Морини (2013). Овај је аутор, наиме, лингвистички и музички анализирао једну пјесму пјевачице и кантауторке Кејт Буш из 1985. године, а спој стилистичких и музиколошких приступа, уз увиде до којих је тада дошла мултимодална стилистика, омогућио му је да испита сложене начине на које се значење ствара у поп-рок музици. Морини је, заправо, прво из стилистичког угла интерпретирао стихове пјесме, с фокусом на деиктичке елементе и транзитивност, затим је спровео лингвистичко-музиколошку анализу начина пјевања, усредсредивши се на истицање појединих ријечи пјевањем и мелодијом, а у посљедњем дијелу рада из музиколошке перспективе разматрао је покрет, имајући у виду метафорички паралелизам музике и стихова. Тиме је проширио истраживачко поље мултимодалне стилистике, која се доминантно бавила, како је и сам примијетио, штампаним текстуалним формама или онима у којима посебну важност има визуелна компонента.

2.6. Највећом ризницом мултимодалних текстова данас се може сматрати интернет, електронски простор који комбинује писано, аудитивно и визуелно (в. нпр. Тошовић 20186). Хипертекстови, према мишљењу Волфганга Халета (2009: 140), представљају прототип мултимодалности и трансмодалног креирања значења јер имају најбољу способност интеграције различитих модуса и медија комуникације у једном чину семиозе, а мултимодална стилистика пружа одговарајући оквир за њихову анализу (Буљубашић 2015). Пажњу истраживача мултимодалности, између осталог, привукао је Јутјуб (в. нпр. Бенсон 2017), а веома инспиративном показала се и мимификација (енгл. *memeification*), процес у коме се, углавном, догађаји, слике и личности претварају у мим (в. нпр. Каницаро 2016; Милосављевић 2020; Сје 2022). На популарним друштвеним мрежама може се пронаћи бесконачно много мултимодалних текстова у којима се огледа велика креативност корисника, а као илустрација може послужити један примјер са Икса (раније Твитера) састављен од природнојезичког и визуелног дијела, тј. конструкције *William Shakespeare after a trip to Turkey (1610)* 'Вилијам Шекспир након путовања у Турску (1610)', која функционише као назив или опис слике

– измијењеног добро познатог Шекспировог портрета (Слика 12). Ради стварања утиска вјеродостојности, у вербални сегмент убачена је година, а ефекат зачудности и хумора постигнут је тако што су Шекспиру додата два детаља: трансплантирана коса и холивудски осмијех, као алузија на то да људи данас масовно путују у Турску како би ријешили проблем ћелавости и/или отишли на стоматолошке третмане.

Слика 12. Примјер шаљивог мултимодалног текста са друштвене мреже (Икс, 28. 4. 2024)

3. Закључак. Човјек је вишечулно биће, па је и природно да нашу комуникацију, бројне текстове, односно различите типове дискурса одликује мултимодалност. Упркос томе, лингвистика, а с њом и стилистика,

тек се релативно скоро почела бавити истраживањем комплексног значења које ствара симбиоза различитих кодова, тј. семиотичких ресурса. Из тога је настала мултимодална стилистика, грана стилистике која детаљно истражује мултимодалност као обиљежје многих типова текстова, нарочито савремених, о чему свједочи увид у рецентну литературу.

У овом кратком излагању није било могуће дати свеобухватан преглед стилистичких приступа мултимодалним текстовима, него су описани само неки од њих како би се представили изазови с којима се среће модерна наука о стилу у језику. Могућности примјене лингвистичког теоријско-методолошког апарата на анализу мултимодалних елемената јесу велике, али чини се како још има простора да се ти приступи унаприједе. Једно је сигурно – развој технологије мијењаће структуру текстова, чиниће их све бројнијим и софистициранијим, а стилистика, уколико жели да нам из свог угла и даље на прави начин објашњава употребу језика и конструкцију значења, мораће то да прати и да се томе прилагођава, ширећи своје границе.

Извори

1. Бизлајф: BIZLife. In: <https://bizlife.rs/mercator-s-vredno-za-ljude-vredno-za-buducnost/>. 31. 8. 2024.
2. Диклић и др. 2001: Diklić, Vukosava; Kosanović, Marija; Dukić, Smiljka; Nikoliš, Jovanka. *Biologija sa humanom genetikom* [reprint izdanja iz 1997]. Beograd: Grafopan. 327 s.
3. ЗС: Зелени Србије. In: <https://images.app.goo.gl/FviBfQEm66HXUjbf8>. 31. 8. 2024.
4. Икс: X. In: <https://x.com/NoContextBrits/status/1784630414981673024?s=09>. 31. 8. 2024.
5. Инстаграм: Instagram. In: <https://www.instagram.com/p/CpugU-fsCpg/?igsh=MTdxZjh0cGtoaXRvdA%3D%3D> (Слика 3); <https://www.instagram.com/p/C5nRvGTvqho/?igsh=MWpqYnhhdmR6ZzdZdQ%3D%3D> (Слика 4); <https://www.instagram.com/p/C-4pVrVMw1B/?igsh=MTk3Zzh6dnJseml2bQ%3D%3D> (Слика 6). 31. 8. 2024.
6. Маринковић 2014: Маринковић, Симеон. *Стилске игре*. Београд: Креативни центар. 75 с.

7. Николић и др. 2003⁵: Николић, Љиљана; Станојчић, Живојин; Кликовац, Душка. *Језик и језичка култура за први разред средње школе*. Београд: Српска школска књига. 192 с.
8. Фејсбук: Facebook. In: https://www.facebook.com/nenadnesic.dns/videos/628803282157423/?ref=embed_video&t=21.31. 8. 2024.
9. Шафер/Кип 2010⁸: Shaffer, David R.; Kipp, Katherine. *Developmental Psychology: Childhood and Adolescence*. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning. 784 s.

Литература

1. Бенсон 2017: Benson, Phill. *The Discourse of YouTube: Multimodal Text in a Global Context*. New York – London: Routledge. 133 s.
2. Бернад-Мечо 2021: Bernad-Mechó, Edgar. Combining multimodal techniques to approach the study of academic lectures: a methodological reflection. In: *Atlantis – Journal of the Spanish Association of Anglo-American Studies*. Vol. 43, No 1. S. 178–198.
3. Браун/Левинсон 1987: Brown, Penelope; Levinson, Stephen C. *Politeness: Some Universals in Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press. 358 s.
4. Буљубашић 2015: Buljubašić, Eni. О multimodalnoj stilistici. In: Ryznar, Aneta (ur.). *Svijet stila, stanja stilistike*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <https://stilistika.org/buljubasic>. 31. 8. 2024.
5. Вејас 2011³: Wales, Katie. *A Dictionary of Stylistics*. Harlow: Pearson Education Limited. 478 s.
6. Вентола и др. 2004: Ventola, Eija; Charles, Cassily; Kaltenbacher, Martin (eds.). *Perspectives on Multimodality*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 249 s.
7. Дојчиновић/Милашин 2018: Дојчиновић, Данијел; Милашин, Горан (ур.). *Мултимедијална стилистика*. Бања Лука: Матица српска / Друштво чланова Матице српске у Републици Српској – Комисија за стилистику при Међународном комитету слависта – Институт за славистику Универзитета „Карл Франц“ у Грацу. [Словенска стилистика, том 1]
8. Гибонс 2008: Gibbons, Alison. Multimodal Literature ‘Moves’ Us: Dynamic Movement and Embodiment in VAS: AN OPERA IN FLATLAND. In: *Hermes – Journal of Language and Communication Studies*. No 41. S. 107–124.

9. Гибонс 2010а: Gibbons, Alison. „I Contain Multitudes“: Narrative Multimodality and the Book that Bleeds. In: Page, Ruth (ed.). *New Perspectives on Narrative and Multimodality*. London: Routledge. S. 99–114.
10. Гибонс 2010б: Gibbons, Alison. The Narrative Worlds and Multimodal Figures of House of Leaves: „–find your own words; I have no more“. In: Grishakova, Marina; Ryan, Marie-Laure (eds.). *Intermediality and Storytelling*. Berlin: Walter de Gruyter. S. 285–311.
11. Гибонс 2012: Gibbons, Alison. *Multimodality, Cognition, and Experimental Literature*. London: Routledge. 288 s.
12. Каницаро 2016: Cannizzaro, Sara. Internet memes as internet signs: A semiotic view of digital culture. In: *Sign Systems Studies*. Vol. 44, No 4. S. 562–586.
13. Катнић Бакаршић 2001: Katnić Bakaršić, Marina. *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan. 388 s.
14. Ковачевић/Бадурина 2001: Kovačević, Marina; Badurina, Lada. *Raslojavanje jezične stvarnosti* (Poglavlje *Multimedijalni diskurs s Cecilijom Jurčić*). Rijeka: Izdavački centar Rijeka. 230 s.
15. Крес / Ван Левен 2001. Kress, Gunther; van Leeuwen, Theo. *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Arnold. 142 s.
16. Крес / Ван Левен 2021³. Kress, Gunther; van Leeuwen, Theo. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge. 291 s.
17. Лино 2020: Lino, Mirko. Preface: De-Marging Methodologies, Blurring Media-Texts. In: Backe, Hans-Joachim; Fusillo, Massimo; Mirko, Lino (eds.). *Transmediality / Intermediality / Crossmediality: Problems of Definition* [with the focus section: Fischer, Caroline; Petricola, Mattia (eds.). *Intermedial Dante: Reception, Appropriation, Metamorphosis. Between*. Cagliari. Vol. X, No. 20. S. I–IX.
18. Лич 2013²: Leech, Geoffrey. *Language in Literature: Style and Foregrounding*. London – New York: Routledge. 222 s.
19. Мекинтајер 2008: McIntyre, Dan. Integrating multimodal analysis and the stylistics of drama: A multimodal perspective on Ian McKellen's RICHARD III. In: *Language and Literature*. Vol. 17, No 4. S. 309–334.
20. Милашин 2020: Милашин, Горан. О одликама рекламног стила. In: *Актуалне проблеме стилистики*. No 6. С. 58–66.
21. Милашин 2021: Милашин, Горан. Језик између јутјубера и бумера: о неким тенденцијама, новим ријечима и изразима у српском језику. In: Шмуља,

- Саша (ур.). *Philologia Serbica. Породица и породични односи у српском језику, књижевности и култури: Зборник научних радова*. Год. I, бр. 1. Бања Лука: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци. С. 60–94.
22. Милосављевић 2020: Milosavljević, Ilija. The phenomenon of the internet memes as a manifestation of communication of visual society – Research of the most popular and the most common types. In: *Media studies and applied ethics*. Vol. 1, No 1. S. 9–27
 23. Морини 2013: Morini, Massimiliano. Towards a musical stylistics: Movement in Kate Bush's RUNNING UP THAT HILL. In: *Language and Literature*. Vol. 22, No 4. S. 283–297.
 24. Непгор 2010: Nørgaard, Nina. Modality. Commitment, Truth Value and Reality Claims Across Modes in Multimodal Novels. In: *Journal of Literary Theory*. Vol. 4, No 1. S. 63–80.
 25. Непгор и др. 2010: Nørgaard, Nina; Montoro, Rocío; Busse, Beatrix. *Key Terms in Stylistics*. London – New York: Continuum. 269 s.
 26. Норис 2004: Norris, Sigrid. *Analyzing Multimodal Interaction: A Methodological Framework*. London: Routledge. 177 s.
 27. О'Халоран 2004: O'Halloran, Kay L. (ed.). *Multimodal Discourse Analysis: Systemic-Functional Perspectives*. London: Continuum. 252 s.
 28. Перез Собрино 2017: Pérez Sobrino, Paula. *Multimodal Metaphor and Metonymy in Advertising*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 232 s.
 29. Северска 2018: Северская, Ольга. Мультимедиаљност савременог поезическог текста. In: Дојчиновић, Данијел; Милашин, Горан (ур.). *Мултимедијална стилистика*. Бања Лука: Матица српска / Друштво чланова Матице српске у Републици Српској – Комисија за стилистику при Међународном комитету слависта – Институт за славистику Универзитета „Карл Франц“ у Грацу [Словенска стилистика, том 1]. С. 105–114.
 30. Сје 2022: Xie, Chaoqun (ed.). *The Pragmatics of Internet Memes*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. 181 s.
 31. Станојевић 2013: Stanojević, Mateusz-Milan. *Konceptualna metafora: Temeljni pojmovi, teorijski principi i metode*. Zagreb: Srednja Europa. 258 s.
 32. Степанов: 2018: Stepanov, Strahinja. Multimodalnost i politički diskurs: primer predizbornog plakata. In: Дојчиновић, Данијел; Милашин, Горан (ур.). *Мултимедијална стилистика*. Бања Лука: Матица српска / Друштво чланова Матице српске у Републици Српској – Комисија за стилистику при Међународном комитету слависта – Институт за славистику Универзитета „Карл Франц“ у Грацу [Словенска стилистика, том 1]. С. 121–129.

33. Тошовић 2015: Тошович, Бранко. *Интернет-стилистика*. Москва: ФЛИНТА – Наука. 238 с.
34. Тошовић 2018а: Тошович, Бранко. *Структура интернет-стилистики*. Москва: ФЛИНТА. 492 с.
35. Тошовић 2018б: Тошович, Бранко. Мултимедијална стилистика. In: Дојчиновић, Данијел; Милашин, Горан (ур.). *Мултимедијална стилистика*. Бања Лука: Матица српска / Друштво чланова Матице српске у Републици Српској – Комисија за стилистику при Међународном комитету слависта – Институт за славистику Универзитета „Карл Франц“ у Грацу [Словенска стилистика, том 1]. С. 131–151.
36. Форсвил 1996: Forceville, Charles. *Pictorial Metaphor in Advertising*. London: Routledge. 244 s.
37. Форсвил 2002: Forceville, Charles. The identification of target and source in pictorial metaphors. In: *Journal of Pragmatics*. Vol. 34, No 1. S. 1–14.
38. Форсвил 2005а: Forceville, Charles. Visual representations of the Idealized Cognitive Model of anger in the Asterix album La Zizanie. In: *Journal of Pragmatics*. Vol. 37, No 1. S. 69–88.
39. Форсвил 2005б: Forceville, Charles. Cognitive linguistics and multimodal metaphor. In: Sachs-Hombach, Klaus (ed.). *Bildwissenschaft: Zwischen Reflektion und Anwendung*. Cologne: Von Halem. S. 264–284.
40. Форсвил 2007: Forceville, Charles. Multimodal metaphor in ten Dutch TV commercials. In: *Public Journal of Semiotics*. Vol. 1, No 1. S. 19–51.
41. Форсвил 2024: Forceville, Charles. Identifying and Interpreting Visual and Multimodal Metaphor in Commercials and Feature Films. In: *Metaphor and Symbol*. Vol. 39, No 1. S. 40–54.
42. Халет 2009: Hallet, Wolfgang. The Multimodal Novel: The Integration of Modes and Media in Novelistic Narration. In: Heinen, Sandra; Sommer, Roy (eds.). *Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research*. Berlin – New York: Walter de Gruyter. S. 129–153.
43. Џефриз/Мекинтајер 2010: Jeffries, Lesley; McIntyre, Dan. *Stylistics*. Cambridge: Cambridge University Press. 226 s.
44. Шорт 1998: Short, Mick. From dramatic text to dramatic performance. In: Culpeper, Jonathan; Short, Mick; Verdonk, Peter (eds.). *Exploring the Language of Drama: From Text to Context*. London: Routledge. S. 6–18.

Goran Milašin

MULTIMODALITY AND MODERN STYLISTICS

Summary

Multimodality is understood as a characteristic of texts in which different codes, i.e., semiotic resources, function as a whole. Although it is not a new phenomenon, research dedicated to the complementarity and symbiosis of multiple communication modes has only recently begun to emerge, and one of the disciplines addressing this issue is stylistics. Thus, a new branch has emerged – multimodal stylistics, which examines multimodality in detail as a feature of many types of texts, both literary and non-literary, especially contemporary ones. In this regard, the paper discusses stylistic approaches to multimodality in recent literature, providing examples that demonstrate the explanatory power of multimodal stylistics. The aim is to present how stylistics analyses these texts in an attempt to illuminate the way meaning is constructed within them.

Keywords: multimodality, stylistics, semiotic resources, codes, meaning construction.

Горан Милашин
 Универзитет у Бањој Луци
 Филолошки факултет
 Катедра за србистику
 Булевар војводе Петра Бојовића 1А
 78 000 Бања Лука
 Република Српска, БиХ
 ++387 51 340 120
 goran.milasin@ffl.unibl.org

Анастасия Самсонова

СПЕЦИФИКА ВОЗРАЖЕНИЯ В ГИПЕРМЕДИАТЕКСТЕ, ПОСВЯЩЕННОМ ИСТОРИИ НАУЧНОГО ОТКРЫТИЯ¹

Статья посвящена исследованию диалогичности научно-популярной коммуникации. На материале комментариев к публикациям на интернет-платформе «Дзен» проводится интенционально-стилистический анализ поля вовлеченности в гипермедиатексте рассказа об истории открытия и внедрения термоядерного синтеза энергии. Описываются стилистические особенности денотатного, модусного и коммуникативного плана возражения в гипермедиатексте.

Ключевые слова: диалогичность, научно-популярная коммуникация, гипермедиатекст, стилистические особенности, русский язык.

Диалог как взаимодействие, при котором участники слышат и понимают друг друга, есть важнейший фактор формирования эффективной коммуникации. Условия, в которых осуществляется это взаимодействие, определяются стилистической спецификой, а важнейшей категорией его реализации выступает диалогичность — «свойство речевой структуры медиадискурса, которое объективирует ход выполнения субъектом “речевой работы” и выражается в композиционно-лингвистической организации медиаречи, способствует передаче взаимодействия смысловых позиций через демонстрацию речевого стимулирования адресата и реагирования на чужое слово» (Дускаева 2019: 10–11). Диалогичность в тексте выражается через взаимодействие смысловых позиций,

¹ Исследование выполнено при поддержке гранта РНФ 22-18-00184 «Речевые практики возражения и пути их преодоления в научно-популярной коммуникации».

которые могут как совпадать, так и различаться. Столкновение позиций реализуется актом возражения — это категория диалога, которая обнаруживается на границе высказываний обычно разных субъектов речи и стимулирует развитие, продолжение коммуникации. Таким образом, термин «возражение» в нашем понимании не содержит коннотации деструктивного действия, а представляет собой средство достижения согласия, которое, по М.М.Бахтину, является важнейшей, конечной формой диалогических отношений (Бахтин 1979: 304).

Возражение часто отождествляют с негацией и отрицанием, которые достаточно широко изучены в лингвистике (Бондаренко 1983) и коммуникативистике (Ершова 2012). Мы исходим из положения, что возражение необходимо отделить от смежного понятия отрицания. В рамках медиалингвистики сложился диалогический подход к определению возражения — это «форма развертывания диалога, в которой репрезентируется противоположная или альтернативная точка зрения» (Дускаева/Иванова 2022а: 198).

Не только стилистика определяет специфику взаимодействия между автором и аудиторией, но и диалогичность оказывает значительное влияние на стилистику медиатекстов различного типа. Для научного стиля речи диалогичность определяется как средство достижения «адекватности понимания текста и как бы сомышления» (Кожина 2011: 246). В научного-популярной коммуникации эта функция представлена в большей степени с помощью возражения, которое оказывается основным средством формирования речевого облика, поскольку основное содержание такого типа текстов демонстрируется в ходе «взаимодействия старого и возражающего нового знания» (Дускаева 2022: 96).

Тенденция диалогического представления научного знания в медиа разрастается по мере изменения структуры коммуникации под воздействием интернета. Сталкиваясь со спецификой медиатизации, породившей переход от однонаправленной коммуникации к взаимодействию автора и аудитории, научно-популярная коммуникация в интернет-пространстве приобрела двойственный характер: читатель с помощью инструментов обратной связи становится соавтором гипермедиатекста, что позволяет «в равной степени использовать циф-

ровые медиа как для распространения научной информации, так и для ее опровержения и утверждения ложных сведений» (Рысакова 2022: 323). Эта усложненность коммуникации диктует необходимость детального рассмотрения речевых действий как публицистов, так и соавторов-комментаторов.

Рассмотрим, как осуществляется диалогическое взаимодействие в таком направлении научной популяризации, как рассказ об истории научных открытий. Это область медиадискурса, которая оказывается связанной одновременно с наукой (поскольку медиа разъясняет широкой общественности научное знание) и историей (так как здесь объясняется ценность открытия для общества, определяется роль личности ученого в истории). При этом рассказ об истории науки выступает предметом исследований реже, чем журналистика, посвященная актуальному состоянию науки — тогда как у аудитории это направление популяризации нового знания оказывается достаточно востребованным: количество комментариев у публикаций, посвященных этой теме, на различных платформах (YouTube, Telegram, ВКонтакте, Дзен) может достигать нескольких сотен.

Для исследования феномена рассказа об истории научного знания представляется необходимым обращение к понятию гипермедiateкста (ГМТ) одной темы: это массив текстов, существующих в виртуальном пространстве и объединенных одной тематической доминантой (Дускаева/Иванова 2022б: 81). В настоящем исследовании такой общей темой выступает рассказ об открытии, внедрении и развитии ядерной энергетики. Структура гипермедiateкста представлена двумя полями: полем вовлечения, состоящим из авторских публикаций по выбранной теме, и полем вовлеченности, состоящих из откликов аудитории — комментариев и ответных, оценочных текстов. Для анализа диалогичности наиболее продуктивным представляется анализ поля вовлеченности, поскольку именно здесь можно проследить отклик, зарождающийся у аудитории в ответ на стимул — авторскую публикацию. Соответственно, именно в поле вовлеченности представлены те особенности ответственности, сотворчества, которые характерны для интерактивного этапа развития научной популяризации. Эмпирической базой выступили 20

публикаций, посвященных истории ядерного синтеза, на платформах «ВКонтакте», Telegram и «Дзен», а также около 900 комментариев к этим публикациям.

Согласно концепции Б. Тошовича, исследуемая научно-популярная интернет-коммуникация и ее результат — продукт совместного творчества автора и комментаторов относятся к экспрессивно гетерогенным Сет-функциональным стилям (Тошович 2015: 142). Такие подстили характеризуются собственным этикетом, а в научно-популярном подстиле в этикетную линию маркеров взаимодействия участников общения встраивается возражение (Щеглова 2023). Успешность научно-популярного канала напрямую зависит от умения автора встраивать возражение в бесконечно разворачивающийся диалог между автором и читателями, автором и другими сообществами, автором и научным миром и т.д. Мы полагаем, что возражение как ведущее речевое действие научно-популярной коммуникации может участвовать в воплощении основной коммуникативной ценности таких сообществ — реализации интеллектуального сотрудничества.

Наша цель — упорядочить, систематизировать гетерогенное пространство, реализующее столкновение смысловых позиций, установить тенденции, по которым оно функционирует.

Поскольку мы обращаемся к анализу поля вовлеченности, первая задача заключается в типологизации аудитории различных площадок. Первая группа — платформа «ВК-клипы», публикации представляют собой короткие (20 сек – 3 мин) видеоролики. Клиповый формат свидетельствует об ориентации продукта на молодежную аудиторию (что достаточно эффективно: например, клипы сообщества «Новые открытия» привлекают в среднем по 300 тысяч просмотров). Такая аудитория неактивно вступает в полемику, не возражает, в основном выражает согласие и благодарит: *Познавательно!* (МультУченые. Игорь Курчатов. Новые открытия. 5. 10. 2023) *Просто супер!* (Там же). Вторая группа — пользователи Telegram-каналов чаще вступает в дискуссии в ГМТ тем, связанных с прикладными и политическими аспектами научного знания, тогда как в ГМТ рассказа об истории науки ответственность зачастую выражается только «реакциями» — значками-эмодзи, вербальный компонент отсутствует.

Самой перспективной для исследования представляется третья группа — аудитория научно-популярных блогов на платформе «Дзен» (как представляющих собой аккаунты СМИ, так и личных блогов экспертов). Здесь комментаторы активно вступают в дискуссию, имеют представление о предмете обсуждения — такую аудиторию можно назвать просвещенной. Вызванная этим обстоятельством большая эмпирическая база позволила выстроить систему типовых сценариев возражения именно на примере комментариев на платформе «Дзен».

С помощью интенционально-стилистического анализа нами выделено пять основных целеустановок, на реализацию которых может быть направлено возражение:

1) выразить сомнение:

Статья интересная, но говорить, что это экономически бессмысленная затея — такое себе утверждение² (Почему мы до сих пор не смогли построить термоядерный реактор? И сможем ли это сделать вообще? | Кочетов Алексей | Дзен);

2) отказаться от предложенной смысловой позиции:

Ландау назвал это аферой открыто в 1965 г. А против был всегда!!! (Там же);

3) сопоставить мировоззрения:

С термоядерной энергией к сожалению проблемы, зато откатные технологии каких высот достигли! (Рождение термоядерной энергетики | Кочетов Алексей | Дзен);

4) сменить предмет дискуссии:

Энергия Солнца — это ведь весьма многообразная штука. ГЭС — это ведь тоже станция, которая работает на энергии Солнца. А ведь есть еще и энергия Луны (Создаст ли человечество источник безграничной бесплатной энергии? Термоядерный синтез — светлое будущее или утопия и пустая трата средств? | Science & Future | Дзен);

² Здесь и далее комментарии пользователей платформы «Дзен» приведены с соблюдением авторской орфографии и пунктуации.

5) нивелировать разногласие:

Для человечества нет задач которые мы не могли бы решить постепенно и этот орешек разгрызём. Главное чтоб не получилось как с вавилонской башней рассорятся и бросят на пол пути. (Почему мы до сих пор не смогли построить термоядерный реактор? И сможем ли это сделать вообще? | Кочетов Алексей | Дзен).

Все пять целеустановок широко представлены в поле вовлеченности, тогда как в поле вовлечения преобладают первая и вторая.

В медиастилистическом преломлении диалогичность представлена несколькими «семантическими осями», среди которых выделяется референтная — связанная с отображением денотата, дающая ответ на вопрос, каков в данный момент окружающий мир, модусная, с помощью которой акцентируются проблемные зоны в окружающем мире, и коммуникативная, которая демонстрирует речевое стимулирование или реагирование (Дускаева 2019: 12). Следовательно, каждая целеустановка возражения потенциально может реализоваться как в модусном, так и в денотатном поле гипермедиатекста.

Анализ эмпирического материала демонстрирует, что сомнение и опровержение могут быть направлены:

- на денотат (например: *АФФТОР ПОЧИТАЙ ЮРИЯ МУХИНА, ЛАВРЕНТЬЕВ АВТОР РЕШЕНИЯ ЛИТИЙ-ДЕЙТЕРИЕВОЙ ТЕРМОЯДЕРНОЙ БОМБЫ И ОН НАШЕЛ НЕИЗВЕСТНОЕ ФИЗИКАМ ТОГО ВРЕМЕНИ(1950 год) ИЗЯЩНОЕ РЕШЕНИЕ* (Рождение термоядерной энергетики | Кочетов Алексей | Дзен));
- на модус (например: *дааа умеете же вы из мухи слона раздуть, по-ходу в вас умирает ещё тот “писатель-фантаст”* (Там же)).

Стремление сменить предмет дискуссии всегда направлено на денотат:

На небо бы взглянули. Там висит несколько газовых гигантов с немерянными количествами водорода, трития, дейтерия и пр. (Термоядерный синтез: чудо, которое случается | Naked Science | Дзен).

Сопоставление мировоззрений и отрицание разногласий всегда направлены на возражение модусному плану:

В статье вся движуха и все успехи (и неудачи) у забугорных учёных. Наших и не видно и не слышно. Они, учёные, у нас есть? А если есть, то работают? (Термоядерный синтез: чудо, которое случается | Naked Science | Дзен).

Денотатный, содержательный план возражения направлен на отражение реальности, а модусный — на расстановку акцентов и выражение оценок, следовательно, возражающие комментаторы выполняют действия двух типов: связанные со стремлением к познанию (опирающиеся на задачи научного стиля речи) и с размещением научного знания в системе мировоззрений, социальной оценочности, общественного значения.

Коммуникативный план поля комментариев в специализированных блогах на платформе «Дзен» характеризуется традиционной для научной популяризации стилистикой, демонстрирующей уважение к собеседнику. Однако в ходе исследования выявлен ряд триггеров, снижающих коммуникативность дискуссии в каналах любого рода. Основным средством такого рода выступает политическая прецедентность: так, в тексте, посвященном истории открытия и внедрения газодинамической ловушки («Революцию в термоядерной энергетике совершили Российские учёные, открыв всему миру свои разработки... | Кочетов Алексей | Дзен»), два раза упоминается А. Чубайс. 30% комментариев к публикации (62 из 213) направлены на оценку именно этой персоны, хотя в других публикациях этого блога те же самые комментаторы не переходят на политические темы и обсуждают научные и прикладные вопросы энергетики.

Наконец, для систематизации суждений о диалогичности возражения в изучаемом медиатексте необходимо рассмотреть реагирующие реплики комментаторов, отвечающих возражающему субъекту. Реакция на возражение может реализовываться субъектами двух типов: модератором (автором исходной публикации и лицами, наделенными автором соответствующими полномочиями) и участниками дискуссии. В пер-

вом случае можно говорить о вертикальном преодолении возражения, направленном на повышение конструктивности диалога:

Комментатор: Тут чуть ли не 3-я мировая на носу, а мы какие-то разработки амерам отдаем, сотрудничаем. Странно так...

Модератор: Евгений, международное сотрудничество, это то, что удерживает мир от 3 мировой... (Революцию в термоядерной энергетике совершили Российские учёные, открыв всему миру свои разработки... | Кочетов Алексей | Дзен).

В случае, когда на возражение реагируют другие комментаторы, можно говорить о горизонтальной коммуникации. Такое взаимодействие может быть конструктивным (речевые действия уточнения, объяснения, представления новых фактов и т.п.):

Комментатор 1. В статье вся движуха и все успехи (и неудачи) у забугорных учёных. Наших и не видно и не слышно. Они, учёные, у нас есть? А если есть, то работают?

Комментатор 2. Работают. Но для того, чтобы получить какой-нибудь никелевый пруток или 100 г вольфрамовой фольги, они делают заказ за год вперёд, и поэтому зачастую тратят свои зарплаты в 30-35 тысяч на покупку вещей, необходимых для работы. (Термоядерный синтез: чудо, которое случается | Naked Science | Дзен).

Однако такие формы ответственности, как высмеивание, троллинг, дискредитация, оскорбление и т.п., свидетельствуют о том, что горизонтальная реакция на возражение может быть и деструктивной:

Комментатор 1. АФФТОР ПОЧИТАЙ ЮРИЯ МУХИНА, ЛАВРЕНТЬЕВ АВТОР РЕШЕНИЯ ЛИТИЙ-ДЕЙТЕРИЕВОЙ ТЕРМОЯДЕРНОЙ БОМБЫ И ОН НАШЕЛ НЕИЗВЕСТНОЕ ФИЗИКАМ ТОГО ВРЕМЕНИ(1950 год) ИЗЯЩНОЕ РЕШЕНИЕ.

Комментатор 2. Комментатор не читай Мухина. Будет понос и золотуха. Признаки уже налицо. (Рождение термоядерной энергетике | Кочетов Алексей | Дзен).

Итак, с развитием виртуального пространства гипермедиатекст становится особой средой коммуникации. Открытие ученых для широкой аудитории представляет собой уже не просто научное достижение, ценность которого безусловна, а информационный повод, порождающий дискуссию, не всегда направленную на поиск истины. Разнообразие коммуникативных установок возражающих комментаторов свидетельствует о том, что фокус научной полемики смещается с приращения знания об окружающей среде на доказательство правомерности и целесообразности этого знания, обоснование его эффективности, определение места науки в бытовой и политической сферах. Для того чтобы сохранить статус научного знания, необходимо учитывать новую стилистику научной популяризации, опирающуюся на возражение адресата.

Источники

1. Naked Science | Дзен: In: <https://www.dzen.ru/nakedscience>. 27.02.2025.
2. Кочетов Алексей | Дзен: In: <https://www.dzen.ru/dbk>. 27.02.2025.
3. Science & Future | Дзен: In: <https://www.dzen.ru/scikit>. 27.02.2025.

Литература

а)

1. Бахтин 1979: Бахтин, М.М. *Эстетика словесного творчества*. Москва.
2. Бондаренко 1983: Бондаренко, В.Н. *Отрицание как логико-грамматическая категория*. Москва.
3. Дускаева 2022: Дускаева, Л.Р. Речевые практики возражения в текстообразовании научно-популярной медиакоммуникации. В: *Диалог-спор в научно-популярной коммуникации*. Санкт-Петербург. С. 94–108.
4. Кожина 2015: Кожина, М.Н. Научный стиль. В: *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. Москва. С. 242–248.
5. Тошович 2015: Тошович, Б. *Интернет-стилистика*. Москва.

б)

1. Дускаева 2019: Дускаева, Л.Р. Векторы прагматического анализа в медиалингвистике. В: *Медиалингвистика*. Т. 6, № 1. С. 4–18.

2. Дускаева/Иванова 2022а: Дускаева, Л.Р.; Иванова, Л.Ю. Возражение как разновидность диалогического взаимодействия в медиакоммуникации. В: *Славянский мир и национальная речевая культура в современной коммуникации: Сборник научных статей*. Гродно. С. 195–200.
3. Дускаева, Иванова 2022б: Дускаева, Л.Р.; Иванова, Л.Ю. Гипертекст одной новости в медиалингвистическом преломлении. В: *Южнославянский филолог*. Т. 78, № 1. С. 79–101.
4. Ершова 2012: Ершова, В. Е. Отрицание и отрицательная оценка как составляющие речевого конфликта: их функции и роль в конфликтном взаимодействии. В: *Вестник Томского государственного университета*. № 354. С. 12–15.
5. Рысакова 2022: Рысакова, П.И. Стратегии научной популяризации в цифровой медиасреде. В: *Медиалингвистика*. Т. 9, № 4. С. 309–329.
6. Щеглова 2023: Щеглова, Е.А. Возражение в речевом этикете научно-популярных онлайн-сообществ. В: *Материалы VI международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы современной журналистики и PR»*. С. 15–19.

Anastasiia Samsonova

SPECIFICS OF OBJECTIONS IN A HYPERMEDIA TEXT DEDICATED TO THE HISTORY OF SCIENTIFIC DISCOVERY

Summary

The article is devoted to the analysis of the dialogical nature of popular science communication. Comments on publications on the Zen Internet platform are being studied. Hypermedia text is dedicated to the discovery and development of thermonuclear fusion energy. An intentional-stylistic analysis of the field of involvement in the story of the history of scientific knowledge is carried out. The research determined the stylistic features of the denotative, modal and communicative plan of the objection.

Keywords: dialogicity, popular science communication, hypermedia text, stylistic features, Russian language.

СПЕЦИФИКА ВОЗРАЖЕНИЯ В ГИПЕРМЕДИАТЕКСТЕ,
ПОСВЯЩЕННОМ ИСТОРИИ НАУЧНОГО ОТКРЫТИЯ

Анастасия Самсонова
Санкт-Петербургский государственный университет
Высшая школа журналистики и массовых коммуникаций
Кафедра медиалингвистики
a.a.samsonova@spbu.ru

ПСЕУДОЧИТУЉЕ – ДИСКУРСНЕ И ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ ОДЛИКЕ

Рад је организован у три сегмента: Увод, Анализа примера и дискусија и Закључак. У уводном, теоријском делу даје се кратак преглед истраживања код нас о читуљама (смртовницама/осмртницама) и сродним жанровима у различитим наукама (лингвистика, фолклористика, антропологија, етнографија) да би се потом – у односу на читуље – објаснио појам псеудочитуља (псеудосмртовница, псеудоосмртница), као новог (пара)жанра, својственог политичкој комуникацији у XXI веку. У другом, главном делу рада анализирају се примери псеудочитуља и утврђују њихове главне дискурсне и стилске одлике. Три врсте лажних читуља су идентификоване, према критеријуму онога што се представља мртвим, тј. умрлим или уништеним: то су, прво, појединци/особе, које су или по функцији политичари или повезани с политичарима, затим, друго, то су колективи, организације или институције, и напоследку, треће, то су апстрактни појмови или вредности. У даљој анализи показује се да се ова три типа лажних читуља могу разврстати у две групе: у првој (малобројнијој) групи су оне лажне читуље у којима адресант искрено жали за оним што је представљено као мртво, уништено, девастирано, док су у другој групи оне лажне читуље у којима пошиљалац поруке нескривено крајње неискрено ламентира за оним особама или колективима лажно представљеним као покојним, тј. преминулим. У завршном сегменту дају се закључни коментари о резултатима истраживања.

Кључне речи: псеудочитуље (лажне читуље), жанровска хибридикација, политичка комуникација, манипулација, дифамација.

I. Увод

Као што наслов рада сугерише, иако можда није потпуно јасно, у овом истраживању биће речи о таквим текстовима, тј. жанру (паражанру) који изгледа – визуелно а делимично и језички (мисли се на неке устаљене, формулаичке конструкције) – као читуља (смртovníца, осмртница, парта), али заправо то никако није. С тим у вези, како овај прилог јесте на неки начин омаж трима значајним истраживачима који су се бавили читуљама у нашој средини – а то су Иван Чоловић (1978, 1984, 2000), Дуња Рихтман Аугуштин (1978) и Свенка Савић (1997, 1998) – можда би згодно било иницијално позвати се на чувену монографију Дивља књижевност Ивана Чоловића (2000), у којој аутор на самом почетку констатује како је дивљом књижевношћу (или паралитературом) назвао оне текстове „у којима се сусрећу иста средства, поступци и облици као у књижевним делима, али који не припадају књижевности“ (Чоловић 2000: 9). Аналошки, негативно дефинишући, и за текстове који ће овде бити анализирани, може се рећи да поседују нека средства, елементе, лексичке и фразеолошке изразе и обрте, те визуелни оквир какви су својствени правим читуљама, али да они то нису, тј. да текстови овде анализирани никако не припадају редовним читуљама. Штавише, та су средства и облици употребљени у нелаудативне и некомеморативне а врло практичне, изразито дисквалификативне дневнополитичке сврхе (сасвим, дакле, супротно читуљама). И опет, као што су у дивљој књижевности „средства уметности фолклоризована“ (Чоловић 2000: 12), тј. искориштена ради сврхе којима уметност речи не тежи, тако је и овде политичка комуникација „обитуаризована“, тј. искориштена су средства и форме читуља у политичкој комуникацији, тачније обрачуна с политичким противником, или, из обрнутог смера посматрано, читуље, тј. жанр читуља је хибридризован, профанизован и политизован.

Огласи о смрти или читуље (посмртнице/осмртнице/смртovníце/умрлице)¹ лексикографски се одређују као посебан тип огласа чија је

¹ Иако се заправо – и у самим речничким одредницама – могу наћи значењски критерији на основу којих би се могло финије нијансирати између термина читуља и смртovníца / осмртница и сл. (уп. Степанов 2024), овде их посматрам као синониме, и користим их (по потреби) наизменично у раду.

функција да се јавност обавести о смрти неке особе. Тако се, на пример, у РСЈ (2011) каже да су смртовнице „штампане објаве о нечијој смрти“, док се за читуље вели како су то „огласи, обично у новинама, којима се објављује смрт неке особе“, са подацима о сахрани и др. (уз упућивање на синонимну, мало пре поменуто, одредницу смртовница). Слично се у енглеском онлајн речнику Миријам-Вебстер може прочитати како су читуље „белешке о смрти особе с кратким биографским подацима“, које доносе основне информације о преминулој особи – име и презиме, годину рођења и смрти, каткад и разлоге смрти, податке о саучешћу и сахрани преминуле особе, уз врло често и кориштење визуелног кода (фотографија преминуле особе).

Код нас је о новинском „обитуарном дискурсу“ писано с фолклористичких, антрополошких, етнографских и лингвистичких (дискурсноаналитичких) позиција. Дуња Рихтман Аугуштин (1978) у обимном чланку испитује осмртнице као појаву савремене културе – превасходно имајући на уму етнологске и фолклористичке аспекте ове врсте новинских огласа – увиђајући да давање читуље у новине није (само) индивидуално-емоционални него и друштвено-културолошки чин, јер читуље „задовољавају двије потребе: 1. обавјештавају о голој чињеници смрти, 2. објављују одређене ставове, па чак и односе социјалних група“ (Рихтман Аугуштин 1978: 155). Ауторка разликује неколико типова смртовница: (а) обавештења о смрти (и погребу), (б) захвале и обавештења о помену/посети гробу, те (в) сећања о различитим раздобљима након смрти, утврђујући графичке особености и структуру смртовница, као и њихове друге релевантне социјалне и контекстуалне одлике. Структурно посматрано, значајном се показује текстуална анализа у којој Рихтман Аугуштин издваја одређене сегменте (блокове) смртовница (1978: 145): (а) први блок, у којем је објава смрти или најавна комеморације, (б) други блок, који садржи име и основне податке о преминуломе, (в) трећи блок – главни текстуални део (порука: узрок смрти, лик покојника и сл.) и (г) четврти блок, с подацима о даваоцу/има огласа, тј. с потписима ожалостићених (уз идентификацију типа односа према покојнику – родбина, пријатељи, колеге и сл.).

Иван Чоловић се у свом прилогу бави новинским читуљама, разликујући следеће типове (Чоловић 2000; уп. и Чоловић 1974; Чоловић 1984): (1) (п)осмртнице, обавештења о смрти и времену те месту сахране, (2) последњи поздрави покојнику, (3) изјаве саучешћа, (4) изјаве захвалности, (5) комеморативни огласи (*In memoriam*) и (6) обавештења о полагању урне, преносу костију и сл. Наглашава да се све поруке могу поделити у две групе: обавештења различитог типа и изрази жалости. Епистоларна форма у новинским тужбалицама замењује усмене тужбалице, понављајући једну од најважнијих порука: „да мртви нису заборављени“ (Чоловић 2000: 125). Адресанти знају, иако се обраћају покојницима (што је психолошки мотивисано), да је то конвенција, да је реч о „колективно санкционисаном коду симболичке комуникације“ (*ibid.*), при чему се често прелази са епистоларно-дијалошког *ти* на наративно-неприсутно *он/она: угаси се једна младост...драги наш Н. тешко нам је схватити да те више нема...*: „Различито уобличене – као песме, записи усменог нарицања, писма или некролози – новинске тужбалице су производ истог конструктивног поступка: фолклорне импровизације и варијације“ (Чоловић 2000: 130).

Из перспективе етнографије искуства Аиша Софтић (2018) проучава мигрантски идентитет кроз новинске осмртнице, а Стефан Тодоровић (2014) посматра читуље и њихове језичке особености из идеолошкокритичке и лингвокултуролошке перспективе.

Из дискурсног угла Свенка Савић је у својим радовима осветлила неке одлике читуља и, њима сродне тематско-жанровске форме, изјаве саучешћа (Савић 1997; Савић 1998). Узимајући текст као јединицу анализе, ауторка је сачинила, слично као што чине и Рихтман Аугуштин (1978) и Чоловић (2000), класификацију од шест типова текста: (а) последњи поздрав, (б) обавештење о смрти, (в) изјава саучешћа, (г) изјава захвалности, (д) помен и (ђ) обавештење о кремацији, тј. полагању урне, и за сваки од њих утврдила структурне елементе, закључивши како „анализа компонената читуља (на српском језику) показује да постоји међусобна интеракција делова у оквиру самога текста [...], али и интеракција са контекстом – пре свега контекстом новинске странице, па типа новина, затим града у којем новине излазе, и шире друштвене заједнице“ (Савић 1998: 151).

За оно што ће бити предмет истраживања у овом реферату употребаваће се термин псеудочитуље (псеудосмртвонице/псеудоосмртнице) или лажне читуље (лажне смртвонице / лажне осмртнице). Између алтернативних решења псеудочитуља и квазичитуља опредељење за први у овом пару проистиче из следећег разлога: премда префиксоиди псеудо- и квази- имају веома слично значење – у речницима се може прочитати да псеудо- [грч. *pseudēs* лажан, *pseudos* лаж], као први део сложенице, уноси значење 'нешто лажно, привидно, тобожње' (слично нашим формантима надри-, назови-, криво-), док квази- [лат. *quasi*] са значењем 'као, као да, готово, скоро' у сложенице уноси смисао 'тобожњи, вајни, привидни, отприлике *полу-, надри-*' – ипак се у понеким лексикографским одредницама истиче како псеудо- подразумева нешто што садржи у себи обману. Другим речима, између ових термилолошких решења псеудо- има негативн(и)у конотацију, упућујући на нешто што је неискрено, лажно, срачунато да превари. И заиста, предмет анализе јесте нешто што се лажно, погрешно издаје за читуљу, тачније нешто што по својој форми – жанровском макроструктурном скелету – делује као читуља, али по свом садржају, односно поруци која се шаље, то никако није, и што је наравно кључно – оглашени покојник² уопште није умро! Поред анализе њихове природе и стилских одлика, поставља се начелно питање чему уопште оваква врста „обмане“, зашто се појављују псеудосмртвонице у политичкој комуникацији. На то питање – након спроведене анализе – даје се одговор на самом крају, али већ и чињеница да је у политичком дискурсу на језичком плану релативно честа употреба фразе попут *политички мртав, политички мртавац, угробарили смо опозицију, сахранили смо политичке противнике* и сл. сугерише колико је овај домен подложен комуникацијској некрофиллизацији.

² Показаће се у примерима који следе да није реч само о лажним покојницима, дакле о живим људима који се лажно (пр)оглашавају преминулим, него да се у овим псеудочитуљама сахрањују и неживи или апстрактни ентитети (опет нешто што није својствено правим читуљама).

II. Анализа примера и дискусија

Дакле, у овде прикуљеним и анализираним примерима употребе по-смртних огласа, тачније форме ових огласа, постоји очита инвалидност која се огледа у томе што се о живој особи говори као да је преминула, тј. политичар (или неко од сарадника, симпатизера) лажно се оглашава мртвим. То је први (I), и уједно најбројнији, тип псеудочитуља. Међутим, осим овог (I) типа псеудочитуља – према критерију онога бића/ентитета оглашеног мртвим, преминулим, уништеним – могу се издвојити још два типа: у другом типу (II) псеудочитуља тако се говори о некој врсти колектива, органа, институције или организације као преминулом бићу, док се у трећем типу (III) одређена вредност (или апстрактни појам) проглашавају умрлим, разореним и сл.

Погледајмо сада примере I типа псеудочитуља. Први је из јула 2017. године, када се на мрежи Твитер (Икс) појавила лажна читуља – комбинација обавештења о смрти и последњег поздрава – нетом пре тога изабраног, председника Републике Србије Александра Вучића. У црнобелој техници, уз слику председника, исписан је следећи текст ћирилицом: *Умро је наш Вучић. „Драги наш Вучићу / нека те анђели вечно чувају / у сумпорном језеру“.* *Ожалошћени: Ми мудри и паметни СНС сендвичари из Централне љубавне управе.* Уз „идентификацију ожалошћених“ стављен је и знак срца.

(Пример 1)

Ефекат који су састављачи овакве морбидне поруке желели постићи почива на кориштењу и језичких и графичких средстава. Већим фонтом је обзнањено јавности ко је „преминули“: *Умро је наш Вучић*. На језичком плану блискост са преминулим успоставља се употребом посесивне заменице за 1. л. мн. (*наш*), којом пошиљаоци поруке тобоже сигнализирају да је новоизабрани председник Србије део групе, колектива којој припадају и оглашивачи „умрлице“. Такође, употреба ове заменице у датом контексту може упућивати на ширу заједницу – становништво, тј. грађане или народ Србије. Таква блискост се наставља и вокативском апелативном синтагмом – *драги наш Вучићу* – којом се оглашивачи обраћају самом председнику у дијалошком (епистоларном) делу поруке, где посесивној детерминацији претходи и примерена квалификација (*драги*). Овакав хармонични текстуални след нагло се, међутим, прекида у наставку, када се у оптативном модусу адресату (Вучићу) зажели да га *анђели вечно чувају / у сумпорном језеру*. У питању је алузија на новозаветну апокалиптичну Књигу Откривења, у којој се приповеда како „би ухваћена звијер, и с њом лажни пророк који учини пред њом знаке којима превари оне који примише жиг звијерин и који се поклањају икони њезиној; живи бише бачени обоје у језеро огњено, које гори сумпором“ (ОТКРИВЕЊЕ 19, 20). Да ли се „оглашени преминули“ пореди са звери или с лажним пророком, није толико релевантно, јер драматичан свршетак је идентичан – у сумпорном огњеном језеру. Дисхармоничност овог завршног сегмента према иницијалном почива на њиховом изразитом контрасту: *драги наш [...]* – *скончаћеш у пакленом језеру*,³ тј. на семантичко-прагматичкој инконгруентности. Према томе, када се говори о стилским одликама псеудочитуље – овде се може издвојити алузивност, тј. цитатност (интертекстуалност) као особина текста, и у овом сегменту уметнута друга одлика – изневерено очекивање, када се у трећем стиху након благих и пригодних речи одједном појављује неочекивана формулација, у овом случају остварена предлошко-падеж-

³ Ваљало би истаћи да огњено језеро, према неким теолошким тумачењима, није ипак исто што и библијски пакао. Језеро је тако симбол вечног уништења (*gehena*), оно презентује вечну казну, тј. трајно уништење (2. Солуњанима 1, 9), док је пакао заједнички гроб у који одлазе умрли, при чему се праведни надају да ће их Бог оданде избавити и узети са собом у рај, а да ће безбожници заувек остати у тзв. шеолу/хаду.

ном локативном конструкцијом у функцији одредбе места (*у сумпорном језеру*). То је пример апросдокетона, реченичног синтаксостилема, јер се у синтаксичко-семантичкој и синтаксичко-интонационој структури појављује јединица – адвербијална синтаксема – којом се реализује изневерено очекивање и чија стилематичност почива на изневеравању лексемске антиципације у реченичној ниски (уп. Ковачевић 1996: 280).

Алузивност и интертекстуалност – као стилске доминанте ове лажне читуље – протежу се и на сегмент који се тиче идентификације ожаловљених. Сам завршни део, у коме се прецизира да су попиљаци поруке сендвичари из *Централне љубавне управе*, опет алудира на Централну отаџбинску управу, највиши орган одлучивања у Српској радикалној странци, из које је настала Српска напредна странка, чиме се, може се претпоставити, наглашава идеолошка повезаност двеју партија. А погрдна изведеница *сендвичар*, за коју би се цинично могло рећи да припада значењској класи именица које означавају носиоца занимања – *poten professionis*, а не *nomen agentis*, у политичком дискурсу означава особу која има улогу статисте у страначком спектаклу, а чија је надница сведена врло често само на сендвич(е) и пиће, док заузврат мора да присуствује страначким скуповима како би се показала бројност симпатизера странке.⁴ Значење ове изведенице повратно утиче и на реинтерпретацију њених придевских квалификатора – *мудри* и *паветни* – који се сада тумаче у (ауто)ироничном кључу. Тако се преко именичког категоризатора и иронично употребљених атрибута заправо дифамирају читава партија и њен председник, коме су пре тога зажељене вечите муке, тј. вечна казна.

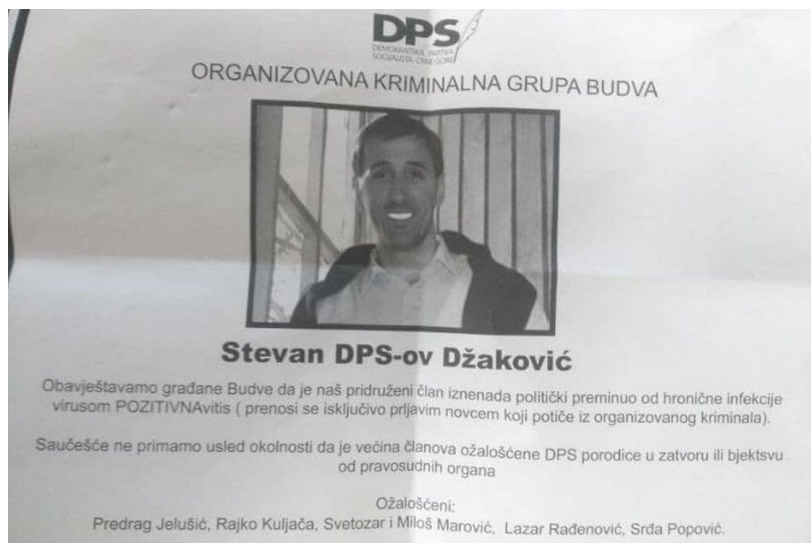
⁴ Иако то није изум Српске напредне странке (СНС), у другој декади XXI века обично су симпатизери баш ове странке тако називани. Априла 2019. године СНС је лансирала, показало се не нарочито популаран и успео, пропагандни спот у коме се на аутоироничан начин покушала поиграти с феноменом „сендвичара“, који се везује за њу. Тако су у објављеном споту високи функционери СНС-а, тадашња потпредседница странке Марија Обрадовић и председник Извршног одбора Дарко Глишић, представљени као домаћин и домаћица, у кухињским кецељама, који припремају стотине и стотине сендвича за митинг (што је требало да симболизује бројност симпатизера странке). Глишић у споту изговара да противници могу присталице СНС-а називати „лоповима, диктаторима, лажовима, ботовима, сендвичарима“, али њих „то не занима, јер су економија, здравствена заштита, образовање, инфраструктура бољи и јачи него икада пре“.

Крајем марта 2024. године исти актер – председник Републике Србије Александар Вучић – поново се нашао на лажној умрлици (Пример 2). Овог пута формалност и дистанцираност исказана је идентификацијом „покојника“ преко пуног имена и презимена и његове (јавне) функције: *председник Александар Вучић*. Ако се фокусирамо само на стилске одлике ове псеудочитуље, онда се опет показује цитатност као доминантно обележје, тј. интертекстуалност, али и иронија – јер се посеже за карактеризацијом која се примењивала на Јосипа Броза Тита: „највећи син наших народа и народности“, која је у овом случају сингуларизована (мисли се само на српски народ): *велики син нашег народа и народности*. На самом почетку, клишетиран израз *престало је куцати велико срце* иронично је употребљен, а иронизирање не изостаје ни у продужетку текста: у обавештењу како ће се *сахрана нашег драгог председника одржати* тад и тад (носиоци су ироничности у претходним случајевима полиптотонски употребљени придев *велик* – *велики син*, *велико срце*, те *драги* у колокацији *драгог председника*), а најочитије је у трећем сегменту – потпису, тј. идентификацији пошилаца поруке, где се поред мајке и оца (Ангелине и Анђелка), наводе и у једној крајње пежоративној и саркастичној формулацији: *Бабе које воле СНС више од живота*, као и *Сви Љубитељи паризера око света*, што је и визуелним кодом дочарано помоћу слике сендвича са паризером у горњем средишњем делу ове псеудочитуље. Тако је у овој лажној умрлици изведеницу *сендвичар*, употребљену у претходној псеудочитуљи у функцији идентификације симпатизера председника Вучића и СНС-а, заменила колокација *љубитељ паризера*, у складу с актуелном Владином и председниковом политиком промовисања јевтиних домаћих производа, где је почасно и престижно „прехрамбено место“ припало управо – паризеру.

(Пример 2)

Крајем маја 2020. године општина Будва је осванула с облепљеним смртовницама независног одборника Стевана Џаковића (Пример 3). То је турбулентни политички период када је будванска опозиција, предвођена ДПС-ом тадашњег црногорског председника Мила Ђукановића, покушавала да смени градоначелника Будве Марка Царевића (из редова Демократског фронта) и председника Скупштине општине Крста Радовића (из политичке групације Демократска Црна Гора). Осим ових смртовница, новине су извештавале да су у многим деловима града нађени леци на којима се независни одборник Џаковић оптужује да се „продао како би му ДПС легализовао вилу на острву Свети Никола“. Овакав драстичан вид политичке борбе и тешке оптужбе треба сагледати и из угла претходног Џаковићевог политичког деловања: он је, наиме, у Скупштину града Будве ушао као члан Покрета за промјене Небојше Медојевића, коалиционог партнера са изборне листе Демократског фронта, али је искључен из те странке 2016, због, како се говорило, деловања супротног политици странке, услед чега је и почео да наступа као тзв. независни одборник.

(Пример 3)

ДПС

Демократска партија социјалиста Црне Горе ОРГАНИЗОВАНА КРИМИНАЛНА ГРУПА БУДВА

Стеван ДПС-ов Џаковић

Обавјештавамо грађане Будве да је наш придружени члан изненада политички преминуо од хроничне инфекције вирусом ПОЗИТИВ-НАвитис (преноси се искључиво прљавим новцем који потиче из организованог криминала).

Саучеиће не примамо услед околности да је већина чланова ожало-ићене ДПС породице у затвору или бјектству од правосудних органа. Ожалоићени: Предраг Јелушић, Светозар и Милош Маровић, Лазар Рађеновић, Срђа Поповић.

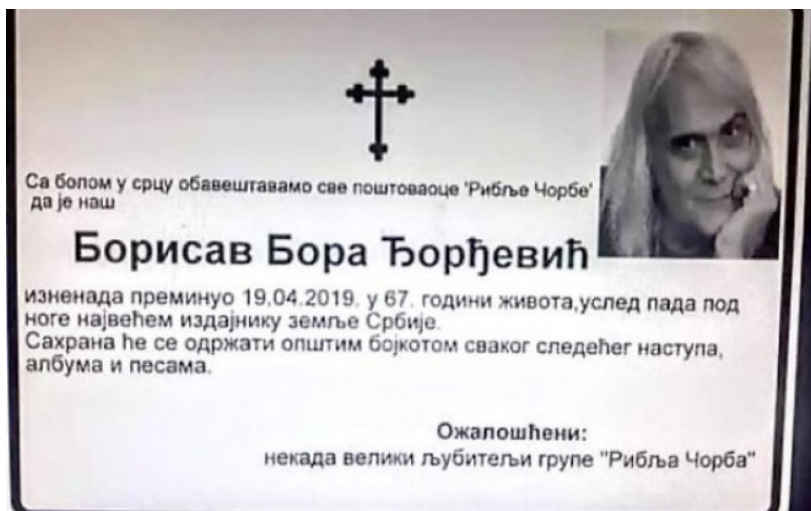
Као и у прва два примера, и у овој лажној смртвоници „сахрањује се“ жив човек. Додуше, у овом случају се у текстуалном сегменту испод фотографије констатује како је реч о политичкој смрти, тј. да је *придружени члан изненада политички преминуо*, што не мења много претходно изре-

чени суд да је у политичкој комуникацији Танатос моћан топос. Тешка криминална оптужба заоденута је у обавештење о смрти миметирањем других елемената овог жанра. Као узрок (политичке) смрти наводи се: *хронична инфекција вирусом ПОЗИТИВНАвитис*. За разумевање овог дела текста, тачније сливенице ПОЗИТИВНАвитис, и граfiјски (графостилемски) маркиране, потребно је познавати тадашњу политичку ситуацију у Црној Гори (друга деценија XXI века). Наиме, Позитивна Црна Гора (ПЦГ) била је грађанска суверенистичка политичка партија, с Дарком Пајовићем на челу, која је у политичком животу Црне Горе била активна од 2012. до 2019. године. Крах је доживела на изборима 2016. године, када није прешла цензус и када је почела убрзано да губи свој утицај у бирачком телу у Црној Гори. Оно што је битно за разумевање лажне читуље и сливенице *ПОЗИТИВНАвитис* јесте то што се сматра да је ПЦГ обманула оне који су јој дали свој глас на изборима када је у црногорском парламенту пружила подршку црногорској влади (предвођеној ДПС-ом) при гласању о њеном (не)поверењу. Опозиција је потом оптуживала ПЦГ, односно њене високе функционере, да су имали финансијске користи од подршке коју су том приликом дали влади ЦГ. Према томе, *вирус ПОЗИТИВНАвитис* носи заправо, у форми медицинског жаргона, значење 'коруптивно понашање политичких актера', што се, за сваки случај, и појашњава у парентетичком наставку – *преноси се искључиво прљавим новцем који потиче из организованог криминала*. Паралела је јасна: као што се вирус преноси прљавим рукама, тако се *позитивनावитис* преноси прљавим новцем. Тако је оптужба постала експлицитна, додуше без експлицитно наведеног адресата. Али тај адресат, коме је оптужба упућена, бива идентификован помоћу другог семиотичког извора – фотографије – и потписаног имена испод ње. Тада све постаје недвосмислено, а да би то било још јасније, употребљено је и лажно средње име у проширеној именској формули: између имена и презимена уметнут је и трећи елемент – *Стеван ДПС-ов Џаковић*. Где би требало да стоји име оца, налази се име партије (ДПС) којој се Џаковић приклонио, или, цинично речено, која га је „усвојила“, тј., према наводима ове лажне читуље, финансијски освојила.

Део читуље који треба да носи обавештење о томе када и где се саучешће породици може изјавити текстописци су искористили како би наставили с дифamacијом политичког противника – ДПС-а, тобоже правдајући се да је саучешће немогуће изјавити/уручити јер је *већина чланова ожалостићене ДПС породице у затвору или бјекству од правосудних органа*. Потврда тога да су водећи функционери будванског ДПС-а умешани у криминал и да су због тога већ и осуђени и послати у затвор налази се у потписима ожалостићених – Предраг Јелушић, Светозар и Милош Маровић, Лазар Рађеновић, Срђа Поповић – који су заиста били процесуирани пред судовима и осуђени због криминалних активности. Уосталом, и текст изнад фотографије без околишања то каже – *ДПС Организована криминална група Будва*.

Према томе, овде – дискурсно посматрано – сваки сегмент лажне умрлице носи неку политички компромитантну информацију, експлицитно или имплицитно (алузивно). Од језичко-стилских одлика се – осим поменуте сливенице *ПОЗИТИВНА вистис* – може још издвојити и употреба колокације *придружени члан*, која носи имплицитну информацију да је реч о тзв. прелетачу, особи која изворно није била одборник/присталице неке политичке групе да би јој се потом из (ситно) сопственичких интереса прикључила. Коначно, региструје се и експресивна колокација *прљави новац*, а о њој је већ било речи у контексту паралеле с *прљавим рукама*, којима се преносе болести.

Априла 2019. године на друштвеним мрежама (Твитер и Фејсбук) објављена је лажна умрлица (Пример 4) за певача групе Рибља чорба – Борисава Бору Ђорђевића. Она се појавила након наступа ове групе на митингу „Будућност Србије“ у Београду, који су организовали Српска напредна странка и председник Србије Александар Вучић.

(Пример 4)

Текст ове умрлице, писане ћирилицом, гласио је:

Са болом у срцу обавештавамо све поштоваоце „Рибље Чорбе“ да је наш Борисав Бора Ђорђевић изненада преминуо 19. 04. 2019. у 67. години живота, услед пада под ноге највећем издајнику земље Србије.

Сахрана ће се одржати општим бојкотом сваког следећег наступа, албума и песама.

Ожалошћени: некада велики љубитељи групе „Рибља Чорба“.

Поред фотографије рок певача (у горњем десном углу), у средишњем горњем делу лажне осмртнице доминира крст, и то тзв. тролисни или Лазаров крст, као најраширенији и најизразитији симбол хришћанства, односно у овом случају – православља, чиме се наизглед сигнализира сакрални карактер поруке пун патоса и поштовања. Осећај туге и губитка вербализован је и устаљеном иницијалном фразом *Са болом у срцу*, иза које следи обавештење о *изненадном* одласку познатог фронтмена групе Рибља чорба – Боре Ђорђевића. Јавност, тј. *сви поштоваоци* ове групе извештавају се да је Борисав Бора Ђорђевић преминуо у 67. години. И

све до тог момента изгледа као да се ради о редовној читуљи. Међутим, након овог сегмента уследиће све оно што, поред онога најбитнијег а то је да оглашена особа уопште није преминула,⁵ смртовница никако не би смела да садржи. Тако се као узрок изненадне смрти наводи да је „покојник“ пао *под ноге највећем издајнику земље Србије*. Без уважавања тада актуелног друштвено-политичког контекста, а посебно ужих временских релација, овај део исказа не би био у толикој мери кохерентан, али када се узме у обзир да се лажна читуља појавила дан након насупа Рибље чорбе на митингу СНС-а и Александра Вучића, ствари постају јасније. Преко лажне читуље за Бору Ђорђевића циља се заправо на тадашњег председника Србије Вучића. Оптужба је крајње недобронамерна, тачније разорна и према једном и према другом: за другог, јер се одређује као *највећи издајник земље Србије*, а за првог, јер се погнуо и погазио све оно што је претходно радио, јер је *пао под ноге* једном таквом, како се каже, велеиздајнику. Ефектности псеудочитуље сигурно је допринела управо поменута перифраза *пасти под ноге*, која – почивајући на оријентационој метафори – одсликава понижење. Треба запазити да је кондензована каузална клауза (*услед пада под ноге највећем издајнику земље*), овде реализована у виду генитивне предлошко-падежне конструкције у функцији одредбе узрока, на синтаксичком плану додатак, али прагматички посматрана једнаковредна као и централни реченични чланови, будући да служи томе да се у функцији инконгруентног атрибута уз именицу *ноге* појави посесивни датив (*највећем издајнику земљу*) – који служи да номиналним средствима дискредитује и омаловажи председника.

У наставку текста лажне смртовнице види се да није реч о правој смрти, него о престанку „музичке егзистенције“ бенда Рибља чорба, која је последица овог моралног самоубиства, барем у очима оних који су некада били њени велики љубитељи. То се види из начина на који ће се организовати сахрана. Наиме, она ће се спроводити *општим бојкотом сваког следећег наступа, албума и песама*, другим речима, ради се

⁵ Иронија судбине или чист јунговски синхронизитет тако су деловали да је баш у време конференције на којој је овај реферат изложен а ова лажна умрлица коментарирана (Бађалука, 7. септембар 2024) одржана сахрана Борисава Боре Ђорђевића, који је три дана раније, 4. септембра 2024. године, преминуо.

о својеврсној култури отказивања, тј. остракизму који ће некадашњи љубитељи спроводити према овој групи.

Као језичко-стилске одлике ове лажне умрлице могу се запазати још и ове појединости: и овде је присутан апросдокетон, изневерено очекивање – о чему је у анализи Примера 1 било речи – остварен кондензованом структуром (*умро је [...] услед пада под ноге [...]*). Сам почетак текста као да је пресликан с уобичајених, редовних читуља (уводна формула: *Са болом у срцу*), који се ироничним може тумачити накнадно, у контексту разумевања поруке читаве псеудочитуље. Напокон, занимљива је у последњој реченици и инструментална синтагма (*описитим бојкотом сваког следећег наступа, албума и песама*), каквих по правилу у редовним читуљама нема. Наиме, у правим читуљама само се даје информација о времену и месту одржавања сахране (или испраћаја), на основу чега се тај тип текста и издваја. У овом случају, међутим, имамо инструментално-квалификативни инструментал којим се идентификује како ће се одговарајућа реченична предикација – одржавање сахране – реализовати, што је, наравно, у директној вези с поменути најављеним социјалним изопштавањем Боре Ђорђевића и Рибље чорбе.

Последњи пример псеудочитуља који је усмерен на појединца представља лажна умрлица Маринике Тепић (Пример 5), с краја децембра 2023. године, када је ова опозициона политичарка и потпредседница Странке слободе и правде, након децембарских избора у Србији, започела штрајк глађу због, како је објаснила, „изборних неправилности и изборне крађе“. То је вероватно и довело до овакве реакције њених политичких противника, који су је – на овај бизаран и узнемирујући начин – огласили мртвом.

Obaveštavamo rodbinu i prijatelje da je preminula naša draga i nikad prežaljena Marinika Tepčić Sahrana će se obaviti 28.12.2023. god. u 12.30 sati na groblju u Srebreni.i.
Pozivamo rodbinu i prijatelje da prisustvuju sahrani.

Foto izvor: drustvene mreze/london javlja/kw

(Пример 5)

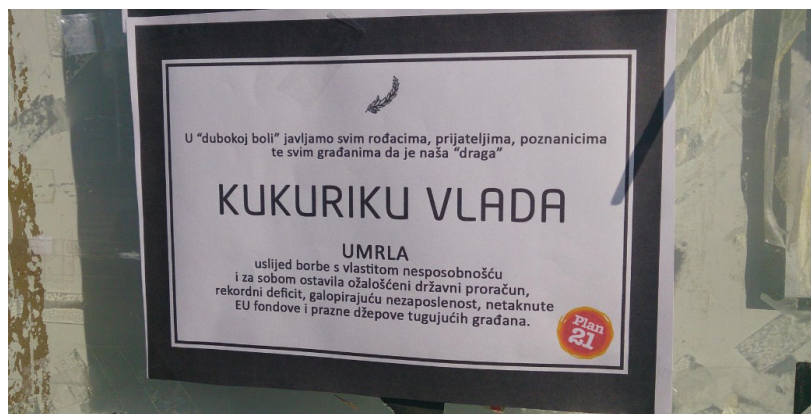
Порука – која би се могла одредити као обавештење о смрти, те времену и месту сахране, да је у питању била права читуља – не садржи ништа спорно и језички увредљиво. Опет, накнадно, имајући у виду да се ради о лажној умрлици, квалификација *наша драга и никад прежаљена* може се једино тумачити као крајње неискрена, тј. иронична. Занимљивији је други сегмент овог текста, онај који и визуелно подсећа на читуљу, на плану другог семиотичког ресурса – боје – доминирају зелена и бела. Ако се томе (пре свега, зеленој боји) дода и стилизовани полумесец и звезда у средини горњег дела псеудочитуље (десно од слике Маринике Тепић), који највише наликују ономе што се налази нпр. на заставама Турске, Либије, Алжира, Пакистана и још неких држава, онда је јасно да се овде потенцира исламски (муслимански) сентимент. Да је заиста тако, недвосмислено потврђује језички део, у коме се пошињалац лажне

читуље користи речима – што је пример својеврсне метајезичке функције – убичајен(иј)им за муслимански живаљ на Балкану: *на ахирет је преселио/ла* [...] и *Шта ћеш рећи Аллаху?* Тако је *ахирет* (арап. al-Ak-hirah) назив (у исламу) за „онај“ или „будући свет“, наспрот садашњем свету – *дуњалуку*, док се уместо речи *Бог* користи опет карактеристично исламски – *Алах*. Очито је да се овде обрачун с политичком супарницом своди на то да се она дисквалификује тиме што ће се имплицирати, тј. имплицитно јој се импутирати – маркираним лексичким јединицама и визуелном семиотиком – њена симпатија и наклоности према исламу, тј. негирати њена „српскост“ и потцртати њена „несрпскост“. На то се алудира чак и наведеним местом сахране – Сребреницом – јер Мариника Тепић није ни рођена нити живи или има неке посебне везе с овим градом, али јесте била у групи малобројних јавних личности и политичара који су неколико година раније подржавали идеју да се у српском парламенту изгласа декларација о сребреничком геноциду.⁶ На тај начин емитент ове лажне читуље легитимизује етно-конфесионални аргумент као кључни (или једини) у дисквалификацији противника, базирајући ову дискурсну стратегију на класичном идентитетском, тј. националистичком топосу.

Други (II) тип лажних смртовница не тиче се тобожњег упокојења особе, него – колектива, различитог степена институционализованости и друштвене укорееености, где то чак може бити и читава политичка заједница људи организована на некој територији са сувереном влашћу, другим речима – држава. Добар пример једне такве псеудочитуље јесте она која се појавила у близини Градског гробља у Славонском Броду 31. марта 2014. године. Тада је неко полепио лажне осмртнице такозване Кукурику Владе. *Рођаци, пријатељи, познаници и сви грађани су у дубокој*

⁶ Временски оквир је такође овде битан: због чега је крајем 2023. године било важно пошљаоцу поруке да инсистира на томе како ће се сахрана обавити на гробљу у Сребреници? Због тога што је у том тренутку била у најави и интензивно се радило на доношењу Резолуције о геноциду у Сребреници у оквиру Уједињених нација. То се напослетку и десило, па је Резолуцију о Сребреници 78/282 (енгл. United Nations General Assembly Resolution 78/282) 23. маја 2024. године, на 78. заседању, усвојила Генерална скупштина Уједињених нација. Власт у Србији и већина медија искористила је ово да таргетира све оне појединце и удружења који су подржавали доношење такве резолуције.

боли обавештени да је умрла *драга Кукурику Влада*, уз навођење разлога због чега је јадница умрла (Пример 6). Да је реч о организованом лепшењу лажних осмртница, може се устврдити на основу тога што је иста осмртница осванула и у загребачкој Дубрави и Масленици. У потпису ове псеудочитуље стоји „План 21“, који је био део коалиционог споразума СДП-а и ХНС-а, у коме је наведено шта све ова коалиција планира да учини када дође на власт (с премијером Зораном Милановићем на челу):

(Пример 6)

У 'дубокој боли' јављамо свим рођацима, пријатељима, познаницима те свим грађанима да је наша 'драга' КУКУРИКУ ВЛАДА УМРЛА услјед борбе с властитом неспособношћу и за собом оставила ожалостићени државни прорачун, рекордни дефицит, галопирајућу незапосленост, нетакнуте ЕУ фондове и празне џепове тугујућих грађана.

Осврнимо се на, чини се, једну од најупечатљивијих стилских одлика ове лажне умрлице. Треба запазити да она поседује одлике набрајања, тј. онога што Умберто Еко (2013: 108) назива састављањем практичних спискова. Они, како каже овај чувени семиотичар, имају референтну функцију и, у принципу, своју коначност.⁷ Оно што даље Еко запажа

⁷ Насупрот томе, Еко констатује, постоје песнички спискови који су отворени и „на неки начин претпостављају завршно и тако даље“ (Еко 2013: 109), док је „њихов циљ

јесте да практични спискови „на свој начин, представљају форму, зато што преносе јединство на низ предмета“ или активности, као у овом случају, које су, „без обзира на (евентуалне) различитости, подложни контекстуалном притиску, што значи да су повезани једноставно зато што се налазе на истом месту“ (Еко 2013: 109). Тај Еков контекстуални притисак овде заправо значи (пара)жанровски притисак псеудочитуље, која, будући да се ради о микрожанровској форми – напосто услед ограниченог простора, диктира јукстапонирање (без додатног објашњења) ставки са неког (замишљеног) списка.

Премда се не може говорити о неизрецивости и топосу неизрецивости (Еко 2013: 125),⁸ у овој псеудочитуљи гомилање и набрајање је несумњиво, с градационим смером (климаксом), барем из перспективе обичног грађанина: *ожалошћени државни прорачун, рекордни дефицит, галопирајућа незапосленост, нетакнути ЕУ фондови* и, коначно, *празни џепови тугујућих грађана*. То је, дакле, својеврсна реторика набрајања, која би се могла одредити као стилска фигура кумулације.

Посебно се истиче, премда присутна и у свакодневној комуникацији, метонимијска колокација *празни џепови* у значењу 'бити без нов(а)ца', затим колокација *тугујући грађани*, реализована помоћу попридевљеног активног партиципа, тј. гл. прилога садашњег, као и колокација *ожалошћени државни прорачун*, где придев *ожалошћени* неочекивано стоји као секундарни колокат уз именицу коју означава нешто неживо (*прорачун*).

Напоследку, једино у овој лажној умрлици, пошмалац поруке користи знаке навода да упуту на супротно значење речи или синтагме у

да сугеришу безброј лица, предмета, догађаја, из два разлога: (1) писац је свестан да је количина ствари превелика да би могла да се забележи; (2) писац ужива – понекад је реч само о чулном ужитку – у непрестаном набрајању“ (Еко 2013: 109).

⁸ Еко каже како: „Својим каталогом бродова, Хомер не само да нам даје сјајан пример списка, него представља и оно што је названо топосом неизрецивости. Овај топос се понавља неколико пута (на пример, у Одисеји, IV певање, стихови: 'Све вам не бих ја испричала ни све изречла / шта је све подно Одисеј мукотрпни бијући битке...'); а понекад песник – суочен са бесконачношћу ствари или догађаја које би требало поменути – одлучи да заћути. Данте осећа да не може да именује све анђеле на небу, зато што не зна колико их има (у XXIX певању Раја каже се да то превазилази моћ људског ума). Тако песник, суочен са неизрецивим, уместо да покуша да састави непотпун низ имена, радије изражава усхићење неизрецивошћу“ (Еко 2013: 125).

односу на њено право значење, тј. да рецепијентима стави до знања како се ради о иронији (*дубокој боли; драгој*), чиме се још једанпут потврђује доминантно ироничан, саркастичан тон у псеудочитуљама.

У овом II типу псеудочитуља, како је речено, не сахрањује се лажно и емитент се не опрашта неискрено од особе/политичара, него је на месту „преминулог“ некакав колектив – странка или организација вишег ранга. У једној таквој умрлици (Пример 7), заправо лажном помену, која се појавила на интернету маја 2013. године, сахрањена је Демократска странка:

(Пример 7)

Без познавања друштвено-историјског (и политичког) контекста порука не би била до краја јасна: због чега се у *понедељак 6. маја одржава помен нашој драгој и никада прежаљеној Демократској странци*? То је због тога што су избори за председника Републике Србије 2012. одржани 6. маја 2012, када су уједно одржани и парламентарни избори, те избори за посланике скупштине Војводине и за локалне самоуправе. На тим изборима ДС је поражена, а дотадашњи председник Републике Борис Тадић је изгубио од противкандидата Томислава Николића, па

се у лажној умрлици то узима као време када је ДС „преметнула светом“. Стилизована граfiја визуелно потврђује да је реч о погребном, тј. комеморативном догађају.

Занимљив је и потпис ожалошћених наведен у дну псеудочитуље: *Драган Ђилас*, као тадашњи председник ДС-а, али је уз њега, при идентификацији другог актера, искориштен израз типичан за политички дискурс и истраживања јавног мњења – *13% гласачког тела на територији Србији (са тенденцијом опадања)*.

Актуелност, као један од релевантних дискурских фактора који диктирају одлике псеудочитуља, чини се као да је овде доведена у питање – јер је, како се и у самом огласу кажу, реч о помену. Међутим, критериј актуелности и те како је и овде присутан, само што је додатно истакнут дијахроном перспективом и имплицитним елементом – пре годину дана је, дакле, ДС преминула, а имала је тада много више процената гласова, тј. оних који је подржавају, док се данас, на помен, тај проценат смањио на свега *13% гласачког тела*. Тако је искоришћена (у прошлости) даља историјска тачка како би се истакло оно што је сада актуелно – све мања популарност странке уз *тенденцију опадања*.

Осим поменутих израза, типичних за политички дискурс и истраживања јавног мњења, у овој лажној читуљи кориштена је и класична формула својствена редовним читуљама – *нашој драгој и никада прежаљеној [...]*, у којој се опет, као и у неким претходним примерима, уочава иронија.

Као последњу лажну смртовницу овог II типа предочавамо ону која се тиче упокојења читаве државе, како је то у једној псеудочитуљи оглашено. Децембра 2017. године Загреб је, како су о томе новине извештавале, освануо облепљен „необичним смртовницама“ (Пример 8). Грађани су обавештени како је преминула Република Хрватска уз позив на протесте на Марковом тргу 1. XII. 2017 у 10 h.⁹

⁹ По истом се моделу у Хрватској појавила и смртовница (потписани су били тзв. хрватски суверенисти) која је обавештавала грађане Републике Хрватске како је преминула „хрватска куна“. Главна порука смртовнице је гласила: „Јављамо цјелокупном хрватском народу да нас је у 29. години, након одлуке Владе Републике Хрватске и гувернера Вујића, напустила хрватска куна. Погреб драге нам покојнице одржаће се 31. 12. 2022. године у 23.59 и 59 секунди. У жалости хрватски народ, у радости 117 заступника који су под-

(Пример 8)

У горњем десном углу умрлице цитиране су наводне последње речи хрватског генерала Слободана Праља, осуђеног због ратних злочина, пре испијања отрова у хашкој судници: „Живите и борите се, немојте завршити као ја. Не предајте се никада!“¹⁰

А цели текст смртовнице гласи:

*У дубокој боли јављамо свим рођацима, пријатељима и држављанима, којима је још стало, тужну вијест да је у 27. години живота након дуге и тешке борбе против лоповлука, корупције, ухљеба те због неизлечиве болести карцинома друштва („похлепних политичара“) издахнула наша драга, мајка, бака, домовина **РЕПУБЛИКА ХРВАТСКА** (30. V. 1990. – 01. I. 2018). Последњи испраћај ће се одржати на: **Тргу светог Марка, Загреб 01. XII. 2017. у 10:00.***

ржали Закон о увођењу еура као службене валуте“. Иако је, такође, реч о суштински политичкој (идеолошкој) поруци, што је видљиво и из тога да иза ње стоји групација названа хрватски суверенисти, ова смртовница неће бити детаљније овде разматрана.

¹⁰ Требало би истаћи да су последње Праљкове речи пред судијама Хашког трибунала заправо овако гласиле: „Судци, Слободан Праљак није ратни злочинац. С пријезиrom одбацујем вашу пресуду.“

Ожалошћени: већина хрватског народа, радници, студенти, млади, њихови родитељи, баке и дједови. Они који не могу донијети вијенац и свијећу за погинуле који су дали живот за домовину, запитајте се шта сте радили 1. XII. 2017. док се још нешто могло подузети, „уручити отказ уговора о раду саборским заступницима“ јавним суђењем саборским заступницима и политичарима за 27 година пљачке, силовања, кршења уставних и међународних закона, велеиздаје народа и националних интереса те увођење директне демократије!

ПОЧИВАЛА У РОПОТАРНИЦИ ПОВИЈЕСТИ

И ова смртовница у потпуности опонаша форму редовних смртовница, тј. поседује одговарајуће сегменте који су својствени овом жанру, једино што је упућена – неживом ентитету, држави. Уочава се да се састоји од три издвојена визуелна елемента. Код редовних смртовница тај визуелни елемент, ако постоји, сведен је искључиво на слику преминулог. У овом примеру само први визуелни елемент представља „преминули ентитет“ – то је географска карта Хрватске у трима националним бојама (црвено–бело–плаво). Међутим, поред ове слике, уочавају се још две слике – једна која има религиозни карактер (крст на палмином листу – карактеристика новинских осмртница у хрватској штампи) и друга на којој је генерал Прањак, који је неколико дана раније, након што му је у Хашком трибуналу потврђена пресуда да је починио ратне злочине, извршио самоубиство попивши отров. Управо његовим тобожњим последњим речима и започиње текстуални сегмент ове смртовнице. Њихов адресат је читава Хрватска, тј. њени грађани, односно „народ“. То је чин упозорења и чин савета, сугестије – реализован паралелним граматичким структурама, афирмативним и негираним императивним формама у 2. л. мн.: *Живите и борите се / немојте завршити [...]* и *не предајте се* – којим се подстиче адресат на одређено понашање у будућности. Већ оваквом реализацијом говорних чинова одступа се од уобичајене матрице карактеристичне за смртовнице, јер је порука усмерена не према примарном реципијенту (преминулом ентитету – Републици Хрватској), него ка секундарним реципијентима – онима који ће прочитати ову осмртницу.

У наставку вербалног сегмента смртовница поприма обележја другог дискурсног типа – обавештење о смрти преминулог. Пошиљаоц поруке јавља „свим рођацима, пријатељима и држављанима“, уз, чини се, битну рестриктивну одредбу – *којима је још стало – тужну вијест [...]* да је *издахнула наша домовина РЕПУБЛИКА ХРВАТСКА*. А та је домовина била *наша мајка, бака*. Употребом ових релационих категоризатора родбинског типа утврђује се узајамни однос између држављана Хрватске и државе: шта је држава грађанима и шта би они требало да су њој. Наводи се, како је уобичајено у обавештењима о смрти, и где ће се одржати последњи испраћај – на Марковом тргу, који је седиште највиших државних институција РХ: Сабора, Владе Републике Хрватске и Уставног суда. Место је, дакако, симболички веома битно, јер су управо то институције које су имале обавезу да се старају о држави и никако не дозволе да она „издахне“.

Поред тога, персонификација којом су политичко-географском појму, какав је држава, додељене људске особине, у овом случају обележје издисања као људског својства, проширује се читавим пасажем где се износе разлози који су довели до смртног исхода. Устаљена фраза у смртничком жанру којом се започиње сегмент о узроцима смрти и овде се појављује: *након дуге и тешке борбе против [...]*, али уместо очекиваног наставка, какав је својствен правим читуљама, у коме би се нашло име неке од најтежих људских болести, овде се појављују социјалне болести: *лоповлук, корупција, ухљеби и карцином друштва – похлепни политичари*.

Након идентификације свих ожалошћених: *већина хрватског народа, радници, студенти, млади, њихови родитељи, баке и дједови*, следи наставак започетог у претходном текстуалном сегменту – идентификација оних који су одговорни за двадесетседмогодишњи лоповлук, корупцију и ухљебље, једном речју за оне који су друштвени карцином – саборске заступнике и политичаре, којима је требало *уручити отказ уговора о раду*, и то јавним суђењем за *27 година пљачке, силовања, кршења уставних и међународних закона, велеиздаје народа и националних интереса те увођење директне демократије*. С једне стране, истиче се, дакле, њихово незаконито и противуствано деловање, а с друге се стране нуди политичко-идеолошко решење, тј. констатује се како се нешто и могло

раније предузети, а да је сада за све доцкан – а то се решење могло наћи у увођењу тзв. директне демократије у Хрватску, на супрот парламентарној демократији, каква је на снази у Хрватској од 1990. године. Према томе, поред јасних оптужби и идентификације одговорних за тренутно стање, у овој лажној осмртници предочава се и шта је могло да се учини како би се стање променило: да се уведе непосредна или директна демократија као облик владавине у коме сви људи заједно одлучују о свим стварима од јавног значаја на супрот постојећој представничкој демократији у којој грађани на изборима бирају своје представнике у парламенту и дају им ауторитет да доносе одлуке у њихово име (Бац 2001: 224–226).

И последњи оптаивни исказ – *Почивала у ропотарници новијести* – подсећа на у марксизму често кориштену синтагму: *сметлиште историје*, где завршавају све ретроградне и превазиђене идеје, типови друштвеног система као и облици државне владавине, а у једном таквом спремишту старудија – према пошљаоцу поруке – требало би да се нађе и оваква држава Хрватска. Заправо, може се рећи како је овде име државе (Хрватска) искориштено метонимијски за идеје на којима би држава требало да почива. Онда би у ропотарницу повести требало да оде не Хрватска, него тако устројена држава Хрватска, с импликацијом да би такву „криво сраслу“ државу требало да замени једна нова, другачија Хрватска.

Последњи, трећи (III) тип псеудочитуља представљају оне у којим се оглашава смрт неке друштвене вредности или какавог апстрактног појма (ентитета). Тако је крајем фебруара 2014. године Мостар био облепљен лажним смртвницама с именима фирми које су пропале (Пример 9):

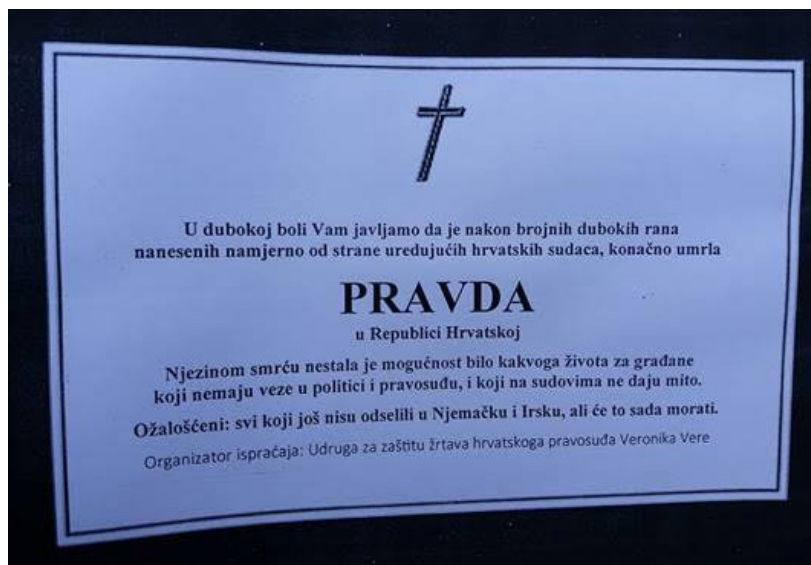
(Пример 9)

Дакле, оглашена је смрт економије Мостара. Уводна фраза је идентична као и у редовним читуљама: *након кратке и тежке болести угасила се ЕКОНОМИЈА МОСТАРА* [...], при чему се посебно може уочити употреба глагола *угасити се*, који припада вишем стилском регистру када се налази уз именицу *живот* (праћену одговарајућим пре- и постмодификаторима) и има значење 'умрети' (нпр. *угасио се живот нашег...*), али овде врло згодно искоришћеним јер се он иначе типично појављује у текстовима када се говори о престанку рада фирми, организација и сл. Испод тога су називи предузећа која више не функционишу: *Хепок д.д., Хекон д.о.о., Житопромет д.д., Феросировина д.о.о., Мљекара Мовита, Декон д.о.о., Творница духана Мостар, Рудник мрког угља... итд.* Већ је било речи о списковима, тј. кумулацији као фигури која је регистрована у псеудочитуљама – и то је и овде случај. Али, за разлику од списка у анализи Примера 6, ово је већ списак који претендује на неисцрпност, неизрецивост, будући да му нема краја. То је сигнализирано и интерпункцијски (трима тачкама) и кориштењем скраћенице *итд.* Према

томе, нису упропаштене само ове фирме него и бројне друге, а све то је допринело ономе о чему ова псеудочитуља говори – суноврату, тј. гашењу економије града Мостара. А тај драматичан економски пад и визуелно је потврђен графиконом чија стрелица упућује на нулу.

Ако се имају у виду етничка и политичка ситуација у Мостару, посебно су занимљиви последњи текстуални блок (тзв. ожалошћени) и симболи представљени на средини горњег дела псеудочитуље. Јер и тај језички део, као и визуелни, упућују на заједничку муку свих етно-конфесионалних група у Мостару, тј. свих становника овога града без обзира на верску и националну припадност: *ожалошћени су радници с обитељима и грађани Мостара*. Актерска идентификација сведена је само на њихову функционалну (*радници*) или статусну спацијалну, локалну (*грађани Мостара*) категоризацију, огољену, без икаквих других додатака, као да се и језички предочава да им ништа друго не остаје и да ништа друго није важно – никаква друга обележја и ознаке припадности – до оно чиме се баве и где живе. А симболика три верска обележја је такође јасна: и јеврејска звезда, и хришћански крст/криж, и исламски полумесец трансцендирају различитости, тј. они овде не разједињују, него управо уједињују становнике којима су главне фирме, од којих, напослетку, зависе њихови приходи, тј. њихова егзистенција, у потпуности уништене.

Последњи пример тиче се једне од главних вредности којима би човек, тј. друштво и цивилизација, требало да се одликују – правде! Тако је средином јануара 2019. године Правда умрла у Хрватској (Пример 10):

(Пример 10)

У дубокој боли Вам јављамо да је након бројних дубоких рана нанесених намерно од стране уредујућих хрватских судца, коначно умрла ПРАВДА у Републици Хрватској.

Њезином смрћу нестала је могућност било каквог живота за грађане који немају везе у политици и правосуђу, и који на судовима не дају мито.

Ожалошћени: сви који још нису одселили у Њемачку и Ирску, али ће то сада морати.

Организатор испраћаја: Удруга за заштиту жртава хрватског правосуђа Вероника Вере

Новине су извештавале како је удружење грађана Вероника Вере, основано да пружа помоћ и заштиту жртвама правосуђа, 16. јануара 2019. године одржало прави перформанс пред Општинским судом у Загребу, појавивши се с ковчегом на коме је била читуља с горенаведеним текстом. Чланови овог удружења носили су још и транспарент: „Читајте законе, а не политичке налоге“, уз попис судија за које се сматра да

су доносили такве пресуде које су биле директна последица њиховог коруптивног понашања и примања мита.

У основи, ова је псеудочитуља сачињена као отпужница усмерена дифузно, ка неименованом адресату, али таквом да би га примаоци поруке – пре свега на основу ширег друштвено-историјског контекста – ипак могли идентификовати, макар у тим идентификацијама и било разлика. Тачније речено, овако компонована оптужничка лажна осмртница јасно детектује ко је директно одговоран за смрт Правде у Хрватској: *уредујући хрватски суци*, који су *намјерно наносили бројне дубоке ране* Правди, али је имплицирано – и то је оно што остаје на примаоцима поруке да сами „допуне“ – да је неко (= тако постављен политички систем) омогућио да корумпирано правосуђе дели правду, тј. неправду. На то се указује оним текстуалним сегментом у коме се каже како је *нестала могућност било каквог живота за грађане који немају везе у политици и правосуђу, и који на судовима не дају мито*. Другим речима, поштен свет нема шта да тражи и ништа добро да очекује у тако устројеном друштву и с таквим судским апаратом. Зато и последња реченица, у којој се идентификују ожалошћени, сутерише да ће ти преостали поштени грађани, који *joш нису одселили у Њемачку и Ирску, то сада морати* и да учине. Тако се и ова псеудочитуља смешта у домен политичке комуникације, односно шаље политичку поруку о томе куда иде (или је већ отишло, завршило) једно друштво оптужујући и критикујући политичку елиту – као што је речено, неексплицитно – због тога што је (не) поступајући довела хрватске грађане до тачке одакле је једино могућно решење – одлазак из земље.

За разлику од других лажних умрлица, пошто је ова настала и оглашена у оквиру јавног перформанса поменутог удружења грађана, она има јасно назначеног аутора и адресанта, овде именованог као *организатор испраћаја (Удруга за заштиту жртава хрватског правосуђа Вероника Вере)*.

На језичко-стилском плану уочава се опет класична уводна перформативна формула *у дубокој боли Вам јављамо [...]*, с етикецијом учтиве дистанцираности (*Вам*), која овде нема иронично значење какво смо видели у бројним претходним примерима, јер ни сама псеудочитуља

није иронично и саркастично интонирана. На синтаксичко-стилистичком плану једино је неуобичајена употреба прилога *коначно* у функцији темпоралног адвербијала предиката оформљеног помоћу гл. *умрети*: *коначно* [је] *умрла ПРАВДА* [...]. Таква конструкција никада се неће појавити у правим читуљама. Разлог је њене реализације у овој лажној смртовници то што се на овај начин жели истаћи колико је дуго борба трајала, колико је Правда покушавала да опстане али, на крају, ипак није могла издржати толике *бројне дубоке ране* нанете од оних који су изабрани управо како би је штитили и чували. Другачије је казано, *уредујући хрватски суици* коначно су дочекали да умре Правда, сама она вредност која њих чини судијама и коју су се судијском заклетвом обавезали да бране.

III. Закључак

Ако се овде предочене псеудочитуље посматрају као вид политичке комуникације, а такво се њихово доменско одређење и лоцирање чини једино логичним уколико се имају на уму учесници у комуникацији (пре свега, јакобсоновским терминима говорећи, у поруци на псеудочитуљама представљени актери или политички потентни ентитети/појмови, као и адресати, тј. они учесници којима су овакве поруке намењене), онда се може заступати и претпоставка – својствена дискурским аналитичарима, посебно онима који су представници тзв. критичке анализе дискурса – да је ова врста политичког дискурса повезана с другим комуникативним догађајима, трансисторијски (дијахроно и синхроно) и транслокацијски (овде и другде), што значи да на овај вид дискурсног остварење утичу и конституишу га други говорни догађаји (и говорни чинови као њихови елементи). То се могло регистровати, пре свега, на основу употребе одговарајућих лексичких јединица, али и по одређеним интертекстуалним траговима (језичким и визуелним).

Уколико се пође од дискурских стратегија експлицираних код нпр. Рут Водак (Wodak 2001) и Теуна ван Дејка (Van Dijk 1998), онда се као макростратегија иза употребе псеудочитуља може одредити дисквалификација политичког противника преко неког његовог својства или поступка. То се уклапа у познати идеолошки квадрат: позитивна

сопствена репрезентација насупрот негативној репрезентацији другог (Van Dijk 1998: 267; Катнић Бакаршић 2012: 400), што почива на овешталој (али очито учинковитој) дихотомији ми : они.¹¹ Та макростратегија је, због одлика (пара)жанра (мисли се на микроформу псеудочитуља, тј. текстуалну и просторну редуцираност), сведена заправо на само једну компоненту ове једначине, тј. идеолошког квадрата – на негативну репрезентацију другог. На језичком плану ова стратегија је остварена номинацијским и предикацијским средствима а она су дала основ и за наведене стилске одлике, док је на плану визуелног кода то остварено одговарајућом симболичком тог ресурса. То значи да је „мимикријска и миметичка“ природа псеудочитуља – ослоњена на жанровске одлике правих читуља само да би оне биле негиране, посувраћене, изигране – услова и овде помињане главне стилске одлике: иронију (сарказам), изневерена очекивања, кумулацију (прављење ограничених листа) и друге.

На основу предочених примера псеудочитуља сва три типа (I, II и III) може се међу њима извести подела на А и Б врсту према критерију искренности/неискренности жаљења, туге, саосећања. То је, у суштини, прагматички критериј који важи за говорне чинове. Тако у једној (А) врсти лажних умрлица пошилац поруке / оглашивач искрено жали за нечим што је нестало, док у другом (Б) случају емитент крајње неискрено ламентује за лажно преминулом (а заправо живом) особом/колективом, тј. гаји управо супротан став, односно осећања према њој/том ентитету. Ова подела коинцидира с разликом између онога што би се могло одредити као општи (универзални) принцип (универзалне вредности), с једне стране, наспрам појединачних (партикуларних) интереса, на другој страни. Тако, када су у питању правда, економија (града) или сама држава (Примери 8, 9 и 10), емитент/аутор искрено жали за оним чега више нема, што је уништено или упропаштено. Псеудочитуља ту

¹¹ Марина Катнић Бакаршић упозорава из чега извире и на чему почива моћ и доминација у дискурсу, односно зашто се људи баш овом дихотомијом служе: „Моћни социјални актери и тзв. елита моћи у друштву манипулирају људском потребом за категоризацијом и дихотомијама, потребом која код индивидуе настаје већ рођењем, када новорођенче почиње свијет дијелити на Ја и Други. Даљом социјализацијом развија се дихотомија по принципу групне припадности, тако да настаје опозиција, тј. опозиције Ми – Они и Ми – Ви. Манипулација овом потребом за дихотомијама погодна је за контролу и доминацију једних друштвених група над другима“ (Катнић Бакаршић 2012: 400).

функционише као предложак за обрачун с онима који су одговорни за деструкцију тих вредности или тог ентитета, другим речима, лажне читуље представљају текст о одговорности за недела/злодела/криминал, који доводе или су већ довели до девастације нечега, тј. онога до чега је емитенту и те како стало. На другој страни, псеудочитуље друге (Б) врсте, у којима се сахрањују живе особе (политичари или проминенте личности који се перципирају као њихови сарадници) или партије представљају прилично прозирно огрешење о Грајсов (Grice 1975) принцип кооперативности и његову максиму истинитости. Ради се, дакле, о очитом кршењу максиме истинитости [енгл. *flouting a maxim*],¹² што производи конверзациону импликатуру генерисану искориштавањем те максиме, а то јесте својствено иронији. У овој, Б врсти псеудочитуља доминира, дакле, неискреност, нема искреног жаљења и симпатија према лажно оглашеној мртвој особи или колективу. Но, нема сумње, заједничко је и једнима и другима (А и Б врсти псеудочитуља) да уместо одговарајућих, пригодних порука – које се граде суспендовањем максиме истине [енгл. *suspending a maxim*], истицањем само позитивних и друштвено прихватаљивих одлика преминулог, што је случај у редовним, правим читуљама – овде се поступа управо супротно: политичарима и њиховим подржаваоцима, следбеницима, симпатизерима приписују се најгоре карактеристике (из перспективе онога ко је емитент поруке) и криминално, нечасно понашање које је довело до застрашујућих последица, о чему се грађани, тј. примаоци порука ових псеудочитуља, на овај начин, преко овог первертованог жанра, и обавештавају.

¹² Чини се да се овде заиста ради о тзв. очитом, сарадничком кршењу максиме истинитости [енгл. *flouting a maxim*], што је, дакле, прозирно огрешење о Грајсову максиму квалитета, чега ће саговорник, тј. адресат поруке, лако бити (постати) свестан, а не да се ради о покушају да се прималац поруке поруке хотимице обмане изрицањем лажи [енгл. *violating a maxim*].

Литература

1. Баџ 2001: Budge, Ian. Direct democracy. In: Clarke, Paul Barry; Foweraker, Joe (eds.). *Encyclopedia of Democratic Thought*. London – New York: Routledge. S. 224–227.
2. Ван Дејк 1998: van Dijk, Teun. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage. 374 s.
3. Водак 2001: Wodak, Ruth. The discourse-historical approach. In: Wodak, Ruth; Meyer, Michael (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage. S. 63–94.
4. Грајс 1975: Grice, Paul. Logic and Conversation. In: Cole, Peter; Morgan, Jerry L. (eds.). *Syntax and Semantics*, Vol. 3. New York: Academic Press. S. 41–58.
5. Еко 2013: Eco, Umberto. *Ispovesti mladog romanopisca: predavanja u čast Ričarda Elmana* [prevod dela: *Confessions of Young Novelist* / Umberto Eco, prevod: Lazar Macura]. Beograd: Službeni glasnik. 208 s.
6. Катнић Бакаршић 2012: Katnić-Bakaršić, Marina. Uloga zamjenica *mi* i *oni* u konstrukciji odnosa moći u diskursu. In: Halilović, S. (ur.). *Bosanskohercegovački lingvistički kongres*, knj. I. Sarajevo: Slavistički komitet. S. 399–407.
7. Ковачевић 1996: Ковачевић, Милош. О стилематичности апросдокетонских структура. In: *Stylistyka*. Бр. V. С. 279–289.
8. Рихтман Аугуштин 1978: Rihtman-Augustin, Dunja. Novinske osmrtnice. In: *Narodna umjetnost: časopis za etnologiju i folkloristiku*. Zagreb. God. 15, br. 1. S. 117–175.
9. РСЈ 2011: Николић, Мирослав (ред.). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска. 1561 с.
10. Савић 1993: Savić, Svenka. *Diskurs analiza*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 187 s.
11. Савић 1997: Савић, Свенка. Дискурсне особине изјава саучешћа. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. Год. XL, бр. 2. С. 259–266.
12. Савић 1998: Savić, Svenka. Diskursne osobine čitulja. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Novi Sad. God. XLI, br. 2. S. 141–152.
13. Софтић 2018: Softić, Aiša. Novinske osmrtnice i transnacionalna praksa u Bosni i Hercegovini. In: *Godišnjak/Jahrbuch*. Sarajevo. Br. 47. S. 215–224.
14. Степанов 2024: Stepanov, Strahinja. *Ogledi iz jezika u primeni: od tekstualne do kritičke analize*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 229 s.
15. Тодоровић 2014: Тодоровић, Стефан. Језичко-идеолошка прича о мртвима: лингвокултуролошке карактеристике новинских читуља. In:

- Бошковић, Драган (ур.). *Филологије vs идеологије*. Крагујевац: Филум. С. 79–90.
16. Чоловић 1974: Čolović, Ivan. Uvod u analizu novinskih tužbalica. In: *Kultura: časopis za teoriju kulture i kulturnu politiku*. Beograd. Br. 25. S. 168–178.
 17. Чоловић 1984: Čolović, Ivan. Značenje novinskih tužbalica. In: *Etnološke sveske*. Beograd. Br. V. S. 49–56.
 18. Чоловић 2000: Čolović, Ivan. *Divlja književnost*. Beograd: Biblioteka XX vek. 374 s.

Strahinja Stepanov

PSEUDO-OBITUARIES: DISCOURSE AND STYLISTIC FEATURES

Summary

This paper focuses on the recently emerging (para-)genre of political communication: *pseudo-obituary* (or *false obituary*). To begin with, we need to contrast the traditional, “classical” notion of obituary with the notion of pseudo-obituary, which is done in the first section of the paper. Afterward, ten examples of pseudo-obituaries that are taken from the contemporary political discourse in Serbia, Bosnia and Herzegovina, Croatia, and Montenegro are studied and their main discourse and stylistic features are highlighted. According to the analysis, three major types of pseudo-obituaries can be distinguished by the criteria of what kind of being/entity is presented as dead/deceased. These beings/entities are (I) individuals (persons), who are either politicians by function or connected with politicians, secondly, these (II) might be some sort of organizations or institutions, type of a so called “collective body”, and finally, these (III) may be abstract concepts or values. Upon further investigation, it is revealed that these three types of false obituaries can be divided into two groups based on the criterion of sincerity: (a) false obituaries where the addressee sincerely grieves for the deceased, i.e. a devastated or ruined entity (the first group); and (b) false obituaries which show that the sender is being extremely disingenuous when expressing grief or sorrow for somebody/something that is falsely presented as dead/deceased (the second group). In the concluding section of the paper, these two

groups of pseudo-obituaries are analysed in more detail in accordance with Grice's cooperative principle and his maxims.

Keywords: pseudo-obituaries (fake obituaries), genre hybridization, political communication, manipulation, defamation.

Страхиња Степанов
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2
21 000 Нови Сад
Србија
strahinja.stepanov@ff.uns.ac.rs

Елена Стоянова

МЕТАФОРА КАК ИНСТРУМЕНТ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ В БОЛГАРСКОМ МЕДИАДИСКУРСЕ

В статье рассматриваются вопросы популяризации научного знания в медиа. Материалом исследования послужили болгарские медиатексты экологической проблематики. Проблемы экологии представляются наиболее освещаемыми в Болгарии в контексте политики ЕС. Метафора видится одним из инструментов популяризации, являясь механизмом продуцирования и трансляции языковых средств, рычагом привлечения внимания и поддержки интереса, формой речевого креатива и способом рациональной оптимизации языковых средств.

Ключевые слова: медиа, метафора, научная проблематика.

Исследование метафоры начинается с изучения ее как тропа и рассмотрения ее эстетической значимости в поэтике и риторике, впоследствии выливаясь в семантическое, прагматическое и семиотическое ее осмысление. На современном этапе происходит консолидация различных направлений научной мысли, метафора изучается в междисциплинарном аспекте в парадигмах когнитивной лингвистики, психолингвистики и лингвокультурологии. Новый ракурс исследований позволяет увидеть в метафоре ключ к познанию и пониманию основ мышления, национально-культурных особенностей восприятия и создания национальной и универсальной моделей мира.

Исследователи обращают внимание на уникальные возможности метафоры в производстве знания и ее роль в процессе научного освоения мира, что ведет к утверждению эпистемологической значимости

метафоры в научном познании. Дж. Лакофф и М. Джонсон рассматривают метафору “как неотъемлемую часть человеческого восприятия действительности и как средство для создания новых значений и новых сущностей” (Лакофф/Джонсон 1980: 195). М. Блэк пишет, что „возможно, каждая наука должна начинать с метафоры и кончать алгеброй и, возможно, без метафоры никогда не могло быть никакой алгебры“ (цит. по: Гусев 1988: 108). Первостепенную роль метафорическому сознанию в науке отводит Х. Ортега-и-Гассет, полагающий, что метафора является не только необходимым орудием познания, но и формой научной мысли: “огромное здание Вселенной покоится на крохотном и воздушном тельце метафоры” (Ортега-и-Гассет 1990: 77). Кроме того, метафора представляется функциональной основой научного языка и необходимой и неотъемлемой частью познавательного процесса в науке (Хессе 1965: 10).

Целью данного исследования является рассмотрение метафоры как инструмента популяризации научного знания. В качестве материала используются болгарские медиатексты экологической проблематики, эксцерпированные из онлайн-изданий. Актуальность исследования обусловлена повышением значимости распространения научного знания в современном обществе. При этом популяризаторскую функцию берут на себя медиа.

Медиатексты представляются вторичными по отношению к научному дискурсу и понимаются в качестве прагматически ориентированного способа вербализации и трансляции научного знания. Он направлен на диффузию научного знания, его восприятие и усвоение массовым адресатом-непрофессионалом. В медийном дискурсе значительно активизируются символические структуры (прецедентные феномены, фразеологизмы, устойчивые сравнения и т.п.), обуславливающие оптимизацию восприятия научного знания. Важная роль отводится метафоре, выступающей одной из стратегий популяризации научного знания. Метафора как модель обобщает и актуализирует накопленный опыт, посредством чего создается доступность материи. С другой стороны, метафора обеспечивает категоризацию нового знания. Посредством метафоризации происходит формирование многих терминологических

сочетаний. Под метафоризацией понимается опосредованная совокупностью когнитивно-коммуникативных стратегий популяризации вербализация прагматически переработанного научного знания (Уткина 2006). Исследователи определяют ее как „обработанное при помощи стратегий популяризации научное знание“ (Мишланова/Уткина 2008: 25). Подобная рамка субъективной модальности в руках журналиста, выступающего посредником между профессионалом-ученым и онлайн-адресатом, обуславливает понимание научной информации и ее усвоение адресатом.

В последние несколько десятилетий материалы из различных областей научного знания начинают активно проникать в болгарские медиа. На наш взгляд, это связано с рядом причин и сформировавшимися для этого благоприятными условиями. Несомненно, непрерывная модернизация научной сферы в мире и назревшая необходимость популяризации научного знания в обществе в целях его экономической стабильности влияет и на ситуацию в Болгарии.

В Болгарии существовали определенные традиции в развитии таких научных дисциплин, как математика, физика, астрономия, биология, информационные технологии, в которых болгарскими учеными были достигнуты известные постижения. Однако в 90-х годах XX века действие советской модели развития науки и научно-исследовательского взаимодействия прерывается. Прекращается на время и популяризация науки. С 2005 года начинается интеграция страны в европейское пространство, регламентируются политика, меры и инструменты реализации научно-исследовательской деятельности. Наука с 2012 года объявляется одним из приоритетных направлений развития страны в контексте европейского строительства (принимается Национальная стратегия развития научных исследований (2012–2020 г.), а затем и актуализация этой Национальной стратегии (2017–2030 г.), по причине наблюдающегося устойчивого спада в области научных исследований и невыполненных обязательств по отношению к ЕС).¹ Анализ состояния

¹ Национална пътна карта за научна инфраструктура, Решение на Министерския съвет № 692 от 21 септември 2010 г.; Национална стратегия за развитие на научните изследвания в Република България (2012–2020 г.); Актуалирана Националната стратегия за развитие на научните изследвания в Република България (2017–2030 г.); Иновацион-

национальной системы научных исследований и динамики позиций Болгарии в области научных исследований на международном уровне демонстрирует явное отставание страны, на фоне наличия научного потенциала и исследовательского духа ученых, функционирования научных центров и относительного улучшения научной инфраструктуры.

Недостатки нормативной базы, незначительное финансирование научной сферы, низкий социальный статус болгарских ученых, демографический срыв и невозможность приостановить процесс оттока талантливых молодых исследователей из Болгарии, а также переструктурирование индустрии, отсутствие интенсивного трансграничного торгового сотрудничества и др. — тормозят развитие науки и научно-исследовательской интеграции Болгарии в европейское пространство. Рефлексией этих процессов видится все еще недостаточная популяризация научного знания в медиа.

По всей вероятности, проявление внимания к науке со стороны государства и наличие национальной политики в контексте европейского развития начинает стимулировать популяризацию научного знания в медиа. Национальные медиа активно освещают на страницах газет политику страны в области экологии (*зеленая политика ЕС — зеленая экономика*), инновативных достижений и ИТ-технологий.

На рубеже XX-XXI вв. проблемы экологии приобретают глобальный характер. Экология трансформируется в комплексную интегративную науку, объединяющую по разным подсчетам от 100 до 130 научных дисциплин, разделов и направлений (Ковязина 2006). Кроме того, глобальность данного научного знания и актуальность экологической проблематики обуславливает ее применимость к другим сферам (*экология души, языка, культуры, человека* и т.п.).

Экологическая проблематика утверждается в СМИ, когда начинает проявляться негативное влияние вторжения человека в природу и возникает явная необходимость ее защиты. Появляются партии и обще-

на стратегия за интелигентна специализация 2014–2020; Национална стратегия за висше образование 2021–2030 г.; Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, 2014–2020 г.; Рамковата програма за научни изследвания и иновации „Хоризонт 2020“, 2014–2020 г.; „Хоризонт Европа“ Рамковата програма на ЕС за научни изследвания и иновации 2021–2027 г. и др.

ственные движения *зеленых* в разных государствах. *Зеленые* выступают за сокращение потребления энергии и применение альтернативных энергетических источников, за развитие безотходных производств и технологий и т. д. В ряде государств (например, в Германии) *зеленые* начинают свое существование как „антипартия“, впоследствии их деятельность приобретает экологическую направленность и расширялась социальной проблематикой. С начала 2000-х годов *зеленые* составляют фракцию Европарламента.

В современных медиатекстах популяризируется экологическая тематика как часть актуальной политики Евросоюза. Болгарские медиатексты по теме экологии включают следующую проблематику: зеленая экономика, глобальное потепление климата, загрязнение воздуха и воды — в частности, проблемы Черного моря, генетически модифицированные продукты, польза гомеопатии и вакцинирование.

Экологическая научная отрасль характеризуется становлением соответствующего терминологического аппарата как основы научного знания. Одним из способов его формирования представляется метафора. При этом метафора выступает средством экспликации, интерпретации и оценки научной информации, способствуя расширению и упорядочению системы знаний человека.

В ходе анализа эксцерпированного материала выделяется несколько групп, в основе которых лежит признаковая метафора.

1. Термины, образованные путем метафорического переноса с компонентом *зеленый*, реализующие сему 'экологичный'.

Зеленый цвет ассоциируется с жизнью, природой, уважением к окружающей среде и выступает интернациональным символом движения за экологию. На основе данного ассоциативного ряда происходит формирование ряда метафорических сочетаний: *зеленая экономика, зеленый переход, зеленая энергия, зеленое электричество, зеленая сделка, зеленый компонент, зеленый пакт, зеленая инвестиция, зеленые поезда и автобусы* и др. (болг. *зелена икономика, зелен преход, зелена енергия, зелен ток, зелен пакт, зелени инвестиции, зелени влакове и автобуси*). Метафорические словосочетания в медиа приобретают терминологическую направленность, отличаются устойчивостью и тяготеют к однозначности.

Например: ББР и НСИ ще проучват готов ли е бизнесът за **зелената сделка** (24 часа 15.08.2022); НСИ ще спомогне в анализа на търсенето на възможности за финансиране за **зелен преход** и въвеждането на ESG стратегии (екология, социалното развитие и фирмено управление) в предприятията (24 часа 15.08.2022); Севдалин Желев: "Топлофикация Русе" върви уверено към **зелената енергия** (24 часа 19.07.2022); Когато става въпрос за **зелени инвестиции**, тя е пионер в предлагането на финансиране за енергийна ефективност — стартира такива кредити още преди 15 години (24 часа 17.12.2021); България е с най-голяма клонова мрежа в групата и навсякъде се използва **зелен ток** (24 часа 17.12.2021); Според **зеления пакт** до 2030 г. въглеродните емисии трябва да се свият с 55%, което поставя България в трудна ситуация, тъй като между 40 и 60% от електроенергията, която ползват населението и бизнесът, е от въглищни централи (24 часа 26.05.2021); Сътрудничеството предвижда също съвместни публични прояви, обучения, конкурси с фокус върху инвестиционната активност със социален, „**зелен**“ и икономически компонент (24 часа 15.08.2022); Транспортът на бъдещето: **Зелени влакове** заменят дизеловите (streetwatch.bg 24.07.2020) и др.

А сочетания **зеленая идея**, **зеленая инициатива**, **зелено мислене** (болг. **зелена идея**, **зелена инициатива**, **зелено мислене**) развивают значение екологической ответственности. Появляется и термин **зеленый пиар** (болг. **зелен пиар**), связанный с продвижением идеи социальной ответственности компании в сфере экологии. Например: **Зелен пиар** ли са 30% климатичен бюджет на ЕС (Дневник 07.08.2020); **Зелено-то мислене** е във всеки детайл — осветлението е LED, през годините се подобрява и системата за умно отопление и климатизация (24 часа 17.12.2021); "Топлофикация Русе" е изцяло **въвлечена в зелената идея** (24 часа 19.07.2022); Много се колебаехме какво да му подарим, тъй като той винаги подкрепя нашите **зелени инициативи** реших, че е моментът да му подарим **чинар** (24 часа 27.05.2022).

Метафора активно влияе на процеси полисемии, что отражается на лексическом состоянии языка. Так, в болгарском языке **зеленая метафора** отличается значительным разнообразием семантики.

2. Сема екологичности реализуется в сочетаниях с компонентом *екологичный* и при реализации экономии усилий — *еко*. Данные метафоры транслируют ассоциации безопасности для природы. В этой связи в обществе получает широкое распространение концепция эко-стиль или экологичный образ жизни: *болг. еко стил, еко хотел, екопроект, екотуризм, екокатегория, еко-новини* и др.

Например: *Вицепрезидентът изтъкна необходимостта от развитие на интегрирана и интермодална транспортна система — различните видове транспорт не трябва да се противопоставят, а да си взаимодействат, да се допълват и да се използват силните страни на всеки вид транспорт, с оглед постигане на по-ефективна, конкурентоспособна и екологична транспортна услуга, която да е в полза на бизнеса, икономическите оператори и населението* (24 часа 12.04.2022); *В България по искане на общините за т.нар. зони с ниски емисии миналото лято беше променена наредбата за техническите прегледи и бяха въведени екостикери с екологичната група на автомобила в зависимост от замърсяването. Затова и на предното стъкло се поставя стикер с чип, на който е отбелязана екокатегорията, разделена в България на 5 групи* (24 часа 12.01.2022); *Първото ограничение ще обхване само малкия ринг на градския център, като влезе в сила от 1 декември тази година и ще важи за най-замърсяващите автомобили от първа екологична група* (24 часа 19.07.2022); *Това са автомобилите, които нямат екологичен стандарт* (24 часа 19.07.2022); *С два екопроекта градът отчита сериозен спад на вредните емисии* (24 часа 18.07.2022); *Вече поставихме 5 еко-вендинг машини за разделно събиране на пластмасови опаковки в столичните паркове... Осигурените 4 кучемата и един екоавтомат за птици, съчетават разделното събиране на отпадъци, енергийната ефективност на слънчевите панели и грижата за животните* (24 часа 20.05.2022).

3. Третью группу метафор составляют терминологические сочетания с компонентом *чистый*, которые транслируют сему незагрязненности, сохранности природы в первозданном виде.

Например: *В рамките на проекта “Чисти технологии за устойчива околна среда — води, отпадъци, енергия за кръгова икономика” със*

средствата на оперативната програма Центърът по компетентност "Clean & Circle" вече разполага с новозакупени източници за Лабораторията по плазмени технологии (www.night.nauka.bg); Друг проект с обществена и екологична значимост, е използването на биогорива. Биомасата е **чист** и възобновяем **продукт** (24 часа 20.06.2022); През 2019 г. "Топлофикация Русе" стартира реализацията на проект, който ще допринесе за производството на **чиста енергия** (24 часа 07.03.2022); Кръглата маса събра гледните точки на представителите на изпълнителната и законодателната власт, бизнеса, образованието и неправителствения сектор, за да бъдат набелязани най-важните задачи по пътя към **чист** и устойчив **транспорт** (24 часа 12.04.2022).

4. Встречается сочетание компонентов экологический и чистый, реализующее значение 'экологически чистый, безопасный для человека'. Например: Той призова властта към създаване на механизъм, който да поощри хората да купуват нови **екологично чисти автомобили**. В момента статистиката показва, че едва 1% от продадените в България коли са електрически или хибридни, докато в Европа са над 30% (24 часа 12.04.2022).

5. Сочетание с компонентом *низкий, нулевой* транслирует сему 'не загрязняющий окружающую среду, дружелюбный по отношению к окружающей среде': На поредното разглеждане на Наредбата за **ниско-емисионни зони** в София, отново нито един съветник, извън групата на ГЕРБ-СДС, не подкрепи доклада за въвеждане на такива зони в централната градска част на столицата (24 часа 19.07.2022); Въвеждането на **зони с ниски емисии** е разпространена и ефективна мярка, която много европейски столици и големи градове прилагат като мярка в борбата с мръсния въздух (24 часа 19.07.2022); Подготвена ли е България за **транспорт с нулеви емисии** (24 часа 12.04.2022).

Популяризация научного знания тесно связана с привлечением внимания адресата к науке. Метафора хорошо справляется с этим, одновременно выполняя несколько функций: она не только притягивает своим творческим решением и вызывает интерес к той или иной рассматриваемой научной теме, но и оптимизирует используемые средства в контексте речевой экономии. Нередко „загадочность“ и неясность

метафоры выступает триггером для знакомства с материалом. Чтобы понять „творческую“ и/ли „экономичную“ метафору, необходимо прочитать медиатекст. Таким образом, манипуляторная потенция метафоры служит инструментом популяризации научного знания. В качестве иллюстрации приведем один пример.

В газете *Дума/Слово* в апреле 2024 года появилась статья *Зелен рекет* / Зеленый рэкет. Емкость метафоры в заголовке, однако, никак не способствует ее восприятию, а наоборот, провоцирует и подталкивает читателя познакомиться с материалом. Лишь в ходе чтения статьи становится понятным, что это за рэкет и какое отношение имеет он к экологии.

Зелен рекет. Парламентът слага край на зеления рекет. С промени в Закона за насърчаване на инвестициите се слага край на възможностите на зелени екологични неправителствени организации да бавят и обжалват процедурите по одобрение на обектите от национално значение (Дума, 10.04.2024) — русск. букв. Зеленый рэкет. Парламент прекращает зеленый рэкет. С изменением в законе о стимулировании инвестиций положен конец возможностям зеленых эко неправительственных организаций задерживать и обжаловать процедуры по одобрению объектов национального значения.

Таким образом, современный болгарский медийный дискурс становится сферой популяризации науки. Поскольку медиатекст является прагматически ориентированным способом представления и трансляции научного знания, в процессе популяризации важную роль выполняет метафора. Она способствует пониманию научного знания и усвоению адресатом, в силу способности основываться на накопленном опыте, обобщать и актуализировать его. Метафора не только продуцирует научное знание, но и сохраняет и транслирует его посредством устойчивых сочетаний. При этом проявляются оптимизирующие и креативные возможности метафоры, привлекающей внимание адресата к научной информации.

Литература

а)

1. Ефременко 2006: Ефременко, Д. В. *Эколого-политические дискурсы: Возникновение и эволюция*. Москва.
2. Ковязина 2006: Ковязина, М. А. *Функциональная модель двуязычного экологического словаря-тезауруса*. Автореферат к.ф.н. Тюмень.
3. Лакофф/Джонсон 1980: Lakoff, G.; Johnson, M. *Metaphors we live by*. Chicago.
4. Мишланова/Уткина 2008: Мишланова, С. А.; Уткина, Т. И. *Метафора в научно-популярном медицинском дискурсе (семиотический, когнитивно-коммуникативный, прагматический аспекты)*: монография. Пермь.
5. Уткина 2006: Уткина, Т. И. *Метафора в научно-популярном медицинском дискурсе: семиотический, когнитивно-коммуникативный, прагматический аспекты*. Дисс...к.ф.н. Пермь.

б)

1. Борисова/Стоянова 2024: Борисова, Е.; Стоянова, Е. Диалог в новых болгарских медиа. В: *Медиалингвистика*. Вып. 11. Язык в координатах массмедиа: мат-лы VIII Междунар. научн. конференции (Санкт-Петербург, 26–29 июня 2024 г.). Санкт-Петербург. С. 230–234.
2. Гусев 1988: Гусев, С. С. Упорядоченность научной теории и языковая метафора. В: *Метафора в языке и тексте*. Москва. С. 119–133.
3. Занина 2012: Занина, М. А. Метафоризация в научно-популярном дискурсе. В: *Вестник СПбГУ*. Сер. 9. Вып. 3. С. 72–77.
4. Иванова 2007: Иванова, Е. В. К проблеме исследования экологического дискурса. В: *Политическая лингвистика*. Вып. 3(23). Екатеринбург. С. 134–138.
5. Кассирер 1990: Кассирер, Э. Сила метафоры. В: *Теория метафоры*. Москва. С. 33–43.
6. Хессе 1965: Hesse, M. The explanatory function of metaphor. In: *Logik, methodology and philosophy of science: Proceedings of the International congress*. Amsterdam.

Elena Stoyanova

**METAPHOR AS A TOOL FOR POPULARIZING
SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN THE BULGARIAN
MEDIA DISCOURSE**

Summary

The article discusses the issues of popularization of scientific knowledge in the media. The research material is Bulgarian media texts on environmental issues. Environmental issues seem to be the most covered in Bulgaria in the context of EU policy. Metaphor appears to be one of the popularization tools, being a mechanism for producing and transmitting linguistic means, a lever for attracting attention and maintaining interest, a form of speech creativity and a way of rational optimization of linguistic means.

Key words: media, metaphor, scientific issues.

Елена Стоянова
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
Факултет по хуманитарни науки
Катедра: Руски език
elvikstoyanova@shu.bg

Elena Stoyanova
Konstantin Preslavsky University of Shumen
Shumen, 9700
115, Universitetska str.
elvikstoyanova@shu.bg

STILISTIČKA DIFERENCIJACIJA JEZIKA VIRTUELNOG RAZUMA

Predmet analize jeste stilistička diferencijacija jezika vještačke inteligencije (engl. artificial intelligence – AI) u okviru njene globalne stratifikacije. Riječ je o oblasti opšte lingvistike i stilistike u kojoj se prepliću razgradnja ljudskog jezika i razgradnja jezika AI. U radu se razmatra pitanje opšteg raslojavanja jezika AI i njegovog [raslojavanja] važnog dijela – stilističkog/stilskog, koji je trenutno u povoju, ali dobija vidljive konture. Analiza se sastoji od četiri dijela: u prvome se govori o globalnom raslojavanju jezika biološkog uma, u drugom o diferencijaciji jezika interneta, u trećem o razgradnji jezika virtuelnog uma, a u četvrtom o stilistici virtuelnosti i stilovima virtuelnosti.

Ključne riječi: stilistika, raslojavanje jezika, internet, vještačka inteligencija, stilovi virtuelnosti.

0. Jedan od značajnih aspekata virtuelnosti jezika i stila jeste globalna diferencijacija jezika AI, slična opštem raslojavanju ljudskog jezika, ili djelimično različita. Stilističko/stilsko raslojavanje jezika AI dio je opšte razgradnje njenog jezika (Tošović 2018).¹

1. U lingvističkoj teoriji obično se spominju sljedeće vrste globalne diferencijacije: teritorijalna (dijalekti, regionalne varijante itd.), socijalna (sociolekti, žargoni itd.), dženderska (muška i ženska varijanta jezika), starosna (dječiji govor, govor mladih, govor odraslih), funkcionalnostilska

¹ Na temu stilističkog/stilskog raslojavanja prirodnog jezika (između ostalog, i u odnosu na druge vidove razgradnje jezika) napisan je niz radova tipa: Gregory 1967; Hartung/Sconfeld 1981; Hausenblas 1973; Heinemann 1974; Horálek 1965; Ivanová-Šalingová 1962; Mistrík 1970; Radovanović 1986; Strevens 1964; Аврорин 1975; Баранникова 1973; Билимович 1973; Гавранек 1967; Головин 1969; Гухман 1977; Кожин и др. 1982; Кожина 1983; Леонтьев 1968; Наер 1985; Степанов 1975, 1976; Шмелев 1977; Ярцева 1974 и др.

(funkcionalni stilovi) i individualna (idiolekti). Međutim, u odnosu na to koliko se jezik široko raslojava, izdvajanje samo navedenih tipova dosta je ograničeno i nedovoljno za cjelovito sagledavanje ovoga veoma kompleksnog fenomena.

2. Pitanjima opšte stratifikacije jezika biološkog uma bavili smo se postepeno, po fazama. (a) Od 1988. do 2002. pokušali smo da spoznamo funkcionalnostilsku diferencijaciju jezika kao jednu od vrsta raslojavanja, što smo predstavili u monografiji *FUNKCIONALNI STILOVI* (Tošović 1988), a potom i u njenoj znatno proširenoj verziji (Tošović 2002). Stožeri toga funkcionalnostilskog modela bile su tri kategorije: funkcionalni stil, funkcionalni međustil i funkcionalnostilski kompleks (Tošović 1988: 202). U funkcionalne stilove spadaju stilovi iza kojih stoje globalni vidovi ljudske djelatnosti: književnoumjetnički (umjetnost), publicistički (publicistika), naučni (nauka), administrativni (uprava, zakonodavstvo, politika) i razgovorni (usmena komunikacija). Funkcionalni međustilovi predstavljaju vrste stilskog raslojavanja jezika koje se ne uklapaju samo u jedan funkcionalni stil, već se nalaze na rubu najmanje dvaju, dakle u sivoj zoni (takvi su epistolarni, memoarski, retorički, reklamni i dr.). Funkcionalnostilske komplekse čine jezički varijeteti koje nastaju u parnim oblastima ljudskog života i djelatnosti kao što su: usmena i pismena komunikacija, svjetovna i vjerska djelatnost, vojni i civilni sektor. U pripremi drugog izdanja *FUNKCIONALNIH STILOVA* (Tošović 2002) došli smo do zaključka da se stilsko raslojavanje jezika može sistematski i sveobuhvatno razmatrati samo u korelaciji sa drugim vidovima globalne diferencijacije. Kao rezultat nastao je model opšte jezičke stratifikacije predstavljen u više članaka (Tošović 2004^a, 2004^b, 2004^c, 2006, Tošović 2005). (b) Od 2015. do 2018. godine u centru naše pažnje našla se globalna diferencijacija jezika interneta. Ona je opisana u knjigama *ИНТЕРНЕТ-СТИЛИСТИКА* (Тошович 2015) i *СТРУКТУРА ИНТЕРНЕТ-СТИЛИСТИКИ* (Тошович 2018) te predstavljena u obliku modela koji čine sedamnaest tipova. U posljednjoj knjizi posebno mjesto zauzima generatorski internet, tj. automatsko generisanje veb-tekstova. (c) Nedavno smo počeli da proučavamo pitanje da li je moguće govoriti o globalnoj razgradnji jezika AI. Pri tome smo se naslonili na period započet 1988 (kada smo izradili model diferencijacije jezika biološkog uma) i željeli

da provjerimo koliko je taj pristup pogodan da se primijeni na diferencijaciju jezika virtuelnog uma, posebno da saznamo u kojoj se mjeri nebiološko raslojavanje poklapa sa biološkim i koliko se međusobno razlikuju.

3. Naš je pristup sveobuhvatan i polazi od dva glavna tipa prirodnog jezika – ekstrovertnog i introvertnog.

4. Osnova ekstrovertne diferencijacije jeste centrifugalni proces, u kojem u jednom slučaju iz jezika A nastaje B, C, D... X (genealoška diferencijacija), u drugom se jezici strukturno udaljavaju jedan od drugog (tipološka diferencijacija), u trećem dolazi do regionalne varijativnosti (arealna diferencijacija, na primjer, u obliku balkanskog jezičkog saveza), u četvrtom jezik dobija poseban status u društvu (prestižna diferencijacija – međunarodni, svjetski, državni, službeni, radni jezik), u petom jezik postaje izraz kolektiva – naroda, nacije (statusna diferencijacija – nacionalni jezik, narodni jezik) ili pojedinca (individualna diferencijacija jezika), u šestom jezički varijeteti nastaju na bazi kodnog prebacivanja (kompetencijska diferencijacija – maternji i strani jezik).

5. Ekstrovertna diferencijacija jezika AI još je uvijek u začetku, pošto se automatsko generisanje smisaonih, punoznačnih tekstova pojavilo tek nedavno. Stoga možemo samo nagađati u kom će se pravcu razvijati proces ekstrovertne stratifikacije jezika AI. Ako se ponovi raslojavanje ljudskog jezika, onda se može pojaviti genealoška diferencijacija jezika virtuelnog razuma, u okviru koje će novi jezici nastati iz određenog jezika AI. Ukoliko se strukturno budu udaljavali, rezultat će biti tipološka diferencijacija jezika AI. U slučaju formiranja jezičkih zajednica (poput balkanske) govoriće se o arealnoj diferencijaciji jezika AI. Jedan od virtuelnih jezika može preuzeti funkciju maternjeg jezika, drugi stranog jezika, a onda će nastati kompetentna diferencijacija jezika AI. Kada (potencijalno) AI jezik dobije poseban status u društvu, to će dovesti do prestižne diferencijacije, recimo, sa međunarodnim (čak i svjetskim), regionalnim, službenim, radnim i drugim jezicima.

6. Introvertna diferencijacija jeste centripetalna stratifikacija živog jezika unutar samoga sebe. Dakle, radi se o intradiferencijaciji jezika AI. Na osnovu individualnih kvaliteta, svojstava, sposobnosti i vokacije učesnika virtuelne komunikacije, mjesta komunikacije, vremena, svrhe i funkcije komunikacije, načina komunikacije, predmeta komunikacije, generator teksta pretvara

jezički sistem u konkretnu realizaciju koja u globalnoj stratifikaciji prirodnog jezika ima različite nazive: vrsta jezika, način izražavanja, varijanta, varijetet, jezički iskaz, stil, registar, diskurs, oblik postojanja jezika, jezički repertoar, jezički podsistem, podjezik itd. Trenutno je teško reći kakvo će introvertno raslojavanje dati govorna aktivnost AI.

7. Ona će, vjerovatno, kao i slučaju biološkog uma, biti u obliku nekoliko stepeni. Prvi stepen (primarni) već sada formiraju faktori raslojavanja jezika, prije svega mjesto i vrijeme, metod, uzrok, predmet, tema i učesnici u komunikaciji. U drugom stepenu može doći do konkretne razgradnje jezika AI. To može biti: (a) lokaciona diferencijacija, koja će dati arealnu, socijalnu i temporalnu, (b) modusna, koja će generisati stilsku, registarsku, diskurzivnu, tekstualnu, situacionu i medijsku, (c) personalna, koja će generisati somatsku, psihičku, mentalnu i individualnu, (d) orijentaciona, koja će stvoriti teleološku, kodifikacionu i referentnu vrstu. Treći stepen čine lekti – specifične vrste izraza u svim vidovima diferencijacije: 1) lokacijskoj – spaciolekti (teritorijalna diferencijacija), sociolekti (socijalna diferencijacija), hronolekti (vremenska diferencijacija), 2) modusnoj – stilolekti (stilska diferencijacija), registrolekti (registarska diferencijacija), diskursolekti (diferencijacija diskursa), tekstolekti (tekstualna diferencijacija), lokuciolekti (situaciona diferencijacija), medijalekti (medijska diferencijacija), 3) personalnoj – somatolekti (somatska diferencijacija), psiholekti (mentalna diferencijacija), raciolekti (mentalna diferencijacija), logikolekti (logička diferencijacija), idiolekti (individualna diferencijacija), 4) orijentacionoj – teleolekti (teleološka diferencijacija), standardolekti (kodifikaciona diferencijacija), referentolekti (referentni diferencijacija). Ako se razgradnja jezika AI bude još više produbljivala, pojaviće se četvrti stepen sa sublektima, kao što su: (a) spaciolekti: teritorijalne varijante, dijalekti, (b) sociolekti: stratolekti, etnolekti, žargoni, kriptolekti, (c) stilolekti: funkciolekti, stilovi, (d) lokuciolekti: ilokuciolekti i perlokuciolekti, (e) medijalekti: usmeni i pisani lekti, (f) fiziolekti: alterolekti, dženderolekti, patolekti, (g) normolekti: standardolekti i supstandardolekti. Neki lekti vještačke inteligencije već imaju i peti stepen. Oni se, na primjer, formiraju u oblicima funkciolekata, koje čine funkcionalni stilovi, funkcionalni međustilovi i funkcionalnostilski kompleksi.²

² Detaljnije v.: Tošović 2004^a, 2004^b, 2004^c, 2006, Тошович 2005, Тошович 2018.

154

strane čovjeka stilskog materijala koji generiše/generiše AI. Paravirtuelnu stilistiku interesuje kako AI percipira i koristi stilski materijal koji generiše (a) prirodni um (T_{nat}) i (b) virtuelni um (T_{gen}).³

9. Svaki od ta tri tipa virtuelnosti daje kao rezultat odgovarajuće stilove: generatorske, virtuelne i paravirtuelne.

10. Generatorski stilovi nastaju kao proizvod stilske aktivnosti AI. Dvije generacije generatora – prva (do 2022) i druga (poslije 2022) odlikuju se nejednakim funkcionalnim opterećenjem: prvi generatori teksta bili su pretežno monofunkcionalni (koristili su se za kreiranje tekstova samo jednoga stila, bili usmjereni na istu temu ili namijenjeni samo jednoj oblasti života i djelatnosti), a drugi multifunkcionalni (služili su za generisanje tekstova bilo koga funkcionalnog stila, na bilo koju temu i u bilo kojoj oblasti). U skladu sa time, rezultati govorne djelatnosti dolaze kao generatorski monostilovi i generatorski multistilovi. Značajan broj generatora analiziranih u knjizi *ЛИНГВИСТИКА, СТИЛИСТИКА И ПОЭТИКА ВИРТУАЛЬНОСТИ* (Тошович 2024), a ima ih oko 130, spadaju u monogeneratore. Njihov tipičan primjer jeste ChatGPT.

11. Virtuelne stilove čine stilovi čovjeka koji pokrivaju/reflektuju različite vrste irealnosti. Oni imaju dvojni karakter – predstavljaju (a) način izražavanja, prije svega, u fikcionalnoj književnosti, književnosti fiktivnosti, (b) način tumačenja stilova koje generiše virtuelni um. Ovakvi stilovi zahtijevaju odgovor na pitanje (1) kako biološka inteligencija stilski/stilistički oblikuje virtuelna djela, tj. djela o virtuelnosti, (2) kako biološka inteligencija percipira i koristi stilove koje generiše biološka inteligencija, (3) kakva je priroda stilova žive osobe koja razmatra stilove AI.

12. Pomoću paravirtuelnih stilova AI iznosi procjenu o drugom stilu AI, o tekstu drugog stila ili o sadržaju drugog teksta koji je generisala AI (T_{2gen} o T_{1gen}). Takvi stilovi zahtijevaju odgovor na pitanje kako virtuelni razum percipira i tumači stilove koje sam generiše. Glavno pitanje sastoji se u tome može li AI prepoznati svoj vlastiti stil.

13. Postoje dva posebna tipa stilova virtuelnosti: primarni i sekundarni. Primarni nisu izazvani drugim stilovima (ne dolaze u obliku analiziranja, procjenjivanja, zaključivanja kao osnovnoga cilja). Sekundarni su isključivo

³ V.: Тошович 2024.

analitički stilovi, tačnije metastilovi, tj. stilovi stilova. Njihov tipičan predstavnik jeste stil ekspertize, pomoću koga AI daje procjenu o drugom stilu, o tekstu drugog stila virtuelnog uma ili o sadržaju drugog teksta koji je stvorio čovjek (T_{gen} o T_{nat}).

14. Svaki stil virtuelnosti zasnovan je na određenom postupku kao što je modifikacija, imitacija, konstrukcija, rekonstrukcija i destrukcija..., pa iza tih postupaka stoji odgovarajući stil: modifikacioni, imitacioni, konstruktivni, destruktivni... Što se tiče modifikacionih stilova, radi se o kreiranju novog dizajna, primjeni različitog formata, preoblikovanju simbola itd. Pomoću nekih generatora mijenja se forma T_1 , a sadržaj ostaje isti. Kada je u pitanju imitacioni stil, početnom T_1 imitacionog stila S_1 odgovara T_2 imitacionog stila S_1 . Konstruktivni stil javlja se u slučajevima kada T_2 nastaje od različitih elemenata/dijelova T_1 , pri čemu se T_1 pojavljuje ponekad u obliku tabele sa kliširanim frazama raspoređenim u kolone i u određenom redoslijedu. AI može da ispolji svoje kreativne stilske sposobnosti i u generisanju izmišljenih svjetova. Izvorni materijal za destruktivni stil jesu precedentni tekstovi T_1 , podložni svjesnoj destrukciji. Bogatu građu nudi dio interneta koji nazivamo destruktivnim (detaljnije v.: Тошович 2018). S tim u vezi postavlja se pitanje u kojoj je mjeri AI uključena i može biti uključena u ovaj segment virtuelne komunikacije.

15. Vještačko generisanje književnoumjetničkih tekstova jeste najsloženija oblast. Teškoće proizilaze iz bitnih karakteristika takvih tekstova, kao što su dezautomatizacija, narušavanje predvidljivosti, efekat prevarenog očekivanja, pomjeranje značenja, pojava otežale forme i sl. Ali već sada generatori proizvode djela koja su veoma bliska prirodnim, ili njima slični, pa je ponekad teško utvrditi šta je napisao čovjek, a šta mašina. Među različitim mogućnostima automatskog pisanja književnoumjetničkog teksta ističu se sljedeće: 1) generisanje nove verzije književnog djela, 2) finalizacija nedovršenog romana (u našoj terminologiji romana trotačke) i 3) umjetnička reinkarnacija. Što se tiče kreiranja nove verzije umjetničkog teksta, AI je u stanju da sačini više verzija pjesama, pripotekstova, romana. Ona može da završi nedovršeni roman, ali da bi se to uradilo, potrebno je da se unese cijeli tekst (može se uzeti i njegov posljednji dio, s tim što se neće dobiti isti rezultat kao kada se izabere puna verzija originala). Vrsta teksta koja će biti generisana

zavisi od zahtjeva (uputa, preciziranja) koji se daju virtuelnom umu, a koji se tiču vrste teksta, prirode teme, izbora likova, načina organizovanja prostora i vremena... AI može da nastavi bilo koju priču. AI može da „oživi“ bilo koga pisca, pri čemu se kvalitet povećava bukvalno svakim danom. Takvi generatori funkcionišu na bazi mnogih promjenljivih parametara (kao što su dužina teksta, tema, broj uvodnih riječi, gramatičko vrijeme i sl.), koji omogućuju da se nastavljaju, prepisuju postojeći segmenti, ubacuju dodatni dijelovi, zamjenjuju riječi njihovim sinonimima ili sličnim riječima.

16. Generatori se sve više uvode u onlajn-medije, onlajn-novinarstvo, publicistiku. AI već sada može automatski da piše tekstove o širokom spektru tema, čiji kvalitet odgovara trenutnom tehnološkom razvoju. Npr. generatorski novinar Wordsmith 'Kovač riječi' generiše milione članaka svake nedjelje i automatski kreira koherentan tekst iz sirovih podataka brzinom od preko hiljadu zabilješki u sekundi. Novinski tekstovi pišu se gotovo „ljudskim“ jezikom i sadrže jasnu strukturu: uvod, utvrđivanje problema, činjenice, mišljenja, zaključci. AI sačinjava tekstove na različite teme, iz različitih razloga i za široke potrebe. To može biti: (a) automatska obrada i prezentacija vijesti o sportskim temama (takmičenjima), pružanje informacija o vremenu i katastrofama, pisanje članaka za djecu, slanje upozorenja o zemljotresima, pripremanje dijelova kriminalne hronike, organizovanje poruka o ekonomskim temama, plasiranje izvještaja sa berzi i o aktivnostima kompanija, priprema čitulja, sastavljanje članaka o naučnim otkrićima, izrada tekstova o predizbornim kampanjama, transkripcija intervjua, prepoznavanje trendova itd. AI može da proizvodi dvije vrste vijesti: istinite i lažne. Za ove druge (kreiranje dezinformacije i nepouzdanog novinskog materijala) razvijeni su generatori lažnih vesti, koji koriste algoritme za obradu prirodnog jezika kako bi kreirali tekstove koji zvuče vjerodostojno (mogu da sadrže reference na fiktivne izvore ili da iskrivljuju stvarne događaje). Savremeno novinarstvo doživljava velike strukturne i kvalitativne promjene uvođenjem AI u proces prikupljanja materijala, njegove obrade i analize, što je dovelo do pojave nove discipline – generatorskog novinarstva, koje drugi autori nazivaju robotsko novinarstvo, robot novinarstvo, programsko (programirano) novinarstvo, sajber-novinarstvo. Iza autora publicističkih tekstova koje generiše AI stoje novinari-generatori, ili u

terminologiji drugih istraživača: bionovinari, roboti-novinari, sajber-novinari, roboti-dopisnici, elektronski novinari itd.

17. U kategoriji naučnih tekstova vještačka inteligencija posebno je usmjerena na generisanje referata namijenjenih studentima. Ovi tekstovi spadaju među najpopularnije u pretraživačima. Pošto interesovanje za takve radove prevazilazi mogućnosti onih koji ih pišu, pokušava se da se generišu automatski. Može se pretpostaviti da već postoje automatski generisani (u cjelini ili djelimično) naučni članci (ne samo naučno-popularni) objavljeni pod određenim imenom bez navođenja AI kao autora, koautora, asistenta, pomoćnika, izvora, što se može izroditi u ozbiljan problem jer se radi o zloupotrebi struke i narušavanju etičkih standarda u nauci. Čini se da je došlo vrijeme kada svaki autor mora da naznači prirodu istraživanja u odnosu na korišćenje AI, tačnije mora da objasni autentičnost svoga naučnog djela u odnosu na AI (što treba učiniti već na nivou rečenice, ako ju je virtuelni um generisao).

18. U oblasti koji pokriva administrativni stil (biznis, pravna djelatnost, zakonodavstvo, politika i sl.) vještačka inteligencija koristi se za automatizaciju komunikacije, generisanje sadržaja, analizu tona komentara, monitoringa kupaca, sintezu govora, kombinovanje velikih količina informacija u cilju analize ili praćenja, optimalno i efikasno pretraživanje informacija, kreiranje dijaloških sistema za virtuelne asistente, automatizaciju izvještaja ili dokumenata, izradu algoritama (programa), generisanje poslovnih ideja, podršku kupcima, određivanje ciljne publike i prognoziranje, analizu racionalnosti odluka, optimizaciju poslovnih procesa, mašinsko prevodenje itd. Stvoreni su posebni generatori za izradu dokumenata čije je ranije sastavljanje zahtijevalo posebno pravno znanje. Pomoću AI moguće je automatski pisati statute, poslovna pisma, platne transfere, izvještaje, dnevnike itd. Ovi alati nisu baš pogodni za automatsko generisanje zakonodavnih tekstova, koji zahtijevaju dugotrajan rad, sveobuhvatnu raspravu i pažljivu pripremu. Nisu posebno kompatibilni sa procesom automatskog generisanja ni politički dokumenti i diplomatska akta. Ali administrativna i korporacijska djelatnost nude vrlo povoljne uslove. U okviru navedenih aktivnosti zvaničnog karaktera javlja se žanrovska specijalizacija: a) u administrativnoj – generisanje poslovnih pisama, obrazaca, izvještaja,

objašnjenja; b) u korporacijskoj – pisanje poslovnih pisama, obrazaca, izvještaja, objašnjenja, tipskih ugovora; c) u individualnoj – izrada biografija, izjava. Postoje generatori koji „rade“ sa gotovim tekstovima (automatski ih šalju) i generatori koji proizvode nove tekstove. Što se tiče prvih, mogu se nazvati distributivnim, jer nakon što se generiše veliki broj pisama, ona se automatski upućuju na različite adrese. Generatore druge grupe dijelimo na tri tipa: transformacione (prevođenje audio-snimaka u tekst), tipske (generisanje tipskih dokumenata) i autoprezentacione (generisanje zvaničnih tekstova lične prirode).

19. Što se tiče razgovornog stila, AI može da generiše tekst na bilo koju temu, koji se zatim može koristiti za analizu razgovornog stila ili za kreiranje drugih (ne samo usmenih) tekstova. To mogu biti svakodnevnne situacije. Kod automatskog generisanja govornih tekstova centralno pitanje jeste analiza i sinteza govora. Tekst koji je generisala AI može biti praćen zvukom, na primjer, pomoću programa CyberVoice on se može čitati različitim glasovima (nudi se više od stotinu vrsta izgovora). Ali to se može uraditi i direktno u programu Word izborom odgovarajućih opcija, a zatim pritiskom na Ctrl i taster za razmak.

20. Jedan od međustilova koje generiše AI jeste epistolarni. Prednost automatski napisanih epistola jeste njihova unikatnost (vjerovatnoća podudaranja između dva teksta svedena je praktično na nulu) i mogućnost kombinovanja sa realnim tekstovima (njihovim dijelovima ili elementima). Parametri za izbor tipa generacije obično se svode na to kome se piše (npr. voljenoj osobi) i koliko se piše (jedna fraza, dvije fraze...). Za kreiranje reklamnog međustila koriste se servisi koji pomažu u generisanju slogana. Takvi generatori obično su orijentisani na šaljive tekstove. Prilikom kreiranja slogana uzimaju se u obzir dvije glavne karakteristike: da se lako pamte i da se lako prodaju. Razvijaju se i generatori u obrazovanju za interaktivnu komunikaciju (testiranje, postavljanje pitanja, ocjenjivanje, komentarisanje). Oni nude odgovore na vježbe, testove itd. Neki generatori proizvode mimeove koji se distribuiraju kroz normalne komunikacijske kanale.

21. Za datu temu važno je pitanje da li će jezik virtuelnog uma (koji je još uvijek u početnoj fazi razvoja) u potpunosti ponoviti proces kroz koji je prošao (i još uvijek prolazi) jezik biološkog uma – proces globalne diferencijacije

i u njenim okvirima stilskog raslojavanja. Odgovor zavisi od toga šta će se desiti sa AI. Posebno će dosta zavisiti od toga kako će dva uma – biološki i virtuelni – koegzistirati: (1) odvojeno, (2) u obliku hibrida, (3) u obliku podređenosti biološkog uma virtuelnom, ili obrnuto, odnosno dosta će zavisiti od toga ko će od njih biti naručilac, a ko izvršilac. U vezi sa svim ovim nalazi se i pitanje kako će se odvijati opšta stratifikacija jezika AI u kojoj smo u ovoj analizi govorili: programirano (predvidljivo) ili autonomno (nepredvidljivo). Posljednja opcija u velikoj mjeri komplikuje bilo kakvo prognoziranje. Ali je neosporna činjenica da će se razvojem virtuelnog uma, sve intenzivnijim i dubljim korišćenjem u svim sferama ljudske djelatnosti, proces globalnog raslojavanja njegovog jezika nastaviti sa mogućnošću dobijanja dimenzija koje mogu prevazilaziti okvire globalnog raslojavanja prirodnog jezika

Izvori

1. ChatGPT-www: *ChatGPT*. In: <https://chat.openai.com/>. 12. 5. 2025.
2. DeepSeek-www: *DeepSeek*. In: <https://www.deepseek.com/>. 12. 5. 2025.
3. Gemini-www: *Gemini*. In: <https://gemini.google.com/app?hl=de>. 12. 5. 2025.
4. YandexChat: *YandexChat*. In: <https://console.yandex.cloud/folders/b1g1paisfjaf2g0gt8od/foundation-models>. 12. 5. 2025.

Literatura

1. Gregory 1967: Gregory, M. Aspects of Varieties Differentiation. In: *Journal of Linguistics*. Cambridge. Vol. 3. P. 177–198.
2. Hartung/Sconfeld 1981: Hartung, W.; Sconfeld, H. (unter der Leitung). *Kommunikation und Sprachvariation*. Berlin: Akad. Verlag. S. 471 s.
3. Hausenblas 1973: Hausenblas, K. Komplexní a simplexní styly. In: Skwarczyńska, S. (red.). *Poetyka i stylistika słowiańska*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN. S. 39–46.
4. Heinemann 1974: Heinemann, W. Zur Klassifizierung Stilzügen. In: *Linguistische Arbeitsberichte*. Mitteilungsblatt der Sektion TAS der Karl-Marx-Universität. Leipzig. Vol. 10. S. 57–61.
5. Horálek 1965: Horálek, K. Sprachfunktion und funktionelle Stilistik. In: *Linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton. No 14. S. 14–22.

6. Ivanová-Šalingová 1962: Ivanová-Šalingová, M. Ku klasifikácii štýlov spisovného jazyka. In: *Slavica Pragensia* IV. Philologica 3. Acta Universitatis Carolinae. Praha: Universita Karlova. S. 617–622.
7. Mistrík 1970: Mistrík, J. *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 422 s.
8. Radovanović 1986: Radovanović, Milorad. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica – Dnevnik. 305 s.
9. Sanders 1973: Sanders, W. *Linguistische Stiltheorie. Probleme, Prinzipien und moderne Perspektiven des Sprachstils*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 149 s.
10. Semenjuk 1977: Semenjuk, N. Stylistic and Funkcional Differentiation of Literary Languages as a Type of Sociolinguistic Variation (Sinchrony and Diachrony). In: Avrorin, P. A. (ed.). *Theoretical Aspekt of Linguistics*. Moskau. S. 54–60.
11. Steube 1974: Steube, A. Funktionalstilistische Differenzierung der Sprache. In: *Linguistische Arbeitsberichte*. Leipzig. Bd. 10. S. 114–119.
12. Strevens 1964: Strevens, P. D. Varieties of English. In: *English Studies*. Nijmegen (Netherlands). Vol. 45/1. P. 20–30.
13. Tošović 1988: Tošović, Branko. *Funkcionalni stilovi*. Sarajevo: Svjetlost. 312 s.
14. Tošović 2002: Tošović, Branko. *Funkcionalni stilovi. Funktionale Stile*. Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität. 504 s.
15. Tošović 2004^a: Tošović, Branko. Globalna diferencijacija jezika. In: *Riječki filološki dani*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. S. 533–546. [Knjiga V]
16. Tošović 2004^b: Tošović, Branko. Funkcionalno raslojavanje jezika u sistemu opšte diferencijacije jezika. In: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. Beograd: MSC. God. 32. Br. 1. S. 25–37.
17. Tošović 2004^c: Tošović, Branko. Teritorijalna diferencijacija kao vrsta globalnog raslojavanja jezika. In: *Riječ*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Br. 2. S. 84–91.
18. Tošović 2006: Tošović, Branko. Die globale Differenzierung der Sprache. In: Binder, Eva; Stadler, Wolfgang; Weinberger, Helmut (Hg.). *Zeit – Ort – Erinnerung*. Festschrift für Ingeborg Ohnheiser und Christine Engel zum 60. Geburtstag. Innsbruck: Universität Innsbruck. S. 615–628.
19. Tošović 2018: Tošović, Branko. *Generatorska lingvistika*. Beograd: Svet knjige. 190 s.
20. Аврорин 1975: Аврорин, П. А. *Проблемы изучения функциональной стороны языка*. Ленинград: Наука. 276 с.

21. Баранникова 1973: Баранникова, Л. И. К вопросу о развитии функционально-стилевого многообразия языка. In: *Вопросы стилистики*. Вып. 6. С. 70–89. Вып. 7. С. 60–73.
22. Билимович 1973: Билимович, Н. П. К теории стилевой дифференциации языка в современной лингвистике. In: *Труды Самаркандского ун-та*. Самарканд. Вып. 243. С. 79–88.
23. Гавранек 1967: Гавранек, Б. О функциональном расслоении литературного языка. In: *Пражский лингвистический кружок*. Москва: Прогресс. С. 432–443.
24. Генератор стихов Пушкина-www: *Генератор стихов Пушкина*. In: <http://referats.yandex.ru/pushkin/>. 3. 2. 2015.
25. Головин 1969: Головин, Б. Н. Вопросы социальной дифференциации языка. In: Десицкая, А. В. и др. (ред.). *Вопросы социальной лингвистики*. Ленинград: Наука. С. 343–354.
26. Гухман 1977: Гухман, М. М. Соотношение социальной дифференциации и других типов варьирования литературного языка. In: Гухман, М. М. (ред.). *Социальная и функциональная дифференциация литературных языков*. Москва: Наука. 343 с.
27. Кожин и др. 1982: Кожин, А. Н.; Крылова, О. А.; Одинцов, В. В. *Функциональные типы русской речи*. Москва: Высшая школа. 223 с.
28. Кожина 1983²: Кожина, М. Н. *Стилистика русского языка*. Москва: Просвещение. 223 с.
29. Леонтьев 1968: Леонтьев, А. А. Общественные функции языка и их функциональные эквиваленты. In: Филин, Ф. П. (ред.). *Язык и общество*. Москва: Наука. С. 99–110.
30. Наер 1985: Наер, В. Л. Уровни языковой вариативности и место функциональных стилей. In: Цвиллинг, М. Я. (ред.). *Научная литература: язык, стиль, жанры*. Москва: Наука. С. 3–15.
31. Степанов 1975: Степанов, Ю. С. *Основы общего языкознания*. Москва: Просвещение. 271 с.
32. Степанов 1976: Степанов, Г. В. Об особенностях языковой вариативности. In: Алексеев, М. П. (отв. ред.). *Теория языка. Англистика. Кельтология*. Москва: Наука. С. 125–133.
33. Тошович 2005: Тошович, Бранко. Дифференциально-лекральная экспрессивность. In: *Stylistika*. Opole: Uniwersytet Opolski. No 14. С. 151–174.
34. Тошович 2015: Тошович, Бранко. *Интернет-стилистика*. Москва: Флинта – Наука. 238 с.

35. Тошович 2018: Тошович, Бранко. *Структура интернет-стилистики*. Москва: Флинта – Наука. 492 с.
36. Тошович 2024: Тошович, Бранко. *Лингвистика, стилистика и поэтика виртуальности*. Москва: Флинта. 517 с.
37. Шмельов 1977: Шмелев, Д. Н. *Русский язык в его функциональных разновидностях: К постановке проблемы*. Москва: Наука. 168 с.
38. Ярцева 1974: Ярцева, В. Н. Функционально-стилистическая система литературного языка и ее соотношение с территориальными диалектами. In: *НДВШ: Филологические науки*. Москва. № 3 (81), 17. С. 45–55.

Branko Tošović

STYLISTIC DIFFERENTIATION OF THE LANGUAGE OF VIRTUAL INTELLIGENCE

Summary

The subject of the analysis is the stylistic differentiation of the language of artificial intelligence (AI) within the framework of global stratification. We are talking about the field of general linguistics and stylistics, in which the division of human language and the division of AI language are intertwined. This analysis raises the question of the general division of the language of AI (and its important part – stylistic), which at present the language is only in its infancy but is acquiring its first and visible contours.

Keywords: stylistics, language variation, internet, artificial intelligence, styles of virtuality.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
Österreich/Austria
branko.tosovic@uni-graz.at

Зорана Штрбац

ПОЕТИЧКИ АСПЕКТИ СТИЛА НЕМАЧКЕ РОМАНТИЧНЕ БАЈКЕ

Рад је духовноисторијског, естетичког и херменеутичког карактера. Састоји се од три дела. У првом сегменту текста утврђују се критеријуми вредновања уметничког дела као таквог, а у контексту термина – стил, те његове везе с другим појмовима, превасходно маниром и укусом, и то надградњом прегледног основа нашом идејном синтезом која кулминира како у дефиницији стила као израза укуса тако и у теоријско-херменеутичкој целини која хармонизује изворно романтичарске идеје, Гадамерово духовноисторијско знање и Хартманову феноменолошко-структуралну естетику. Други део усмерен је ка поетичким начелима немачког романтичног доба. Трећи представља конкретизацију постављених теоријских координата, односно херменеутичку анализу егземпларног романтичног остварења – УНДИНЕ (1811) Фридриха де ла Мот Фукеа. Главна методолошка упоришта су ИСТИНА и МЕТОД Ханса Георга Гадамера, ЕСТЕТИКА Николаја Хартмана, као и спис Фридриха Шилера О НАИВНОМ И СЕНТИМЕНТАЛНОМ ПЕСНИШТВУ. Циљ рада јесте синтеза и с њом у вези реактуализација сложених идеја, затим и њихово препознавање у УНДИНИ, која стога бива на нов и потпун начин осветљена, будући да, у историји рецепције, нема свеобухватне интерпретације уметничке вредности Фукеове бајке.

Њучне речи: *стил, манир, укус, романтично, бајка, сатира, стварност, контраст, огледало, идеал.*

Појам стила неслучајно је преузет и пренет у друге области из архитектуре, која је у битноме одређена вануметничком, практичном сврхом, дакле, повезаношћу са животном средином свог настанка, те са живот-

ном средином свог настанка. Архитектура стога представља одличан пример објективно-историјског карактера стила, који свакој индивидуалној форми даје одређени правац. Експанзивност стила, од индивидуалног, локалног, народног, жанровског, до епохално-историјског, указује на сустицање појединачних духовних форми у целину вишег реда, с обзиром на коју истраживач, у складу са својим образовањем, процењује партикуларно уметничко дело. Имајући у виду изречено, идеализовани прикази начелно инхерентни жанру бајке добијају озбиљно значење у романтизму, пошто се овај развија на фону идеализма – који ће Фридрих Шлегел препознати као заједничку, креативну потку доба – сходно чему романтична бајка није плод једино чистог одушевљења народним формама, већ и теоријски утемељеног погледа на свет, у чијим оквирима дух, оно супстанцијално, апсолутно има првостепену вредност, којој ће бити субординирана проза материјалитета, па ће Новалис, на пример, закључити да су „бајке и ‘канон поезије’ и ‘снови о оном завичају који је свуда и није нигде’, тј. о оном завичају од кога се човек отргнуо услед прагреха“ (према Мојашевић 1981: 305).

Удаљавање од идеала природе, те обнављање човековог јединства с природом путем уметности, централна је тема романтичне поетике и песништва која се неретко и лако симплификује тиме што се губи из вида контекстуална целина исказа, а без ове, упозорава нас Бахтин у тексту ПРОБЛЕМ ГОВОРНИХ ЖАНРОВА, стилистичка анализа није могућа (Бахтин 1980: 270). На питање „zašto današnja arhitektura romanskog ili gotskog tipa ne deluje autentično, i čak deluje upravo ne-harmonično i ružno?“ Николај Хартман нуди јасно објашњење којим закључује своје кратко излагање о стилу:

Svi odgovori se svode na to da u tome osećamo nešto neorgansko, nemotivisano, površno, pa čak i nerazumljivo. I to je tačno. Ali u čemu se to sastoji? [...] Podražavanje nikada ne polazi od svršene kompozicije; a još manje od prostorne ili dinamičke kompozicije; ono jednostavno nastaje u formiranju spoljašnjih, po svome smislu, neshvaćenih formalnih motiva, dakle u izvesnim delovima fasade ili oblikovanja unutrašnjosti. Ono ne zna da su ti delovi određeni slojevima kompozicije (prema praktičnoj svrsi, prostoru i dinamici),

jer su njegove svrhe i njegova građevinska tehnika sasvim drugačiji. Zato i najbolje podražavanje deluje neorganski. Čovek koji gradi ne oseća više unutrašnju nužnost forme. On je nameće arhitektonskom delu koje je sasvim drugačije planirano (Хартман 1979: 317–318).

Спознати унутрашњу нужност форме значи разумети целину њеног обликовања, начин на који је сваки сегмент смисаоно интегрисан, истовремено самосталан и фундиран на нижем, да би омогућио појављивање вишег слоја. Но, да би уметничко дело било чврсто и богато изнутра, оно мора да израсте из непосредности доживљаја савременог тренутка, у супротном збиља делује неоргански и немотивисано. Дакле, уметничко дело или комуницира са својим добом, разумевајући садашњост и развијену потребу код људи за одређеном формом, или транспонује деконтекстуализоване елементе на простор који је њима туђ. У песништву, интенционалност овог потоњег поступка твори уметнички легитимну пародију, па успоставља конфронтирани дијалог са својом оскудном стварношћу, док одсуство намере и свести претвара дело у маниристички предмет лишен оригиналног осећања или интелекта. Први ниво разлике између стила и манира тицао би се, према томе, разумевања текућег тренутка у развоју човечанства, који пружа актуелан, искуствено аутентичан материјал уметнику за обликовање.

Постоји, међутим, и други ниво вредновања, који задржава богатство појма укуса – његову како естетску тако и, изворно примарну, моралну страну, коју је Кант апстраховао у својој трансценденталној доктрини моћи суђења, да би оправдао субјективну универзалност естетског укуса, те успоставио аутономију естетске области, но тиме и одрекао укусу сазнајну функцију, и онемогућио филозофију уметности, будући да начин постојања уметничког дела, у Кантовом систему, нема никакву важност, већ се тежиште ставља на утврђивање априорног принципа моћи суђења. Пратећи генезу кључног хуманистичког појма – *sensus communis* (опште чуло за заједничко добро), Гадамер у ИСТИНИ И МЕТОДУ показује вишеструку редукцију извршену у немачкој просветитељској филозофији: не само да је овај појам – на који се Вико позива да би одбранио хуманистичку реторику од модерне науке и указао на границе ове друге – испражњен од сваког политичког значења

и ускраћен за критичку димензију него је и интелектуализован до те мере да је готово замењен појмом моћи суђења, формално-теоријском способношћу супсумирања, којој се приписује апстрактна општост. Четврти моменат суда укуса – лепо као предмет нужног допадања – Кант ће легитимисати с обзиром на претпоставку постојања унутрашњег чула заједничког свима (*sensus communis*), али ће га схватити као плод усклађивања етаблираних моћи свести, тј. слободног повиновања уобразиље правилима разума. За Гадамера и његову студију против метода, Виково враћање богатству латинског појма има велики значај услед чињенице да се ту налази елемент истинитости духовнонаучног сазнања, који је захваљујући Канту потиснут у корист модерног појма метода. С тим у вези:

Varalica koji dobro uočava bitne ljudske slabosti i u svojim prevarama uvek povlači pravi potez, ipak nema 'zdrav sud' (u punom smislu tog izraza). Opštost koja se pripisuje moći suđenja nikako nije nešto tako 'opšte' kako se Kantu čini. Moć suđenja nije toliko sposobnost koliko zahtev koji se svima postavlja (Гадамер 2011: 66).

Не само да је *sensus communis*, опште чуло грађанско-моралног бивствовања, које је вредновало дијалектичку истину, код Канта сведено на укус, већ је, истиче Гадамер, и укус сведен на естетску компоненту и подређен јединој правој истини, природноматематичкој, аподиктичкој. Историја појма укуса, чији се почетак везује за Балтасара Грасијана, показује да је укус „prvorazredni društveni fenomen“ (Исто: 71), који захтева дистанцу према самом себи и властитим склоностима, те представља способност промишљеног успостављања разлике и избора, управо оно што се подразумева под образованом свешћу. Утолико је могуће да укус, наша „duhovna moć razlikovanja“ (Исто: 72) одбацује оно ка чему постоји приватна наклоност:

Ukus deluje u zajednici, ali joj ne podleže – naprotiv, dobar ukus se odlikuje time što ume da se prilagodi pravcu ukusa koji [...] predstavlja moda, ili, obrnuto, što ume zahteve mode da prilagodi sopstvenom dobrom ukusu. [...] On [čovек – Z. Š.] treba da se drži svoga 'stila', tj. da zahteve mode povezuje s celinom koju njegov ukus ima u vidu,

pa prihvata samo ono što je u skladu s tom celinom i način kako je to u skladu. Tako je, pre svega, pitanje ukusa ne samo da se ovo ili ono prizna kao lepo kada je to zaista lepo, već i da se ume gledati na celinu, kojoj sve što je lepo treba da odgovora. Ukus [...] ne znači da će se svako složiti s našim sudom, već da svako treba da se složi s našim sudom (kao što kaže Kant). [...] I ukus i moć suđenja procenjuju premet s obzirom na celinu da bi videli da li on pristaje uza sve drugo, tj. da li je 'prikladan' (Исто: 72–73).

У фусноти 67, коју ће Гадамер додати након речи „prikladan“, налази се за нас кључна реченица, као полазиште за даљу елаборацију: „tu je mesto pojma stil“ (Исто). Из тога произилази да укус нешто сазнаје, и то с обзиром на целину, која, међутим, није дата као целина, тј. није „mišljena u teleološkim pojmovima“ (Исто: 73), већ захтева непрекидни напор ширења свести и преиспитивање критеријума. Да би утврдио деонтолошку етику, Кант је област морала прочистио било каквих импликација осећања, макар и општих, те је појам укуса везао за естетику и рефлексивну моћ суђења. Но, колико год величанствена, Кантова етика почива на апсолутном разликовању одредбене и рефлексивне моћи суђења, које пак, показаше Гадамер, „није apsolutno“ (Исто: 75), будући да конкретни случајеви, на које треба да се примени моћ суђења, никад нису само пуки примери општег правила, ни у области етике ни у области естетике. „Prosudivanje slučaja uključuje ne samo primenu opšteg merila po kojem se prosudivanje izvodi“, дакле, не само одредбену моћ суђења која има јасне појмове „već i saodređivanje, dopunjavanje i ispravljanje tog merila“ (Исто), рефлектирање ка појму, што је ингеренција рефлексивне моћи суђења. Морални суд тражи допуну естетског, подједнако колико естетски тражи допуну моралног, јер су, хартмановски речено, естетске вредности фундиране на етичким, а дубинска лепота уметничког дела зависи од богатства разноликог појављивања, како слојева тако и вредности. Без моралне зрелости није, на пример, могуће разумети и уживати у естетски понуђеном, напетом, драмском конфликту, једнако као што се не може ваљано проценити када аутору фали естетска дистанца спрам предмета о којем говори, па коначна творевина има више карактер памфлета него уметничког дела. Не може се тада, такође, увидети ни када

уметнику недостају дубина осећања, оштрина ума и снага духа. Уметничко дело, будући онтолошки изузетно сложен предмет, захтева продуктивну критику, ону која ће настојати да преиспитује сопствена мерила вредновања, ширећи своју повесну визуру, и, истовремено, развијајући дијалектичке способности (умеће перманентног и принципијелно отвореног постављања питања у име трагања за истином, тј. „*umeće da se vodi pravi dijalog*“ – Исто: 467), на шта нас позива историјска и аксиолошка категорија стила. Ова категорија је у најтешњој вези са свебухватним појмом укуса, чија близина појму образовања и моћи суђења обавезује на савесно и критичко изучавање хуманистичке традиције, коришћење целокупних властитих контемплативно-емотивних ресурса, с обзиром на које ће се моћи доносити одговорни судови, дистанцирани у односу на приватне склоности и опште заблуде. Следствено свему изреченом, други ниво разлике између стила и манира у уметничком стваралаштву, критици и естетици тиче се развијене аксиолошко-историјске свести, која је стилем у стању да направи отклон од личних слабости и ограничења, самеравајући их према трајном и општељудски вредном, насупрот маниристичкој, инфантилној свести која ствара из потребе да се допадне, а не из унутрашње нужности и богатства људске природе.

Указивање на историјску испреплетеност и сложеност појмова неопходан је корак ка задобијању одговарајућег мисаоног хоризонта с ког се открива и разумева њихова смисаона пуноћа. Но, сада се намеће питање: која је разлика између стила и укуса? Начелан одговор који нудимо јесте да је укус генеративни фактор стила, фасета свести која одређује личне афинитете, делање и критеријуме вредновања. Стил је, с друге стране и према томе, начин испољавања укуса, његова конкретна, видљива, чулна манифестација. Тим и таквим прецизирањем, а захваљујући духовноисторијском екскурсу, можемо боље разумети и Хартманову узгредну формулацију везе између стила и укуса код стваралачког и посматрачког субјекта:

Stil ima svoje tle u osećanju forme ljudi; tek sekundarno, on se pojavljuje u delima, odvojeno od stvaralačkog i posmatračkog duha. Stil predstavlja formalnu stranu estetskog 'ukusa'. Zato se on i menja sa ukusom (Хартман 1979: 313).

Спрега је, дакле, повратна, при чему ниједан од појмова нипошто није резервисан само за област уметности, напротив, оба могу обухватати сваки сегмент живота (од различитих говорних жанрова, преко понашања, до одевања и намештаја). Стил као афирмативно-аксиолошки појам Хартман утврђује на пољу уметности с обзиром на њему комплементаран, негативан појам – манир; овај први се испољава као хомогена повезаност разноликих слојева, а други као „*nedostatak formiranja više međusobno povezanih slojeva*“ (Исто: 317). Прву (егзистенцијално-историјску) и другу (аксиолошко-историјску) разлику између стила и манира сада допуњује и трећа, структурална – од самог почетка нашег текста подразумевана – која, у ствари, омогућује да се прва и друга уоче и конкретизују, откривајући њихову најчвршћу, прстенасту везу (не у смислу логичке грешке *circulus in demonstrando*, него као дијалектички и рефлексивни корелативитет). Какав је, наиме, укус романтичног доба?

Човеков доживљај природе, који представља својеврсни аксиом романтичне поетике и води до појачаног интересовања за народне, наивне форме, за бајку,¹ не значи пуко одушевљавање песмом птица и мирисом цвећа, већ је у питању много дубљи и приснији однос, захваљујући пробуженом осећању читаве епохе за јединство моралног и естетског. Унутрашња нужност природе, њена самостална егзистенција по непроменљивим, интринсичним законима, идеја је којом је подстакнуто и одређено човеково уживање у природи (а не само непосредним посматрањем), сходно чему и Кант и Шилер, када размишљају о субјектовој релацији према природи, говоре о моралном, а не о естетском осећању. Као полазиште за своју дихотомију наивно/сентиментално, коју примењује на целокупно песништво, Шилер узима овако схваћено усмерење према природи, с обзиром на које је човеку дато да, сетан што је посредством вештачких форми и културе изгубио јединство са самим собом, а услед свести о свом преимућству над бесловесном природом, замисли најузвишенију представу о себи као онеме који се може вратити природи, путем разума и слободе, те достићи највећи степен савршенства, сједињујући нужност са слободом. Песнички дух, за Шилера, сву своју снагу црпи из природе, и у зависности од тога да ли је он

¹ Ка бајци подједнако води и развој историјске свести, о чему ће бити речи у даљем тексту.

сам природа, хармонично јединство, чија се целина „*potpuno izražava u stvarnosti*“ (Шилер 1967: 245), или, напротив, под окриљем културе тражи изгубљену природу, он може бити наиван или сентименталан. Шилер, наравно, не мисли на стварну људску природу, која може бити колико сирова у својим потребама толико и изопачена у страстима, па у име уметничке слободе, а зарад јефтиног задовољења жеље за славом и позорношћу, себе, беспризорну, проглашава за верног подражаваоца стварности. Таквом, вели Шилер, „*majmunskom talentu, ogledanju grdobe u grdobi*“, треба супротстављати истинску људску природу, која је племенита и „*traži udeo samostalne snage u svakom ispoljavanju čiji je izraz uvek dostojanstvo*“ (Исто: 286). Не тражи се, дакле, потхрањивање слабости и нискости, већ неговање поетског, а то значи оног што нас пушта да видимо па и верну слику ружне стварности, али са висине свога духа. Песничке форме, уосталом, од својих почетака служе томе да поезију, као самосвојни и изузетнији свет, издвоје из наручја приземног. Будући да је удаљен од своје природе и растрзан културом, сентиментални песник губи способност да хармонично дела и непосредно, наивно осећа, стога његови утисци постају рефлексije о оном доживљеном, којима покушава да васпостави првобитно јединство. Но, природи је могуће вратити се искључиво у духу, путем идеала, а како је овај бескрајан, јер унутрашња слобода никада се не поклапа са спољашњом нужношћу света, и ход просвећеног човека остаје трајно прогресиван. Наивна уметност је реална и уметност ограничења, сентиментална је пак идеална уметност бескраја. Оно што прва достиже у својој врсти – савршенство, друга, услед свога циља неограничене величине, никад не обухвата. Подражавање стварног „*u stanju prirodne jednostavnosti*“ – захтев је који се поставља наивном песнику, док сентименталног, с друге стране, „*mora da sačinjava uzdizanje stvarnosti do ideala, ili, što izlazi na isto, predstavljanje ideala*“, јер појам поезије, каже Шилер, „*ne znači ništa drugo nego davanje čoveku njegovog što je moguće potpunijeg izraza*“ (Исто: 245).

Сентиментално, ауторефлексивно песништво бива у шлегеловској терминологији преиначено у програм нове митологије, трансценденталне уметности која „*sačinjena iz najskrivenijih dubina duha [...] treba da obuhvati sva ostala dela*“, те да и сама буде „*beskonačno poetsko delo, koje u*

sebi obuhvata začetke svih ostalih pesama“ (Шлегел 1992: 40). Привација митологије је, према Шлегеловом суду, главни разлог зашто савремена поезија узмиче пред античком, а као „indirektni izvor“ (Исто: 42) нове митологије он види идеализам, тај „veliki fenomen епохе“ (Исто: 41). Остављајући по страни различите форме идеализма, Шлегел се интересује за општу путању духа као начин ницања мисли, од изласка из себе до повратка к себи, а услед околности да се ми „radi нечег највишег не oslanjamo sasvim samo на нашу душу“, немачки критичар види као неопходност проналазак новог ослонаца, да бисмо „razvili, zapalili, nahranili, jednom речу, stvorili нешто највише“ (Исто: 44). Као синтеза идеалног и реалног, нова поезија разликује се од античке, јер ова, напомиње Шлегел, не прави разлику између привида и истине, игре и стварности, већ се у потпуности саображава митологији, избегавајући историјски материјал; романтична поезија, напротив, „u potpunosti рођива на историјској основи, daleko више него што се то зна и верује“ (Исто: 60). С тим у вези, лажној универзалности француског класицизма и редуктивности просветитељског погледа на историју, који је класичну старину проглашавао за парадигматично хиперисторијско мерило и савршенство смештао далеко у прошлост, Хердер супротставља универзално-историјски поглед на свет: „Istorijski misliti sada znači priznati да свака епоха има право на постојање, да има сопствену савршеност“ (Гадамер 2011: 268), па закључује да: „Bogatstvo individualnih појава није одлика само грчког живота – оно је одлика историјског живота уопште, и то је оно што чини вредност и смисао историје“ (Исто: 270).² Романтична универзалност постаје историјско-идеалистичка, према томе инклузивна, прогресивна универзалност која не открива само властиту прошлост и богатство фолклорних, фантазијских слика, него проучавање намењује и за цивилизације изван грчко-романско-германског круга:

² Гадамер у Истини и методу показује ограничења и заблуде таквог погледа на историју, који ће следити и историјска школа (Ранке, Дројзен). Истичемо да се немачки мислилац, заправо, на много нивоа обрачунава с романтичном естетиком и хеременистиком, и показује у коликој мери је утицала на потоње начине разумевања уметности, историје, филозофије. За нашу тему релевантни су тачни духовноисторијски подаци и огромна Гадамерова ерудиција, док испитивање његовог становишта остављамо за другу прилику.

Treba probuditi i druge mitologije u meri njihove dubokomisaoности, lepote i razvoja, kako bi se ubrzao nastanak nove mitologije. [...] Kakav bi nam novi izvor poezije mogao poteći iz Indije (Шлегел 1992: 46).

Захваљујући симултаној и снажној теоријској и уметничкој продукцији, романтично се уздиже до нивоа естетичко-етичке категорије, која у себи сажима есенцију поетског. Шлегел га дефинише на следећи начин: „Romantično je upravo ono što nam predstavlja sentimentalni materijal u fantastičnoj formi“ (Исто: 58). Но сентиментално, у шлегеловском смислу, није тривијално-плачевно, него оно што нас узбуђује када „ovlada osećanje, i to ne ono čulno, već duhovno“ (Исто: 59), чији је извор – љубав, а ова се више не ограничава на три ступња платоничке еротологије, напротив, постаје бескрајна љубав и то према – манифестацији пуноће живота у целокупној, неограниченој стваралачкој природи. Величина човекове способности да твори и преображава најразличитија искуства (свакодневна, уметничка, религијска, филозофска, научна), да их стапа у најмоћније представе маште – поништава ускост разума, те задржава у „osećajnoduhovnoj kontemplaciji“ све „ono što inače večno izmiče svesti“ (Исто: 44). Утолико је уметност за романтичаре света, она је заштићени, изузетни простор за посвећене, за ентузијасте, ироничаре и егзалтиране, оне који, пркосећи својој ограничености, излазе из себе зарад прогресивног освајања већих духовних хоризоната. У питању је свесно усмерење ка проширивању појма људског, сходно чему кључно духовноисторијско обележје не само романтичног као естетичке категорије него и романтизма као конкретног уметничко-политичког покрета јесте ауторефлексивност, путем које се изналазе нове форме, било поетске било политичке, саобразне властитом, дакле аутентично промишљеном ставу.³

Трансценденталност је појам који Шлегел преузима из Кантове Критике чистог ума (а Кант, узгред буди речено, из схоластичке филозофије), при чему је интензивна веза између филозофије, науке и уметности

³ Наравно, ово треба примити с одређеном резервом, јер постоје озбиљне разлике између старије, контемплативне групе немачких романтичара, која је предмет нашег интересовања и чији ставови су имали огроман трансационални утицај, и млађе генерације, склоније психологизирању, код које се могу наћи искази, попут оног Брентановог, да је „уметник који мисли будала“ (Мојашевић 1981: 326).

у немачком романтизму генерисана управо идеалистичким претензијама читавог доба, кореним тежњом ка изражавању тоталности људских сазнајних моћи и духа. Утолико је образовање, као најважнија тековина осамнаестог века, несумњиво релевантна и за нас данас. Гадамер прати генезу појма, од средњовековне мистике, даље присутности у мистици барока, преко религиозне спиритуализације у Клопштоковом МЕСИЈИ, до Хердеровог одређења образовања као „*uzdizanja do humaniteta*“ (према Гадамер 2011: 39). У романтичној епохи инсистира се на самосврховитости образовног пута; окретање ка хришћанском средњовековљу задржава магистрални мистички карактер појма *Bildung*, који таји „*obraz, sliku, lik*“ (Исто: 40). Хумболт вели: „*kada u našem jeziku kažemo obrazovanje, onda time mislimo na nešto ujedno više i unutrašnjije, tj. na način mišljenja koji se iz saznanja i osećanja celokupnog duhovnog i moralnog stremljenja skladno izliva na senzibilnost i karakter*“ (Исто).

Следствено свему изреченом, идеал лепоте везује се за људски лик, те се „*sastoji u izrazu onoga što je moralno*“ (Кант 1991: 126). Романтична уметност није само спонтани излив снажних осећања, она је средиште хуманистике, у чијем фокусу се налази идеал образовања тоталног човека, и то ширењем и преиспитивањем појма људског (свесне, несвесне и подсвесне димензије) с обзиром на апсолутну норму.⁴ Поновићемо оно што смо већ цитирали, јер је од суштинског значаја за разумевање песништва уопште: појам поезије „*ne znači ništa drugo nego davanje čoveku njegovog što je moguće potpunijeg izraza*“ (Шилер 1967: 245). Да ли уметност сваког доба то чини, питање је. Међутим, епоха идеализма поставља максималистичке захтеве какве историја уметности ни пре ни после није забележила (нити може), а будући да немачки романтизам као конкретан покрет свој извор има у идеализму, озбиљна филозофска, поетичка и уметничка продукција уздиже романтично до естетичко-етичке вредности. Романтична универзалност заиста постаје тотална универзалност, утолико што је дефинисана перманентном прогресивношћу и отвореношћу ка свему што људска историја, фантазија и ум, у делатној заједници, могу да понуде.

⁴ Књига Зорана Глушчевића посвећена немачким романтичарима има леп и изразито индикативан назив ПУТЕВИ ХУМАНИТЕТА.

Оно што је идеализам у филозофији, бајка је у песништву, стога ова форма постаје најпогоднија за изражавање укуса доба. Романтична бајка није подложна емпиријским законима, већ одговара искључиво захтевима духа, који предочава живо идеале, да би, након њиховог слома, наставио да стреми к њима, нпр. кроз кажњавање виновника пропасти, и успостављање праведнога поретка.⁵ Напуштајући класичне античке узоре, романтична бајка окреће се ка народном стваралаштву, па у разноврсним митологијама, превасходно немачкој и нордијској,⁶ проналази мотиве и заплете који ће затим бити уметнички уобличени. С тим у вези:

Као предлог за Ундину Фукеу је послужило Парацелзусово дело из XVI века под називом *LIBER DE NYMPHIS, SYLPHIS, PYGMAEIS ET SALAMANDRIS, ET DE CAETERIS SPIRITIBUS* (Књига о нимфама, силфама, пигмејима и саламандрима, и о другим духовима), расправа о духовима елемената, као и разним врстама водених духова, укључујући нимфе и ундине. Потоње су описане као јединствене због своје способности да узму људски облик. Њима недостаје душа, коју могу да задобију тиме што ће се удати за смртника (Шаровић 2013: 288).

Поред основне замисли, Фуке је преузео још два мотива из фолклорне традиције: мотив „замене смртог детета вилинским“ (Исто: 292), као и расплет, односно пресуду коју Ундина мора извршити: „према Парацелзусовом делу [...] брак између ундине и смртника није прекинут уколико вила напусти смртника, већ важи само обрнуто: ако се он ожени другом женом, убрзо ће умрети“ (Исто: 293–294).

Митологија, сасвим саобразно Шлегеловом мишљењу, постаје песнички темељ бајке УНДИНА, која се, с обзиром на преовлађујуће осећање у одређеној књижевној врсти, може сврстати у шилеровски широко схваћену сатиричну поезију, као једну од две могућности приказивања код сентименталног песника:⁷

⁵ Као у Тиковом Плавом Екберту. Јасан је утицај средњовековног хришћанства: апокалиптично исходиште кажњава грешнике, те се васпоставља праведан поредак.

⁶ Романтичари су нордијску митологију сматрали интегративним делом немачке (Мојашевић 1981: 305).

⁷ Нагласци сентименталног песника су, услед колебања између различитих принципа, омеђене стварности и инхерентне му бескрајне идеје, варијабилни, сходно чему он може

Pesnik je satiričan ako za svoj predmet uzima udaljavanje od prirode i suprotnost između stvarnosti i ideala [...]. Ali on to može učiniti i ozbiljno i afektivno, i šaljivo i vedro – već prema tome da li ostaje u oblasti volje ili u oblasti razuma. Prvo se postiže satirom *koja prekoreva*, ili patetičnom satirom, a drugo *šaljivom* (Шилер 1967: 251).

УНДИНА јесте ведра сатира, а то значи да „dobija poetski sadržaj time što lepo tretira kao svoj predmet“ (Исто: 251). У ПОСВЕТИ се дају напомене о предању, као и о Ундинином јаду који је потресао песника:

Откад, Ундино, поста / Из бајке позната мени: / Чудна, мила и проста, / Ти ми срце заплени. / Хтела си недокучна, мила, / Да ми изјадаш јаде своје, / Не силазећи ми, чедна, са крила / Ти драго дете моје! / И гитар ми далеко јечи, / Кроза злаћане жице, / Од болних твојих речи, – / Као што туже птице (Фукс 2003: 134).

Међутим, сам модел уобличења најављене тужне приче видљив је кроз глас екстрадијегетичког приповедача, који одбија страсти и задржава слободу духа, дакле ведрину, па своју бајку нуди, типично романтичарски, као бајку бајке, при чему такво удвостручавање акцентује удаљавање од природе, те истиче рефлексиван став према овој потоњој и народној бајци као суштински наивној форми – оној која представља склад осећања и мишљења. Не само да се у ПОСВЕТИ разбија наивност бајке тиме што се подвлачи да је у питању бајка него се и у главном делу приче на више места чини исто. Конкретно, када Ундина супарници Берталди буде испричала своју повест, и начин на који је ова испреплетена с њеном, будући да су као девојчице замењене, Берталди ће бити тешко да поверује у фантастичност Ундининих речи: *Учини јој се чудно што она сад и сама живи као у царству бајки, о којем је иначе само слушала да се прича* (Исто: 188; истицање – З. Ш.). Екстрадијегетички приповедач ће сваким одазивањем додатно утврђивати свој текст као бајку бајке, односно метапоетску, трансценденталну творевину, на пример:

Писац ове приче, драги читаоче, зато што му она душу потреса, и зато што жели да слично и код других буде, моли те за једну

да приказује „stvarnost kao predmet odvratnosti ili ideal kao predmet naklonosti“ (Шилер 1967: 250); у првом случају његово приказивање биће сатирично, у другом елегично.

милост. Опрости му што он сад, извесно, прилично дуго време с неколико речи прелази преко догађаја, и што ти само у општим цртама говори шта се том приликом десило. Он добро зна да се могло врло вешито и постепено описати како се Хулдбрандово срце почело да одбија од Ундине и Берталди се обраћа; како је Берталда ватреном љубављу све више младог човека освајала [...]; како је Ундина плакала, а њене сузе грижу савести у ритеровој души, али не и стару љубав будиле, тако да ју је каткад љубазно предусретао, али га је ускоро од ње хладна страва одвраћала и људском створењу Берталди приближавала; све би се могло, писац зна, опиширније разградити, а може је тако и требало да буде. Али му се при томе срце исувише раздире, јер је он сличне ствари доживео, па се боји и самог сећања на њих. Вероватно је и теби, драги читаоче, познато слично осећање, јер је таква коб смртног човека. Благо теби ако си при томе више примио него дао, јер овде је примање пријатније од давања (Исто: 189).

Да Фуке приказује удаљавање од идеала вечне, узајамне љубави, као и супротност између њега и стварности, и то на шаљив начин, остајући у домену разума који се подсмева удесу смртног и стога ограниченог човека, сасвим је јасно на основу овог подужег цитата.

У ПОСВЕТИ долази до занимљиве и семантички релевантне модификације традиционалног поступка своцирања Музе, јер Фуке од Ундине не тражи да пева уместо њега, већ да се чулно, телесно прикаже: *Сви хоће да те познаду. / Ундинице, снагу прикупи! / Као по води и шумском хладу – / Слободно сада у салу ступи!* (Исто: 134). Утолико је кључна реч ове бајке *љупкост*, чије су врсте – заносно, дражесно, мило, љубазно, грациозно, идилично, те „sve ono što је njima srodno, као што су šaljivo, groteskno, fantastično, па čak i ono što је samo zabavno“ (Хартман 1979: 431). У песништву, љупкост се као естетска вредност везује „за sloj који се налази непосредно иза предњег плана, sloj kretanja i mimike lica, njihovog spoljašnjeg držanja i njihovog načina govora“ (Исто: 467). Она се, дакле, непосредно обраћа чулној фантазији, и увлачећи реципијента у завођивост и радост појављујуће збиље, у игру облицима и бојама, изазива пријатан утисак. У том смислу, веома је репрезентативан почетак

бајке који осликава издвојено, заштићено, хладовито, место за уживање (*locus amoenus*), а иза кога се, у складу с топосом, налази нуминозна, амбивалентна, претећа сила:

Прошло је отад већ много стотина година како је живео једном један стари добри рибар, који је једне лепе вечери седео пред вратима и крпио своју мрежу. А он је живео у веома љупком крају. Зелено земљиште на коме је његова колиба била саграђена, залазило је дубоко у једно велико језеро, па је изгледало као да се језичак земље из љубави према плаветно-светлим и необично бистрим таласима увукао међу њих, и да је вода страсним загрљајем обухватила тај умилни крај, његову високу лелујаву траву и цвеће, и освежавајући хлад његових дрвета. Једно је друго допуњавало, па је стога све било тако лепо. Наравно да осим рибара и његових укућана у овом дивном куту готово није ни било других људи. Јер се позади овог рта простирала врло дивља шума, од које су многи људи исувише зазирали због њеног беспућа и помрчине, као и због чудних појава и сабласти на које се у њој могло наићи; па без невоље нису у њу ни залазили (Фукe 2003: 135).

Измештање у далеку, витешку прошлост препознаје се у историји књижевности као основна одлика стилског појма – романтично, насупрот „racionalističko-realističkoj gradskoj i građanskoj umetnosti“ (Дамњановић 1986: 676). Такво хронотопско враћање уназад креира специфичан осећај омонитемпоралности, утолико што хотимично замагљивање прецизних временско-просторних маркера – типичном конструкцијом *прошло је отад већ много стотина година, некада давно или био једном* – који би приковали појављујући свет за прозу земаљских ограничења и закона, с једне стране, обезбеђује естетску слободу ствараоцу, па онда и реципијенту, а с друге, прибавља значај причи и њеним актерима, јер су освештани *стотинама година*. Значај се уздиже до изузетности, јер то није било „било када“ и није био „било ко“, већ је *једном живео један стари добри рибар, и једне лепе вечери седео пред вратима и крпио своју мрежу, а земљиште на коме је његова колиба била саграђена, залазило је дубоко у једно велико језеро* (истицање – З. Ш.). Прилог *једном* означава,

разуме се, неодређеност, али у комбинацији с понављаним кардиналним бројем *један* и његовим родним варијацијама, готово музичкомагијски најављује непоновљиви, једном и никад више постојећи, свет, који читалац прима као изузетан, без обзира на познату му и много пута обрађену грађу, будући да се изузетност тиче самог аутентичног поетског израза, који сублимира окоштали језик збиље до тоталног, свим чулима доживљеног, смисла представљеног идеала. Новалис пише: „Свет се мора романтизирати... Ја романтизирам – дајући: простоме висок смисао, обичном углед тајанственог, познатом достојанство непознатог, коначноме изглед бесконачнога“ (цит. према Мојашевић 1981: 302). Другим речима, свет се мора преводити у идеал, а то се на стилском плану одражава аксиолошки позитивним и учесталим бојењем субјекта, предмета и појава, као и суперлативизацијом њихових односа, на пример: *Троје добрих људи почеше најпријатељскије и у поверењу да разговарају* (Фуке 2003: 138).

Па ипак, у сагласју с оним што смо већ изrekli о Ундини као шаљивој сатири, транслација стварности у идеал није новалисовски једнозначна, већ је реализована амбивалентно и негативно, дакле апофатички, као немогућност очувања идеала у људском свету и, баш стога, неопходност његовог присуства, кроз бајку о бајци, а захваљујући доследно спроведеном принципу контраста као кључним уметничким поступком Фукеове творевине.⁸ Супротност између стварности и иде-

⁸ Да је бајка бременита контрастима, то је већ, наравно, примећено, узгред (нпр. Бламирес 2009: 122) или у склопу анализе, на пример код Корфа као клиширан, маниристички приказ анђeosке доброте и људске покварености, при чему Корфово тумачење Ундине у четвртој студије Дух ГЕТЕОВОГ ДОБА остаје једна од ретких детаљнијих анализа (према Лилиман 1971: 94–95), додуше, напомиње Вилијам Џ. Лилиман, потпуно инадекватна, чак и као опис саме радње, пошто су многи значењски релевантни детаљи испуштени, због чега ће овај аутор понудити своју интерпретацију као коректив Корфу и, уопште, како би попунио празнину у критичкој литератури. Лилиман ће настојати да пружи дубље разумевање приче тиме што ће показати да је расподела кривнице и невиности далеко сложенија него што се обично тврди, тј. да Ундина није оличење чисте невиности, подједнако колико Берталда и Хулдбранд нису пуки негативни ликови, већ превасходно жртве елементарних сила (а то значи и Ундинине жртве). Лилиманова анализа, међутим, подједнако је редуктивна као и Корфова, јер се не бави бајком као уметничком целином одређеном унутрашњим законитостима – које интерпретатор треба да осветли и дискурзивно експлицира – него психологизацијом имајући у виду одређене елементе текста која, напослетку, промашује Фукеову интенцију и начелно логику романтичне,

ала није, према томе, испољена само на нивоу гласа екстрадијегетичког приповедача, који позивањем на предање о Ундини, подвлачи садашњу, историјску оскудност, илити одвојеност од света идеала, већ и на равни саме приче, која се може пратити с обзиром на различите контрастне односе и просторна измештања, при чему је свако наредно локацијско померање прецизније, што значи удаљеније од омнитемпоралне острвске, љубавне идеалности: *од скровитог, заштићеног кутка* (Исто: 173), преко слободног царског града, до замка Рингштетена у швапској земљи и, коначно, свете реке Дунава и Беча.

Фуке, сасвим у складу с општим кретањима свог романтичног доба, жели да прикаже идеал лепоте, у његовом случају, бајковити пут образовања идеалног људског лика, и то схваћеног на кантовско-шилеровски начин, као јединственог чулног испољавања моралних квалитета.⁹

ergo симболичке, а не реалистичке, бајке (он, заправо, УНДИНУ и не сагледава као бајку). Поновићемо исто оно што је Лилиман, као усамљени интерпретатор, изрекао пре нас – критичка разматрања о УНДИНИ врло су оскудна, дакле не само на нивоу српског говорног подручја (пored компаративне студије М. Шаровић, једино што се може наћи код нас је Глушчевићев кратак осврт на УНДИНУ у ПУТЕВИМА ХУМАНИТЕТА, и Мојашевићеве опаске у НЕМАЧКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ – Мојашевић 1981: 340), већ и у домену светске историје књижевности, књижевне критике, нарочито херменеутике (конкретно, Лилиман наводи да се и у немачким историјама књижевности Ундина помиње, додајући – ако се уопште помиње, само успут и то у „општесвадуативним терминима“ – Лилиман 1971: 94), а као илустративно објашњење за такво стање може нам послужити реченица из најстаријег америчког часописа: „Fouque's beautiful little Romance is too well known to need any detailed criticism at our hands“ (НАР 1839: 486). Сходно свему истакнутом, контрасти јесу били регистровани, али семантичке импликације контраста као уметничког поступка примењеног у преображају познате грађе, којим се, дакако, твори нова, стилски успела целина, нису изведене и елабориране. Стога и с друге стране, наша херменеутичка експликација утврђује уметничку логику Фукеове бајке и њен целовит смисао.

⁹ Према Кант сужава појам укуса на естетску компоненту, он управо у идеалу лепоте види неопходност његовог проширења: „Vidljivi izraz moralnih ideja koje vladaju čovekovim unutrašnjim životom može se uzeti samo iz iskustva; ali, da bi se veza tih ideja sa svim onim što naš um spaja sa moralno-dobrim u ideje najviše svrhovitosti, a to su duševna доброта или чистота или јаčina или мирноћа итд., učinila takoreći vidljivim u telesnom izrazu (kao posledica onoga što je unutrašnje), za to je potrebno da su čiste ideje uma i velika snaga uobrazilje udružene kod onoga ko tu vezu želi da prosudi, a mnogo više kod onoga ko uz to hoće da tu vezu prikaže. Tačnost takvog jednog ideala lepote pokazuje se u ovome: što on nijednom čulnom nadražaju ne dozvoljava da se meša u dopađanje koje njegov objekt izaziva, a ipak pretpostavlja da za nj ima veliko interesovanje; što potom dokazuje da prosuđivanje prema takvom jednom merilu nikada ne može biti čisto estetsko, i da prosuđivanje prema

Будући да је људска супстанца подложна менама живота и културе, тј. одређена пролазношћу свих ствари, она, чак и онда када је ваљана, храбра и часна, као што је то случај с Хулдбрандом,¹⁰ помућено дела и суди, стога никад у потпуности и није, нити може бити, једнака сама себи и својој идеалној могућности. Да би омогућио појављивање идеала лепоте људског лика Фуке бира наднаравно биће: самим својим статусом одређеним унутрашњом нужноћу, дакле битисањем по сопственим законима, а не исквареним обрасцима културе, Ундина представља бескрајни потенцијал за обликовање, који ће – што је веома важно – моћи да задржи степен идеалне формираности, а да не подлегне реалистичним захтевима људског, несталног, варљивог света.

Бајка се отвара потенцираним контрастом између привида и стварности, при чему је Ундина та која се, заједно са својом чудноватом воденом родбином, у вишеструким, људским перцепцијама, услед своје необичне лепоте и порекла, сагледава као варка. Она се таква, још као девојчица изненада присутна на прагу колибе, указала рибару и његовој жени:

Тада шушну нешто напољу крај врата, она се отворе и једна дражесна девојчица, од три до четири године, богато одевена, стоји на прагу и смеши нам се. Ми занемесмо од чуда, а ја не бејох сигуран је ли то одиста мали људски створ или само нека опсена (Исто: 143–144).

Ритеру се такође учини да је Ундина варљиво привиђење:

Помисао да је Ундина просто једно шумско привиђење опет је овладао њиме; он је чак, у рици таласа и олуји, у ломњави дрвећа и целом преображају доскора још тако тихог и љупког краја, у читавом полуострву, са колибом и њеним становницима, видео безмало једну варљиво примамљиву слику (Исто: 146).

nekom idealu lepote ne predstavlja čist sud ukusa“ (Кант 1991: 126–7). Фуке, видећемо, идеал лепоте приказује иконографски – кроз пружање руку, њихово кршење услед превеликог бола, као смерно, понизно ходање, лагано куцање и корачање, мирно, достојанствено држање, кроз бригу о другоме, која се манифестује како у жељи да обрадује, нпр. Бергалду за имендан, тако и у разноврсним Ундининим спасилачким подухватима, од стављања камена на студенац у дворишту замка, преко јахања у Црном Доу, па све до слања снова-упозорења Хулдбранду и оцу Спасу.

¹⁰ Име је обликовано према епском јунаку Хилдсбранду из најстарије очуване германске епске песме HILDEBRANDSLIED (Бламирес 2009: 123).

Ништа није другачије ни са свештеником:

који, опазив изненада чудно лепу девојку, устукну од страха. Он је свакако помислио да се ту ради о каквој сабласти и чаролији, кад се једна овако дивна прилика на тако ниским вратима колибе указује (Исто: 160)

Ундинино инстинктивно испољавање разноразних ћуди не нарушава, међутим, њену љупкост, штавише, готово да је увећава:

Тада се он [Хулдбранд] прибере и хтеде управо своју причу да почне, кад га старац прекине речима: „Али не, господине витеже! Није време сад за такве ствари.“ Но, Ундина љутито скочи са своје клупице, подбочи се лепим рукама и, пришавши сасвим близу рибару, подвикну: „Да не прича, оче? Зар да не прича? Али кад ја то хоћу, мора да прича, мора!“ И тада она лупну својом дивном ножицом о тле, али све то са тако ђаволски љупком пристојношћу да је Хулдбранд сада још теже могао да одвоји очи од ње у гневу него малочас док је била љубазна“ (Исто: 140).

Значењски је релевантна околност да је Ундина двоструко јединствена и с обзиром на своју наднаравну, родбинску заједницу. Најпре, својом љупком појавом, потом и судбином: наиме, логика збивања је строго детерминисана, и то префабуларном жељом моћног воденог кнеза Средоземног мора да *једино* његова ћерка има душу, иако би зато морала многе боле одуховљених људи да поднесе (Исто: 171; истицање – 3. Ш.). Сама природа, према томе, открива своју ентелехију, то јест унутрашњу тежњу ка усврховљењу, која ће се реализовати Ундининим задобијањем душе. Истакли смо да тај догађај представља окосницу радње и да је посредни заплет преузет из Парацелзусовог дела, у којем се наводи и услов преображаја – удаја. Код Фукеа пак захтев се прецизира: *неко од наших може душу да добије само ако је најдубљом љубављу спојен с неким из вашег рода* (Исто). Три судбине – Ундинина, Берталдина и Хулдбрандова – постају чврсто испреплетене, и у битноме усмераване натприродним силама. Ундина и Берталда су замењене као девојчице, за шта се поста-
рао Ундинин стриц, Студен-врутак, да би петнаест година касније витез из царскога града, на Берталдин подстицај, отишао у злогласну шуму,

и, након стравичних сусрета с њеним разноврсним чудноватим становницима, а захваљујући старању Студен-врутка, нашао пут до побожне, хришћанске породице на рту и несталне Ундине.

Опозиција између паганства и хришћанства истакнута је у бајци, и то кроз однос између егоистичне, променљиве, веселе љупкости природних елемената, њихових дражи и играрија које наликују варци, па се и окончавају без икаквог трага, с једне стране, и *чистог живота*, оно-земаљске перспективе која јемчи трајност, с друге:

Ми бисмо, такви какви јесмо, били много бољи људи него ви – а и ми се зовемо људима, што и јесмо телом и саставом својим – али има ту и нечега сасвим рђавог. Ми се, и нама равни у другим елементима, распадамо и нестаје нас духом и телом, да нам никаквог трага не остане, и док се ви једном за неки чистији живот будите, ми остајемо тамо где су песак, и варница, и ветар и таласи. И зато ми немамо душе; елемент нас креће и често слуша док смо живи – а раствара нас чим умremo, и ми смо весели, без гнева и срубе, као што су славуји, златне рибице и друга лепа чеда природе (Исто: 171).

Но та супротност биће превладана у самој Ундини, те ће она постати носилац тоталне хуманости, пројављивање чистог живота, дакле апсолутног смисла, у овостраности: чистог – услед њеног воденог, прозирног порекла – испољавања врхунских људских квалитета, мистички схваћених као одраза божјих. Контраст као поступак са собом повлачи систем узајамног огледања, сходно чему се могу пратити разнолика семантичка уланчавања. Наиме, персонификована природа није ништа друго до *једно пусто елементарно огледало спољашњег света, у којем се не може да огледа и унутрашњост* (Исто: 192), односно не може да се продре до дубине осећања, већ се остаје на површини пуког одраза:

И тако он [Студен-врутак] покаткад опази да си ти мноме незадовољан, да ја као дете због тога плачем, да се можда у истом часу Берталда задовољно смеје. Тада он у себи богзна шта замишља и непозван се меша на разне начине у наше ствари. [...] Његово сирото биће и не слуги како су љубавни јади и љубавне радости

међусобно готово једнаки и тако нераздвојно срасли, да их никоја сила раздвојити не може (Исто: 192–193).

Ипак, одуховљена природа коју, након сједињења у чину љубави с Хулдбрандом, симболизује Ундина, постаје огледало метафизичке пуноће смисла, а, присетимо се изреченог, у романтичној епохи, окретање ка хришћанском средњовековљу задржава мистички карактер појма Bildung, који скрива образ, слику, лик, стога се образовање схвата – као уобличење хумане личности, а не као култивисање одређених способности. Наравно, мистичка компонента снажно се испољава и у околности да је кључни и једини чинилац Ундининог стасавања – света тајна брака.¹¹

Захваљујући Ундининој необичној воденој родбини рт с почетка бајке, који својим једним делом задржава везу с царским градом, по Хулдбрандовом доласку, преиначиће се у острво (Исто: 155), у потпуности усамљени, магијски изоловани простор од остатка света, који ће бити допуњен још само свештеним лицем, оцем Спасом и вином. У таквим ванредним оквирима отуђеним од прозе стварности излиће се „хришћански благослов на паганску природу Ундине“ (Глушчевић 1965: 69). Хијерогамија и њен тотални смисао биће сликовно представљени комплементарним огледањем двају приказа, уводног и финалног загрљаја воде и земље. Насупрот радости рађања љубави у скромној, гостољубивој рибарској колиби, коју најављује оптимизам и лепота саме чежњиве природе:

Зелено земљиште на коме је његова колиба била саграђена, залазило је дубоко у једно велико језеро, па је изгледало као да се језичак земље из љубави према плаветно-светлим и необично бистрим таласима увукао међу њих, и да је вода страсним загрљајем обухватила тај умилни крај, његову високу лелујаву траву и цвеће, и освежавајући

¹¹ Глушчевић ће истаћи нешто друго: „Преображај Ундине, наиме, дешава се после прве брачне ноћи која симболично означава тренутак кад се активизује сексуални потенцијал код жене. И док писац ставља Ундину у уста романтичну бајку о њеном пореклу, смисао оне тајне која је дражесно лебдела у Ундининим очима после прве брачне ноћи није, у ствари, ни у њеном пореклу ни у покрштавању! Неизговорен али самим стварима имплициран смисао је други: сексуална активизација је вентил за аморалне људске инстинкте кроз који се остварује процес хуманизације и преображај у социјално и алтруистичко биће“ (Глушчевић 1965: 69).

хлад његових дрвета. Једно је друго допуњавало, па је стога све било тако лепо (Фуке 2003: 135).

Коначна слика представља другу страну заокружења сведочанства о апсолутности датог љубавног завета, и стога – апсолутним последицама. Након што су сахранили Хулдбранда:

беле туђинке било је нестало; са места где је она клечала потекао је сребрнасто бистар изворац из траве; он је текао и текао све док хумку витезову није окружио; и онда је он и даље текао и излио се у тихо језерце, које је остало крај самога гробља. И у потоња времена се још причало да су становници тог села показивали извор и чврсто веровали да то јадна, одбачена Ундица на овај начин још увек у пријатељском наручју свога драгог грли (Исто: 218).

Бајка се, према томе, и отвара и заокружује напоменама о предању, као и доследно спроведеним системом контрастног огледања. Опозиција између привида и стварности могла би се, произилази из свега истакнутог, схватити и као опозиција између паганства и хришћанства, *зеленог крова и неба као крова* (Исто: 147–148), која ће бити превладана у Ундининим *као језеро плавим очима* (Исто: 144), тј. *погледом [...] у ком се огледало читаво небо љубави и срамежљиве покорности* (Исто: 169). Напуштање дивног крајолика овенчано је ликовном сценом која, премда додуше знатно сведенија, ипак асоцира на племениту, китњасту поворку на позадини густог зеленила браће Лимбург, но, важније од тога, она естетски сажима кључну идејну преокупацију романтизма – песничко поунутрење хришћанства и витештва, а у име вечне женствености:

У овој лиснатој дворани морала је изгледати дивно слика лепе женске прилике која језди на племенитом, китњастом, украшеном коњу, а с једне стране поред ње корача свештеник у белој монашкој одежди, док с друге озбиљно иде сјајан млад витез у шареној светлој одећи, опасан дивотним мачем (Исто: 173).

У царском граду, првом заједничком одредишту, упризориће се, на Берталдином имендану, разлика између наивности и искварености, односно контраст између Ундинине чисте нутрине и окрњености

Берталдине, а ова потоња ће се оголити у плаховитим ексцесима, који су – услед сазнања о рибарском пореклу – генерисани осујећењем жеље за круном, већим сјајем и славом:

Али, ужаснута и срдита, отеже им се Берталда из загрљаја. За ово охоло срце исувише је било једно такво сазнање у тренутку кад је она убеђено мислила да свој дотадањи сјај још појача, и кад ју је захватала нада на престо и круну. Учинило јој се да је њена супарница све ово измислила да би је нарочито у очима Хулдбранда и пред светом понизила. Она стаде грдити Ундину и обоје старих; из уста јој потекоше гадне речи: „варалице“ и „продани људи“. Тада стара жена рибарова сасвим лагано, и за се, проговори: „Ах боже, како је то зла жена постала; па опет, срце ми каже да сам је ја родила“ (Исто: 183).

Поражена ће, међутим, бити и Ундинина непатворена тежња да обрадује Берталду, која би у здравом, природном свету наишла на одобравање. Насупрот очекиваном идеалитету, водена вила ће бити суочена с реалитетом, наћи ће се у окрутној, културом растрзаној, збиљи, која ће је даровати новим увидом, оним о међама људске стварности и ограничењима човекове природе:

Ундина се, бледа као смрт, окретала од родитеља Берталди и од Берталде родитељима, одједном сурвавши се из раја о којем је сневала у страх и ужас које ни у сну никад није слутила. [...] „Ви људи, који се тако непријатељски и пренеражени показујете и драгу ми светковину тако немиле кварите, ах боже, па ја ништа нисам знала о вашим сулудим наравима и о вашој окрутности, и целог се свог живота нећу уметити међу вама снаћи. Што сам ја све наопако почела, није кривица до мене; верујте ми, кривица је само до вас, ма како вам то чудно изгледало [...]“

„Она је чаробница“, узвикну Берталда, „вештица, која са злим дусима посла има. Она и сама то признаје.“

„Није истина“, рече Ундина са целим небом невиности и самопоздања у очима (Исто: 183–184).

Конечно, у замку Рингштетену изоштриће се крунски контраст између божанске оданости и људске превртљивости. *Заслепљени* (Исто: 190) Хулдбранд неће остати веран својој првобитној љубави, па ће наклоност пренети са Ундине на Берталду, будући да ће му постајати неподношљива разлика између његове људске супстанце и Ундининог наднаравног, за њега аветињског, сабласног порекла. Она ће бити доживљена као *страно биће* у овоземаљском свету (Исто: 189), а томе ће доприносити и њен заштитнички настројен стриц, који ће застрашивати Хулдбранда и Берталду по ходницима витешког здања. Координате су јасно постављене већ на самом почетку – патња, као инхерентна души, позната је била и воденом кнезу Средоземног мора, следствено чему се може рећи да дух детерминисаности лебди над овом бајком, што се истиче и околношћу да Фуке не жели да психолошки убедљиво мотивише промену у ритеровом срцу, нити да је прикаже. Од исказа: *Ако сам јој ја душу дао [...] то сам јој дао бољу него што је моја* (Исто: 185) до тврђења: *Хулдбрандово срце почело да се одбија од Ундине и Берталди се обраћа* (Исто: 189) прошле су свега четири стране. Уз то, писац се служи претерицијом када саопштава узрок Ундинине несреће,¹² која ће довести до епохалних збивања и пропасти, олако прелазећи, дакле, преко психолошких разлога, истовремено истичући управо судбинску нужност бајковитог света, а ова ће бити и лајтмотивски поновљена у исказима ликова, најпре, ритеровом, потом и рибаревом. Хулдбранд ће нанети увреду Ундини док буду били на Дунаву, на путу за Беч, те ће њени рођаци стећи власт над њом и одвести је у подводне кристалне палате. Она ће у сагласју са законима водених духова морати да пресуди супружнику због издаје, но казну и хришћани прихватају као неумитну: *витез осети у своме замрлом срцу да друкчије и не може бити* (Исто: 216). Исто понавља и стари рибар:

Стари рибар, напротив, снашао се, иако до дна душе ожалостићен, много боље у удесу који му је кћер и зета задесио, и док Берталда

¹² Цитирали смо већ: *Опрости му [писцу] што он сад, извесно, прилично дуго време с неколико речи прелази преко догађаја, и што ти само у општим цртама говори шта се том приликом десило. Он добро зна да се могло врло вешто и постепено описати како се Хулдбрандово срце почело да одбија од Ундине и Берталди обраћа* (Фуке 2003: 189).

није престајала да прекорева Ундиноу као убицу и чаробницу, старац је мирно говорио: „Па друкчије није ни могло бити. Ја у свему томе видим суд божји, и зацело смрт Хулдбрандова није никога тако дубоко уцвелила као ону која је морала да изврши пресуду, као јадну напуштену Ундиноу“ (Исто: 217).

Бајка није, наравно, сасвим лишена психолошке мотивације, јер ће се, након периода туговања, стара наклоност пробудити, и то подстакнуто опасношћу да ће сапатнике, Хулдбранда и Берталду, стари рибар одвојити тиме што ће, у име части, захтевати да се ћерка врати кући. Па ипак, све је приказано као вођено недокучивим законима и силама. Отац Спас ће, након Ундининог појављивања у његовом сну, дохитати до замка да упозори веренике:

Окани га се, Берталда! Он још припада другој, зар не видиш на његовим бледим образима тугу за несталом му супругом? Тако не изгледа ниједан младожења, а у души ми нешто каже да ако га не оставиш, никад радости нећеш имати (Исто: 210).

Они су, заједно са старим рибаром,

осећали у дубини душе да отац Спас истину говори, али нису у то хтели да поверују. Па и сам стари рибар био је већ толико занесен, да је мислио: друкчије не може бити него како су они тих дана већ често о томе говорили (Исто: 210).

Многобројна, реализована пророчанства¹³ о истом, трагичном исходу, Ундининог оца, Студен-врутка, Ундине саме и оца Спаса, заокружиће бајку у духу предодређености тајанственог, божанског поретка и нужности лабудове песме и испаштања.

Хулдбранд је често сам у себи говорио: „Тако је то када се једнако с једнаким не здружи, кад човек и водена вила ступе у неприродну

¹³ „Пророчки дар водене виле заснован је на старим народним веровањима да су бунарске, изворске и речне воде сеновите, а природно је да се ова особина преноси и на њихове чуваре. Веза водених вила са прорицањем такође је одређена елементом воде, флуидног медијума, древног огледала, мирне водене површине у којој човек може огледати и свој лик и своју судбину“ (Шаровић 2013: 286).

везу.“ Правдајући себе он је, дакако, као што ми то уопште радо чинимо, често помишљао: „Ја нисам ни знао да је она водена вила. Несрећа је моја што ме на сваком кораку прогоне и узнемирују ђуди сулудих рођака, али кривица није моја“ (Исто: 204).

Приказује се динамика Хулдбрандовог самозаваравања и превртљивости: од истицања да је он *дубоко у срцу осећао великодушност своје одане жене* (Исто: 193), преко тога да је *витез све више и више увиђао код своје жене божанску доброту* (Исто: 202), до горечитиране промене. Паралелно с тиме, Ундинини морални квалитети биће иконографски уобличени, најпре кроз поређење с белом голубицом,¹⁴ потом и у гесту испружене руке, типичном у религиозном сликарству:

Али сада прискочи витез. Истрже лепо накит Ундини из руке, завитла њиме натраг у реку и дрекну разбешњен:

„Тако, ти си дакле у вези с њима? Онда иди к њима са свим твојим поклонима, до сто ђавола! – а нас људе остави на миру, вештице једна!“

Укочених очију, али пуних суза, гледала га је сирота Ундина, још увек испружене руке којом је хтела тако љубазно да преда Берталди свој дивни поклон (Исто: 206).

Фуке ће подвући значај овог иконографског детаља тиме што ће Хулдбранд на следећој страници начинити идентичан покрет,¹⁵ но „брбљиви“ писац неће се задовољити суптилном назнаком, већ ће гест довести у експлицитну везу с Ундином и неправдом која јој је учињена:

¹⁴ Тада се кроз буку захори љупки Ундинин глас; месец се појави иза облака, а са њим и Ундина на висовима долине. Она је грдила и претила води доле, а опасна кула од таласа ишчезе мрморећи и жуборећи; вода лагано отицаше при сјају месечине, а Ундина с висина долете, као бела голубица, да узме витеза и Берталду, и да их горе на свежу зелену рудину изнесе, где их изврским окрепљујућим средствима поврати од изнемоглости и страха; онда помаже Берталди да се попе на белица, који је њу донео, па се тако све троје вратише у замак Рингштетен (Фуке 2003: 201).

¹⁵ На самом крају поновиће: *Али жена под велом благо и одречно махну главом и као понизно молећи подиже руке ка Берталди, што ову веома потресе, па се у сузама сети како јој је Ундина на Дунаву пријатељски хтела да поклати коралну огрлицу (Исто: 218).*

Спочетка је само горко плакао, као што је плакала једна мила Ундина кад јој је из руке отргао сјајни накит којим је она хтела све да заглади и у ред доведе. И онда испружи руку као и она што је чинила [...] (Исто: 207).

Ундина је приказана као носилац најдубље љубави каквој Худбранд није дорастао. Таква љубав испољава се у бескомпромисној оданости и самопожртвованости, *божанској доброти*, чији трагови замиру у *ништавилу свих земаљских радости* (Исто: 213), те се наново изналазе бајком о бајци, односно подсмехом упућеним оностраној обести:

На све се мора бити спреман. А сем тога венчање и жалост нису тако далеко једно од другог, и ко из обести не заслепи, тај добро види (Исто: 212).

У коликој мери је реч о несрећном венчању, које ће се и окончати по закону одмазде, потврђују контрасти на микроплану: *Друштво се растурило тек што је пала ноћ, и то не због пуног наде нестрпљења младожениног, као обично при свадбеним скуповима, него јако растужено и потиштено невеселом сетом и слутњама несреће* (Исто: 213–214).¹⁶ Централна супротност између оног некада и овог сада, прижељкиване идеалне могућности, и суочења са стварносном оскудношћу и губитком, биће на језичко-стилском плану истакнута баладним описом и биргеровским расплетом, хладном постељом, коју ће обезбедити долазак *ретке посетитељке* у замак:

А витез беше своју послугу отпустио. Упола свучен стајао је снужено пред једним великим огледалом; свећа је чкињила поред њега. Тада куцну неко, лагано, лагано, на врата. Ундина је некад тако куцала кад је хтела да га пријатељски задиркује. „Све је то пуста маштарија!“ рече он у себи. „Ја морам у брачну постељу.“

¹⁶ Или: *Млада је од свих била најлакомисленија, па и најзадовољнија; али и њој самој кад је чудновато изгледало што под зеленим венцем и у златом протканој одори седи у зачељу стола, док Ундина као леш негде на дну Дунава укочена и хладана лежи* (Исто: 213).

„Мораш, али у хладну!“ чу он плачни глас напољу испред себе, и онда виде у огледалу како се врата отворише лагано, лагано, а бела посетитељка уђе унутра и смерно затвори врата за собом. [...]

„Не дај да на своје смртном часу полудим од ужаса. Ако иза вела кријеш неко наказно лице, не откривај га и умори ме а да те и не видим.“

„Ах“, одговори посетитељка, „зар ни један једини пут нећеш више да ме видиш? Ја сам лепа као и онда кад си ме на језерском рту запресио.“

„О, кад би тако било, и кад би могао да умрем са твојим пољупцем!“

*„Врло радо, мили мој“, проговори она, и смаче свој вео, а сад се, **божански лепо, смешило њено умилно лице.***

Дрхћући од љубави и близине смрти, пригнуо јој се витез; она га пољуби небеским пољупцем, али га од себе не пушташе више; све га је чврстије притискала уза се и плакала, као да хоће душу своју да исплаче. Сузе су надирале на витезове очи и струјале у љубавноме јаду кроз груди му, све док му најзад дах не престаде, а он из лепих руку, као леш, лагано не паде на узглавље постеље (Исто: 216; истицање – 3. Ш.).

Нежност Ундининог бића чулно се конкретизује и кроз лајтмотивско понављање прилога *лагано*,¹⁷ при чему је изузетно важно то што се последњи сусрет одиграва у огледалу и испред огледала, будући да је читава бајка саздана као семантичко, контрастно, доследно спроведено, стилски успело огледање – како на нивоу појединачних сегмената текста тако и на нивоу целине. Рефлектовање се одвија: најпре, између привида и стварности, као преламање спољашње немарности и варљивости људског света кроз персонификовану природу; потом, кроз изоштравање истинитости Ундининог одуховљеног, а за Берталду и Худдбранда –

¹⁷ Неки ратници се тако осмелише да су је ословили и позвали да се удаљи из спровода; али она им је већито измакла, па је онда опет видеше како у спроводу иде лагано свечаним кораком. Напоследку, услед сталног измицања жена од ње, доспела је управо иза Берталде. Сад је ступала веома лагано, тако да је удовица није ни приметила, а она је врло смерно и понизно корачала мирно иза ње (Исто: 218).

аветног, бића, и то с обзиром на окрњену реалност Берталдине нутрине; коначно, као самеравање божанске оданости, која је симболички посредована кроз Ундину, те фигурисана кроз финалну слику бистрог извора који грли ритерову хумку – с једне стране, и људске превртљивости, с друге. Захваљујући таквим низовима огледања, и код Фукеа се успоставља фундаментална аксиолошка инверзија романтизма, односно субординирање непосредне, материјалне збиље, оног што је физички близу и стварно – духовној даљини, јер *најбоље даљина крије* (Исто: 181). Фуке даје свој одговор на опсесивно питање романтичног доба – шта се налази иза Изидиног вела и сме ли човек тамо погледати? Иза се крије божански лепо, насмешено лице, тотална, патњом оплемењена, хуманост чије познање Худдбранду доноси смрт или, Новалис би рекао, ослобођење од окова стварности и повратак у завичај. *Тужни спровод* јесте, додуше, *кренуо жалосним ходом певајући тужбалице*, но то чини *под спокојно ведрим небесним плаветилом* (Исто: 217).

За нас данас романтична епоха јесте једна од паралелних (и)реалности, начин осећања и поглед на свет који не може кореспондирати с нашим, јер ми, жудећи за новаторством, а са свешћу да се стварност радикално променила, нестрпљиво тражимо непосредне одговоре на властите бриге. Али уколико бисмо уобичајено питање лишено правца – „шта то дело или период значи за нас данас“, заменили у гадамеровском духу покушајем да реконструишемо питање на које је одређено дело одговор, па успоставили активно-узајамно разумевање, онда бисмо схватили да је то и даље, иако не само, исти људски свет, као и да прошлост увек кроз аутентична питања живи у садашњости, а да ова потоња не зна своју меру, нити може сагледати и спознати себе друкчије но двоструким самеравањем у огледалу: с обзиром на искуство прошлости и идеалне могућности смештене дубоко и далеко у будућности. Романтична епоха одговорила је, дакле, на питање онога што је истински људски вредно у човеку, те чему, тј. каквом образовању (доброг укуса) треба стремити, а ми смо настојали да реактуализујемо, да оживимо то наслеђе из убеђења да боље епистемолошко-етичко-естетичко-поетичке одговоре нигде другде не можемо наћи. Усмерили смо се ка Фукеовој романтичној бајци, чији уметнички значај и богатство обликовања до сада нису хер-

менеутички експлицирани, понајмање у оваквом теоријско-појмовном контексту, а с израженом намером да покажемо да су појмови увек део дијакхронијског система мишљења – традиције с којом ступамо у дијалог, и да трајни задатак хуманистике јесте дијалектичко процењивање, и то на фону целине која никад није дата у телеолошким појмовима, већ увек захтева прогресивно укључивање разноликих знања и духовних форми растезањем сопства: хуманистика је по својој суштини романтична. На крају, УНДИНА, *сентиментални материјал у фантастичној форми*, песничка фигурација супротности између стварности и идеала не окончава се, сходно свему изреченом, превлашћу прве тачке над другом, односно пораженошћу идеала, него управо његовим представљањем, и то апострофирањем инхерентне му удаљености од реалитета, којом се, у ствари, подвлачи надмоћ идеала наспрам илузорне радости предмета за подсмех – слабог и ограниченог људског света. Овој страни скученост биће, међутим, превладана у бајковитој, пластичној актуализацији човекове идеалне могућности, тј. мистички сублимирана у чулну ведрину естетске слободе бескрајног и, стога, недосезивог, али кроз огледање и самеравање, присутног – идеала божански лепог и доброг, насмејаног, милог лица.

Извор

1. Фуке 2003: Фуке, де ла Мот. УНДИНА. Превео Гргур Берић. In: Станисавац, Милутин (избор). *Најлепше приповетке немачких романтичара*. Београд: Просвета.

Литература

1. Бахтин 1980: Бахтин, Михаил. Проблем говорних жанрова. In: *Трећу програм Радио Београда*. Бр. 4/47. С. 233–270.
2. Бламирес 2009: Blamires, David. Friedrich de la Motte Fouqué: UNDINE and SINDRAM. In: Blamires, David. *Telling Tales: The Impact of Germany on English Children's Books 1780–1918*. Open Book Publishers. S. 121–134.
3. Гадамер 2011: Gadamer, Hans-Georg. *Istina i metod*. Превео Božidar Zec. Beograd: Fedon.

4. Глушчевић 1965: Глушчевић, Зоран. *Путеви хуманитета: немачки романтичари – други део*. Београд: Просвета.
5. Дамњановић 1986: Damjanović, Milan. Romantično. In: Živković, Dragiša (ur.). *Rečnik književnih termina*. Београд: Nolit.
6. Кант 1991: Kant, Imanuel. *Kritika moći sudjenja*. Preveo Nikola Popović. Београд: BIGZ.
7. Лилиман 1971: Lillyman W. J. Fouqué's UNDINE. In: *Studies in Romanticism*. Vol. 10. No. 2. The Johns Hopkins University Press. S. 94–104.
8. Мојашевић 1981: Мојашевић, Миљан. *Немачка књижевност*. Београд: Научна књига.
9. НАР 1839: UNDINE, a Miniature Romance by Baron de la Motte Fouqué. The North American Review. Vol. 49. No. 105. S. 486. – In: <https://www.jstor.org/action/doBasicSearch?Query=ti%3A%22Undine%2C+a+>. 10. 2. 2025.
10. Хартман 1979: Hartman, Nikolaj. *Estetika*. Preveo Milan Damjanović. Београд: BIGZ.
11. Шаровић 2013: Шаровић, Марија. Бродарица и Ундина. Водена вила у компаративном контексту. In: Детелић, Мирјана; Делић, Лидија (ур.). *Aquatica: књижевност, култура*. Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности. С. 281–300.
12. Шилер 1967: Šiler, Fridrih. *O lepom*. Preveo Strahinja Kostić. Београд: Kultura.
13. Шлегел 1992: Šlegel, Fridrih. *Razgovor o poeziji*. Preveo Dragomir Perović. Београд: Rad.

Зорана Штрбац

ПОЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТИЛЯ НЕМЕЦКОЙ РОМАНТИЧЕСКОЙ СКАЗКИ

Резюме

Работа носит духовно-исторический, эстетический и герменевтический характер. Она состоит из трех частей. В первом разделе исследования устанавливаются критерии оценки художественного произведения как такового в контексте термина «стиль» и его связи с другими понятиями, прежде всего с манерой и вкусом. Это осуществляется расширением обзорной основы посредством нашей идейной синтеза, которая

кульминирует как в определении стиля как выражения вкуса, так и в теоретико-герменевтическом единстве, гармонизирующем изначально романтические идеи, духовно-историческое знание Гадамера и феноменолого-структуральную эстетику Гартмана. Вторая часть посвящена изучению поэтических принципов немецкого романтизма. Третья часть представляет собой конкретизацию теоретических положений через герменевтический анализ образцового романтического произведения – Ундина (1811) Фридриха де ла Мотт Фуке. Методологическую основу составляют следующие труды: Истина и метод Ханса-Георга Гадамера, Эстетика Николая Гартмана, а также трактат Фридриха Шиллера О наивной и сентиментальной поэзии. Цель работы заключается в синтезе и, соответственно, реактуализации сложных идей, а также в их выявлении в Ундине, которая благодаря этому освещается по-новому и всесторонне, поскольку в истории рецепции отсутствует всесторонняя интерпретация художественной ценности сказки Ф. де ла Мотт Фуке.

Ключевые слова: стиль, манера, вкус, романтическое, сказка, сатира, реальность, контраст, зеркало, идеал

Зорана Штрбац
Самостални истраживач
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Мастер академске студије
strbac.zorana99@gmail.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

811.163.41'38(082)

СТИЛ у епоси паралелних (и)реалности : зборник научних
радова / [уредник Горан Милашин]. - Бања Лука : Универзитет у
Бањој Луци Филолошки факултет, 2025 (Источно Сарајево : Print
shop). - 196 стр. : илустр. ; 22 cm

"Овај зборник садржи радове који су представљени на Другом
стилистичком колоквијуму 'Стил у епоси паралелних (и)
реалности', одржаном на Филолошком факултету Универзитета
у Бањој Луци 6-7. септембра 2024. године."--> импресум. - Текст
ћир и лат. - Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз
текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries ; Резюме

ISBN 978-99976-045-3-8

COBISS.RS-ID 142979841